Родопитѣ и Рилската Планина и нихната растителность.

Отъ Ст. Георгиевъ.

I.

Общи бѣлѣжки.

Прѣзъ лѣтната ваканция, минѫлата година, благодарение на една командировка отъ Министерството на Народното Просвѣщение, прѣзъ свободното си отъ училищни занятия врѣме, можахъ да прѣдприемѫ 42-дневна ботаническа екскурзия (отъ 10-ий Юлий 1889 г. до 22 Августъ с. г.) по Рилската Планина и Западнитѣ Родопи. Настоящата статия е резултатъ отъ казанната екскурзия. Покрай материяла за флората въ моитѣ общи бѣлѣжки сѫ помѣстени и други още нѣкои свѣдения, които служѫтъ за изучванье на казанитѣ планини[1]).

Границитѣ, съ които се опрѣдѣля мѣстностьта, въ която съмъ ботанизувалъ, сѫ слѣднитѣ: На *С* пѫтьтъ отъ с. Бѣльово прѣзъ селата Момина-Клисура, Габровецъ, Баня, Гуцалъ за гр. Самоковъ и отъ тамо прѣзъ Дервента за гр. Дупница.[2]) На И горнето течение на Крива Рѣка, която извира изъ Косте-

[1]) За нѣкои планински вериги, върхове, рѣки и езера на мѣстѣ въ тая статия се употрѣбяватъ нови имена, а нѣкждѣ и такива, които не се съгласяватъ съ тия отъ классическата по своята топографическа часть карта на Русския Генераленъ Щабъ, която на много мѣста по послѣ ще цитирамъ. Имената, които употрѣбямъ, сѫ слушани отъ по нѣколко водача, които сѫ извѣстни като най- добри познавачи на планинитѣ, по които съмъ пѫтувалъ. По Костенцкия Балканъ за водачи имахъ костенчане. Нихнитѣ показания сѫ провѣрени съ показанията на други костенчане, които минѫлата година три деня нарядъ ходихѫ съ една коммиссия, която описваше границитѣ на земевладѣнията по Рилската Планина и Родопитѣ. За да достигнѫ до положителни резултати по казанния въпросъ и азъ самъ придружавахъ рѣченната коммиссия. За имената на Рилската Планина и отчасти на Родопитѣ много ми послужиха показанията на мнозина водачи, но отъ тѣхъ на първо мѣсто стоѭтъ тия на Тодоръ Павловъ, разложчанинъ, на 55 годишна възрасть, който е прѣкаралъ по-голѣмата часть отъ живота си по планинитѣ. Като пандуринъ на Рилския Манастиръ и на Баронъ Хиршовата компания, като пограниченъ стражарь отъ освобождението на България до прѣди половина година, па и по различни други причини, още и като поборникъ въ четата на Бенковски, той еималъ случай да изучи всичкитѣ кѫтове на Българскитѣ планини, а най вече тия до родното му мѣсто, а именно Рила и Родопитѣ. Показанията на Тодора Павловъ сѫ сравнявани и съ тия на други още познавачи на казаннитѣ планини. То сѫ най-вече такива лица, които сѫ бивали въ турско врѣме или отпослѣ пандури на Рилския Манастиръ, па сѫ имали възможность да изучѫтъ най-подробно мѣстностьта, която сѫ пазили.

[2]) Отъ гр. Дупница прѣзъ село Бистрица, Саваревска Баня, Дервента (прѣзъ Верила Планина) до гр. Самоковъ съмъ ботанизувалъ на 15, 16 и 17 Юлий 1887 год.

нецкия Балканъ, минува прѣзъ с. Сестримо и се влива въ рѣка Марица, и долнето течение на р. Яденица, която се зачева отъ Куртовскитѣ Балкани и при село Бѣльово се влива сѫщо въ р. Марица. На Ю гребенитѣ и отчасти южнитѣ склонове на планинитѣ, които стоѭтъ на границата[1]) между България и Македония, отъ горнето тѣчение на споменѫтата Крива Рѣка до върха Каджница, послѣ Рибнитѣ Езера, Смърдливото Езеро, Крива Рѣка (въ Рилската Планина) и Рилската Рѣка или Манастирска Рѣка, която се влива въ р. Струма. На З пѫтьтъ отъ с. Рила за гр. Дупница.[2])

Посѣтената мѣстность е планинска. Въ неѭ се издигатъ най-високитѣ планински гребени и върхове на България. Отъ тѣхъ едни съставляватъ часть отъ Родопитѣ, а други часть отъ Рилската Планина. Между тѣзи двѣ планини строга и опрѣдѣлена граница не сѫществува. Като най-естественъ прѣдѣлъ между нихъ може до се счита долината на р. Бѣли Искъръ, начеваеки отъ Каджница или отъ Демиръ Капия (споредъ русската карта) и свършваеки съ долината на съединени Искъръ, кѫдѣто той вече излиза въ Самоковското поле.

Цѣлиятъ тойзи комплексъ отъ планини въ *орографическо* отношение се распада на нѣколко второстѫпенни планински вериги, отъ които за пó-ясенъ прѣгледъ вземамъ слѣднитѣ:

Първата планинска верига се почва отъ Крива Рѣка или даже отъ горнето тѣчение на р. Яденица, въ видъ на чупена линия върви отъ И къмъ З, като различно мѣни височината си, и засѣга до кѫдѣ планината Манчу. Нейнитѣ отдѣлни върхове си иматъ особенни названия или нѣколко такива върхове скупомъ се обозначаватъ съ имената на селата, надъ които се издигатъ, на пр. Радоилски Балканъ, Костенецки, Сестримски, Куртовски Балканъ и пр. По главнитѣ върхове сѫ Джафирица (Г. Джаверица); Аджидадеица (Джидадеица); Племнята (нарѣчена още и Чаталъ-Чукуръ, както на русската карта е забѣлѣзано); Сунгурли-Чалъ (или Сунгурлия),[3]) близо до който се

---

[1]) За избѣгвание на подробно избройвание имената на планинитѣ, които пó-послѣ описвамъ, щѫ забѣлѣжѫ, че границата, за която става дума, е споредъ триверстовата карта, съставена отъ военнитѣ топографи на Русския Генералеръ Щабъ (Масштабъ I: 126000, часть VII 3).

[2]) Отъ гр. Дупница прѣзъ с. Рила до Рилский Манастиръ и обратно съмъ пѫтувалъ прѣзъ есеньта отъ 1880 г. Въ туй мое пѫтувание сѫ събирани повече рудерални растения. Тѣ въ списъка не сѫ помѣстени. Ползувахъ се само отъ пѫтнитѣ си бѣлѣжки.

[3]) Нѣкои отъ имената, които тука употрѣбямъ, не съотвѣствуватъ на тия отъ русската карта. Върхътъ „Г. Равни Чалъ (1235.8 саж.) се нарича още и съ друго название а именно Бѣлмекенъ. Послѣдньото название на русската карта погрѣшно е поставено за единъ върхъ, който инакъ се именува. Названието „Ур. Керовица“ въ триверстовата карта (Масштабъ I: 126.000) не е вѣрно поставено. Види се това е станѫло вслѣдствие на печатарски грѣшки, защото на пó-малката петверстова карта на русский Генераленъ Щабъ (Масштабъ I: 210000 VII 3) названието „Ур. Керовица“ (т. е. Кьоравица) е вѣрно забѣлѣзано. „Г. Кевъ камыкъ“ близо на ЮИ отъ изворитѣ на Айранъ-Дере се именува Каменити Чалъ или още Ташли Чалъ. Планинскиятъ върхъ „Г. Сиври Чалъ“ се нарича и „Мусли Чалъ“. Върхътъ „Г. Бѣлмекенъ“ (1240 саж.) на русската карта се нарича Сунгурлия или Сунгурли-Чалъ. Отъ него

спущатъ на С много стръмни и скалисти склонове и долини, нарѣчени Котлинитѣ; Равни чалъ, който още носи и название Бѣлмекенъ; Каменити Чалъ (още и Ташли-Чалъ); Мусли-Чалъ (Сиври-Чалъ на картата); Топуклия; Чингене-Чалъ; Мусли-Чалъ (чалътъ въ горнето течение между двата Ибара); Завратчица (чалътъ на Завратчица); Кичи-Чукуръ и Манчу. Къмто тая верига спадатъ още и Куртовскитѣ чалове. До извѣстна степень има основание къмто първата верига да се присъедини и високата планина Чаджръ-Тепе, само че тя е доста изолирана отъ съсѣднитѣ съ нея планини. Къмто сѣверната и южната си страна първата планинска верига чрѣзъ долинитѣ на рѣкитѣ, които отъ неѭ извиратъ и за които по послѣ ще стане дума, се распада на пó-малки или третостепенни вериги, които почти успоредно едни къмъ други пробѣгватъ отъ Ю къмъ С или пакъ вели взематъ различна посока.

Втората най-дълга и въ цѣла България най-висока планинска верига е тая на Муссалла. Тя е съставена отъ Самоковския Соколецъ, Муссалла, Марицинитѣ Чалове, Манчу, Југучки Чалъ, Граничаръ Чалъ, Налбантъ Чалъ и още отъ цѣлъ редъ пó-малки върхове и сѣдла, които чрѣзъ забѣлѣжителни върхове Семковъ-Чалъ и Вапата се съединяватъ съ Канарата (Демиръ-капия[1]) на Русската карта). Чрѣзъ Манчу и Чаджръ-Тепе тая верига свързва съ първата верига. Особенно добрѣ можахъ да разгледамъ тая верига отъ нѣколко мѣста, а най-вече отъ Муссалла, Вапата (не тая на русската карта[2]), Канарата, Завратчица и Шишковица. Тя пробѣгва отъ Ю къмъ С. Отъ къмъ южната страна тя се распада на нѣколко третьостепенни

а тъй сѫщо и отъ Каменити Чалъ извира Сестримската Крива-Рѣка. Стръмниятъ върхъ, който се издига отъ З и ЮЗ страна надъ изворитѣ на Айранъ-Дере, се нарича Деве-Чалъ. Мѣстото (сѣдлото) на Ю отъ изворитѣ на Айранъ-Дере, между Каменити-Чалъ и Деве-Чалъ, се нарича „Ушитѣ“. Топуклия се нарича цѣлата верига, която се начева близо до изворитѣ на Голѣми Ибаръ, върви край Айранъ-Дере най-напрѣдъ на С, а сетнѣ на СИ почти до кѫдѣ Соколовецъ (на русската карта невѣрно „Соколовацъ“). Сѣвернитѣ стръмни и скалисти склонове на Сунгурли-Чалъ, както и долинитѣ, които между нихъ се намиратъ, се наричатъ Котлинитѣ. При това различаватъ нѣколко Котлини. Подъ сѣвернитѣ склонове на Кьоравица (още Бѣлмекенъ или Равни-Чалъ) се намира едно голѣмо езеро, за което послѣ ще се повърня, то се нарича голѣмо Бѣлмекенско-Езеро. Това езеро на русската карта не е забѣлѣзано. Има и други езера по Костенцкия Балканъ, но тѣ прѣсъхватъ. Чаталъ-Чикуръ на Български въ с. Костенецъ наричатъ „Племня“ или „Племнята“.

[1]) Подъ названието Демиръ Капия (Демиръ-Капийско) въ широка смисъль на думата се разбиратъ много планини, които се намиратъ въ горнето течение на р. Бѣли-Искъръ. Въ ограничена смисъль на думата Демиръ-Капия наричатъ единъ тѣсенъ скалистъ проходъ въ долината на р. Бѣли-Искъръ, който се намира на около единъ часъ растояние надолу отъ Демиръ-капийската кула, кога отъ неѭ се отива за гр. Самоковъ. Ако човѣкъ отъ върха на Муссалла се спустне въ права посока надолу отъ къмъ западнитѣ му склонове, той ще слѣзне тъкмо надъ това мѣсто, което се нарича Демиръ-Капия. Като най-главенъ върхъ на Демиръ Капия се счита Канарата, която се издига надъ едно голѣмо езеро съ сѫщото название, изъ което извира главни (дѣсни) клонъ на р. Бѣли-Искъръ. На русската карта Канарата се пада надъ първитѣ двѣ букви на „Демиръ-капу“. Тя се издига до самата граница.

[2]) Подъ Вапата трѣбва да се разбира тая планина, изъ която извира р. Вапа, забѣлѣзана и на русската карта. Планината, означена като „Г. Суа-Вапа“ е тъй нарѣченниятъ Граничаръ-Чалъ, отъ който извира р. Граничаръ. Западниятъ склонъ на Граничаръ-Чалъ, който отъ гребена се спуща къмъ долината на Бѣли Искъръ, се нарича Джанка.

вериги, отъ които едни отиватъ къмъ И, други къмъ Ю. Отъ къмъ западната страна нейната граница е цѣлата долина на р. Бѣли-Искъръ. Съ тая верига може да се каже, че се свършватъ Западнитѣ Родопи. Отъ споменѫтитѣ нейни върхове Муссала е най високиятъ въ цѣла сегашна България, а Юручки Чалъ[1]) по своята височина отстѫпва само на Чадѫръ-Тепе и Муссалла.

Третята планинска верига се състои отъ нѣколко третостепенни вериги, отъ които: 1) едната върви успоредно съ тая на Муссалла, почва се при Демиръ-Капия (Канарата) и се свършва на това мѣсто, кѫдѣто се събиратъ рѣкитѣ Бѣли и Лѣви Искъръ. Най забѣлѣжителни нейни върхове или по́-малки планини сѫ Шишковица и Драганица, отъ които послѣдната е по висока. 2) Другата се почва при Шишковица, върви отъ ЮИИ къмъ СЗЗ и се продължава до това мѣсто, кѫдѣто се съединява Крива-Рѣка съ Рилската-Рѣка, която иде отъ къмъ Сухото-Езеро. Нейнитѣ планини сѫ Маринковица и Сухи-Чалъ. 3) Между казанитѣ двѣ третьостепенни вериги се намиратъ много върхове и вериги, които съставляватъ единъ отъ най сложнитѣ лабиринти на Рилската-Планина. Рѣкитѣ и езерата, които между нихъ се намиратъ, прьвъ пѫть сѫ изучвани отъ Erwin Rockstroh.[2]) Въ оро — и хидрографическо отношение още по́-точно сѫ тѣ изучени отъ Русския Генераленъ Щабъ. За нуждно считамъ тука да забѣлѣжѫ, че нѣкои отъ имената на русската карта не сѫ на свое мѣсто означени. Названието „Аджиева-Планина" (VII 3) никакъ не се употрѣбява. Забѣлѣзаната съ него планина се нарича планина Драганица. Тойзи върхъ, който е обозначенъ съ височината 1277 саж., е главниятъ върхъ на Драганица; къмто Драганица принадлежи и върхътъ, означенъ съ височината 1267 саж. Планинитѣ, които на С отъ Драганица се спущатъ къмъ двата клона на Искъра и къмъ с. Мала-Църква, се наричатъ Пчелино-Върхъ, Алийница и Арнаутица (Арнаудово). Мѣстностьта отъ северо-източна страна близо до върха 1267 на Драганица се нарича Сакѫнъ-Дупка. Тя е много скалиста и стръмна. Отъ неѭ много често падатъ снѣжни соспи къмъ долината на Бѣли-Искъръ. Планината означена за „Драганица" се нарича Чалъ на Прѣка-Рѣка или Прѣкорѣкъ. Склоноветѣ ѝ, които се спущатъ къмъ С, както и тия около

[1]) Названието на тойзи върхъ въ русската карта е „Г. Ручкая Чалъ". Даже и въ Български книги срѣщаме за него да се употрѣбя Ручкая Чалъ. Названието на тойзи върхъ не произлазя нито отъ „Ручка", „Рѫчка", „Ручокъ" или друга нѣкоя тѣмъ подобна дума, но отъ „Юрукъ" и „Юруци", т. е. отъ името на едно Ромѫнско номадно население изъ Македония, което лѣтѣ дохожда по високитѣ наши планински безгористи мѣста да насе своитѣ стада отъ овце. Правилното название на върха всичкитѣ мои водачи изговаряха „Юручки Чалъ", а не „Ручкая Чалъ".

[2]) Erwin Rockstroh. Die Quellseen des Kara Jskra und der Kriva Rjeka, im Rilo-Dagh. Въ Mittheilungen der kais. königl geographischen Gesellschaft in Wien 1874 p. 481.

голѣмитѣ езера, отъ които истича най голѣмиятъ притокъ на Лѣви Искъръ, се наричатъ Йосуланъ, защото тѣ прѣхождатъ въ планината Йосуланъ или Йосулански-Чалъ, за който още ще стане дума. Върховетѣ, обиколени отъ притоцитѣ, находящи се на С отъ Шишковица, между Шишковица и Драганица сжщо се наричатъ Прѣкорѣкъ или Чалове на Прѣка-Рѣка. Освѣнъ тойзи Прѣкорѣкъ има и други Прѣкорѣкъ („Прѣкарѣкъ“) забѣлѣзанъ на русската карта между Попова-Шапка и Елени Върхъ. Названието „Маринковица“ за тия планини, надъ които стои, отъ никого не се употрѣбя, и ще да е погрѣшно забѣлѣзано. Цѣлата планинска верига, надъ която е надписано Маринковица, както и други още планини, които съ нея на И и С граничжтъ, и сж заградени на И съ най голѣмия притокъ на р. Лѣви-Искъръ, нарѣченъ Лѣва-Рѣка, а на С и СИ съ самия Лѣви-Искъръ, се именуватъ съ едно общо название Йосуланъ или Йосулански-Чалъ. Въ планината Йосуланъ се пада и голѣмо едно езеро, нарѣчено Аловито-Езеро, за което послѣ ще се повърнемъ. Населението нарича „Маринковица“ тая планина, която се начева близо до главния върхъ (1266 саж.) на Шишковица и на Прѣкорѣкъ и се простира почти до половината надписъ „Бранище“. Къмто планината Маринковица се причислява още и часть отъ планинитѣ, които се издигатъ прѣзъ една долина на Ю отъ означената Маринковица, и съставляватъ водораздѣлъ между рѣката въ сжщата долина и между рѣката, която истича отъ Рибнитѣ-Езера. За долината, която се намира между двата гребеня на Маринковица и за рѣката, която по нея тече, названието Маринковица (Marenkovica) се употрѣбя и отъ Виенския ентомологъ Karl M. Herller,[1]) който особенно внимание е обърнжлъ върху названията на мѣстата, по Рилската Планина, кждѣто е пжтувалъ. Отъ северозападния край на планината Маринковица (както ѭ опрѣдѣлихъ) дору до върха съ височина 1115 саж. цѣлата планинска верига се нарича Сухи Чалъ, а не „Кобильно-Бранище,“ както на картата е забѣлѣзано. По тойзи прѣдметъ показанията на моя водачь се съгласяватъ съ показанията на други водачи, които и на тия, които сж били съ Панчиќ-а и Конст. Иречека. Въ пжтуванията на послѣдния,[2]) когато става дума за прѣминуването по обикновенния и познати пжть отъ Рилския Манастирь за гр. Самоковъ, на едно

[1]) Karl M. Heller. „Aus dem Rilo-Dagh.“ Въ Mitheilungen der kais. königl. geographischen Gesellschaft in Wien. 1885. XXVIII Bd. p. 89, 90, 91.

[2]) Konst. Jireček. Cesty po Bulharsku. Praha 1888 p. 480. Много нѝ-изрично е означено положението на Сухи-Чалъ отъ Панчиќ-а. У него (Нова градва за флору Кнежевине Бугарске. 1886. Стр. 8--9) срѣщаме, кога говори за Кобилино Бранище, кждѣто е водораздѣлътъ между Искъра и Рилската-Рѣка, слѣдньото: „Ово је место око 3.000 м. високо, знаменито не само са деобе вода веќ и тим, што на лепом времену представља пространу питому пољану, коју су *са југа надвисили* върхови Рила, *Сухи-Чал* и Рунита а који се са стране северозапада истија диже Іеленском Врху“.

мѣсто срѣщаме да се споменува, че, прѣди той да стигне до Сухото-Езеро, върхътъ, който се намира на дѣсна страна, се означава за Сухи-Чалъ. Но това, което отъ дѣсна страна изъ пѫта се види като връхъ, е краятъ на цѣла една планинска верига, която азъ отблизо можахъ да видѭ, когато бѣхъ на върха на Шишковица и когато изъ Смрѫдливото-Езеро слѣзохъ въ долината на Крива-Рѣка за да отидѫ къмъ Рилския Мънастирь. Названието Сухи-Чалъ невѣрно се употрѣбя на нѣколко мѣста у Barth-а[1]) и Karl M. Heller-а.[2]) Самото Кобилино Бранище се намира на И и на СИ отъ Сухото-Езеро. То се намира на водораздѣла мѣжду притоцитѣ на Рилската Рѣка и Лѣви Искъръ. Това се подтвърдява почти отъ всичкитѣ пѫтешественници по Рилската-Планина, тъй що нѣма нужда отъ по-нататашни доказвания.

Четвъртата пакъ сложна планинска верига почва отъ Деміръ-Капия и държи посока отъ И къмъ З. На русската карта тази верига е означена като „Сучалъ-Връхъ“ и „Бричеборъ“ (VII 3). Въ нея се намиратъ най голѣмитѣ Рилски езера. Чрѣзъ долинитѣ на рѣкитѣ и езерата, които по нея се намиратъ, тя се распада на многобройни малки вериги, които пробѣгватъ въ различни посоки. Тая верига можахъ изцѣло да видѭ отъ Маринковица и Шишковица. Много отъ имената на планинитѣ въ тая верига, които азъ научихъ отъ моя водачь па и отъ множина овчари по Рилската-Планина не се схождатъ съ тия отъ русската карта. „Сучалъ върхъ“ за планинитѣ, надъ които е забѣлѣзанъ не се употрѣбя. Исто така и „Г. Керовически върхъ“ (1272.9 саж.) не е на мѣстото си. Имената, които научихъ, сѫ слѣднитѣ: „Кьоравица“ или „Кьоравички-Чалъ“ се нарича планината, която се намира между Рибнитѣ-Езера и Смрѫдливитѣ Езера. Самата рѣка, която извира отъ Рибнитѣ Езера, па и самитѣ езера се наричатъ Кьоравички или Кьоравица. Това название срѣщаме за пръвъ да се употрѣбя въ една малка брошурка отъ единъ нашъ народенъ учитель Д. Стеревъ. Но той употрѣбя това название само за Рибнитѣ Езера.[3]) Планината,

---

[1]) Heinrich Barth. Reise durch das Innere der europäischen Türkei. Berlin. 1864. p. 84 и 85 и литографираната скица на края на книгата.

[2]) L. c. p. 84, 86, 87. На стр. 92 самъ Karl M. Heller исповѣдва, че той въ своята статия употрѣбялъ названието Сухи-Чалъ (Sutšal-vrh), защото въ Австрийската генерална карта (масщабъ 1: 300.000 отъ 1881 г.) съ него се обозначава единъ върхъ още отъ врѣмето на Barth-овото пѫтуване по Рилската-Планина. Но въ сѫщность този върхъ не притежавалъ никакво име и то трѣба погрѣшно да е забѣлѣзано, понеже съвсѣмъ на С отъ Рилския-Манастирь се намирала една верига, която носѣла това име. Азъ щѫ добавѭ още, че въобще на С отъ мънастиря нѣма никакъвъ върхъ, нито верига, която да се нарича Сухи-Чалъ. Единиятъ край на Сухи-Чалъ се пада на СИИ отъ мънастиря. На картата отъ Австрийския генераленъ щабъ сѫ означени двѣ планини за Сухи-Чалъ (Sutschal), отъ които едната се пада на С, а другата на СИИ отъ Рилския-Мънастирь; послѣдната отговаря на сѫщинския Сухи-Чалъ.

[3]) Д. Стеревъ. „Нѣколко думи за Рилската-Пустиня“. В. Търново. 1886 г. Издан. на Рилски-Мънастирь. Стр. 10.

която непосрѣдственно се издига отъ лѣвия брѣгъ на голѣмото Смръдливо Езеро се нарича Смръдливи-Чалъ, Смръдльоте или още Чалътъ на Смръдливото-Езеро. Планинитѣ, които се намиратъ пó на З и на СЗ отъ Смръдливото-Езеро, а именно около голѣмото езеро на СЗ отъ Смръдливото-Езеро и около петтѣхъ пó-малки едни съ други свързани езера, които се намиратъ на З отъ послѣдното Езеро, се наричатъ Джендема. Самитѣ 5 езера носятъ сѫщото название Джендема,[1]) защото сѫ съвсѣмъ непристѫпни, а голѣмото езеро на СЗ се нарича Черното Езеро. На русската карта е невѣрно забѣлѣзано, че това езеро се съединява съ Смръдливото-Езеро. Черното Езеро е съвсѣмъ изолирано. Неговитѣ води скрито подъ земята ще да се изливатъ на нѣкадѣ, тъй ми расправяхѫ троица овчари и моя водачъ, които тамо сѫ ходили. Лѣвиятъ брѣгъ на Смръдливото-Езеро азъ обиколихъ цѣлия, но рѣка, която да иде отъ Черното-Езеро, нѣмаше. Въ него се вливатъ други малки езера, за които пó-послѣ ще стане дума. Планини, които се намиратъ около петтѣхъ езера, расположени още пó на З отъ прѣдишнитѣ 5 езера сѫ обиколени съ планини, които пакъ се наричатъ Джендемъ. Нѣкои наричатъ въобще цѣлата мѣстность надъ казанитѣ езера Рупитѣ, но това название не е толкова распространено. Едва слѣдъ Джендема (или Рупитѣ) иде Бричеборъ (Бричьоборъ и Бръчиборъ). Склоноветѣ на тая верига, които се падатъ на Ю отъ Джендема и засѣгатъ до Илийна-Рѣка носѭтъ различни названия, отъ които отъ И къмъ З идѫтъ Кара Омерица, Чучукъ Карица и Чаушица. Кара Омерица се начева отъ изворитѣ на Илийна-Рѣка и се продължава на З до р. Чучукъ Карица, която пó-горѣ отъ р. Коджа-Карица се влива въ Илийна-Рѣка. Чаушица се нарича склонътъ, а тъй сѫщо и върхътъ (1228 саж.) между Бричеборъ и Джендема. Чучукъ Карица се нарича склонътъ между Чаушица и Кара-Омерица. Планината, която се намира на Ю и ЮИ отъ голѣмото Смръдливо Езеро и на ЮЗ отъ горнето Рибно Езеро, се нарича Мермеръ. Тая планина ясно се види на хубавия и точенъ профилъ на Erwin Rockstroh.[2]) На русската карта западната страна на Мермеръ се пада подъ крайнитѣ двѣ букви на „Сучалъ-връхъ“. Това, което Karl M. Heller[3]) расправя за Мермера, не е вѣрно.

[1]) Сѫщото название, само не до тамъ опрѣдѣлено, се употрѣбя и у Д. Стеревъ. ц. м. стр. 10—11.

[2]) **Erwin Rockstroh** l. c. p. 482. Да се сравнѭтъ профилътъ и скицираната карта. Езерата и Планинитѣ на картата не сѫ съвсѣмъ вѣрно нарисувани.

[3]) **Karl M. Heller** l. c. p. 90. Това, което тоя списатель въ забѣлѣжка № 8 прѣдполага, че ужъ неговиятъ водачъ Димитръ сбъркалъ мѣстото на Мермера, не почива на никакви фактове. Показанията на моя водачъ, а тъй сѫщо и на други водачи се съгласяватъ съ тия на Heller-овия и трѣба да имъ се вѣрва, че сѫ истинни. Недоумѣнието между **Karl M. Heller**-а и **Erwin Rockstroh** върху названията на планинитѣ происхожда отъ това, че Голѣмото-Рибно-Езеро и планинитѣ, които го забикалятъ, въ топографическата снимка на **Erwin Rockstroh** не сѫ съвсѣмъ вѣрно забѣлѣзани. Сѫщо и имената имъ не сѫ вѣрни.

Пò-точното опрѣдѣление района на Мермера е слѣдньото: около него се намиратъ четире езера: горнето Рибно-Езеро, горнето Смръдливо-Езеро, Кара-Омерско-Езеро (малкото езеро, което се намира на Ю отъ Смръдливото-Езеро), Сини-Гьолъ (най-голѣмата отъ тритѣ езера, които се намиратъ на ЮЗ отъ голѣмото Рибно-Езеро). Планинитѣ, които граничатъ Мермера, сѫ: Кьоравица, Джендема, Кара-Омерица, Ангеловъ-Върхъ и Канарата.

Петата планинска верига се начева отъ Мермера и въ видъ на дѫга се простира отъ И къмъ З близо до с. Рила. Тя прѣдставя водораздѣлната линия между рѣкитѣ Димковъ-Долъ и Джумайската Бистрица отъ една страна и между Рилската Рѣка и притока ѝ Илийна-Рѣка отъ друга страна. Гребенътъ на тая верига е часть отъ сегашната граница между България и Македония. Нейнитѣ върхове, начевайки отъ З къмъ И, постѫпенно биватъ пò-високи и сѫ слѣднитѣ: Шипочанъ, Фикиръ, Деризмиица (сѫщо и Ризваницки Върхъ), Килеръ, Бѣлчевъ-Върхъ, Цари-Върхъ, Долня-Кадиица (тя цѣла се намира въ българската територия), Карталъ, Горня-Кадиица, Ай-Гедикъ, Коджа-Карица, Узуница (единиятъ ѝ склонъ, който се спуща къмъ Македония, се нарича Узуница съ една рѣчица на сѫщото име; другиятъ склонъ, който се спуща къмъ България, се нарича Аладжа-Слабъ съ рѣчица на сѫщото име), Кадийнъ-Гробъ[1]) съ Кадийнъ-Връхъ (още и Кадийница, на русската карта Кадыница) и Ангеловъ-Върхъ[2]) съ тъй нарѣченитѣ Ангелови-Метеризи. Този върхъ захваща мѣстото на върха, означенъ съ височина 1272.9 саж. „Г. Керовичский врхъ" на русската карта, и се простира до инициялната буква отъ надписа „Демиръ-Капу". Отъ Ангелови-Върхъ има малки потоци, отъ които едни се вливатъ въ Рибното Езеро, други въ Сини-Гьолъ и трети въ Кара-Айлянското-Езеро, забѣлѣзано на ЮИИ отъ споменѫтия върхъ на русската карта (Г. Керовичский врхъ). Планинитѣ, съ които граничи Ангелови-Върхъ, сѫ: Мермера, Кара-Омерица, Кадийнъ-Върхъ и Канарата.

Шестата планинска верига се зачева надъ с. Мала-Църква (прѣди се е наричало Србско-Село) отива къмъ ЮЮЗ дори до Върло-Върхъ и отъ тамо се расклонява на нѣколко малки вериги. Въ тази верига отъ главния върхъ на Шипковица много добрѣ можахъ да видѭ слѣднитѣ върхове: Пашаница, която се

---

[1]) За названието на тая планина моитѣ водачи ми расправихѫ това сѫщото, което и Erwin Rockstroh (l. c. p. 484) описва. На това мѣсто билъ убитъ единъ турски кадия (сѫдия), слѣдъ като той дошълъ на планината за да сѫди двѣ страни, които се скарали за нѣкакви ливади, и не можалъ да ги помири.

[2]) Названието на този върхъ произлазя отъ това, че на него билъ убитъ отъ турцитѣ нѣкой си Ангелъ-Войвода, който съ цѣла чета ходѣлъ по планинитѣ. На върха имало и обкопи, нарѣчени Ангелови-Метеризи, задъ които Ангелъ-Войвода наедно съ дружината си се бранилъ срѣщу турцитѣ. Обкопи азъ не можахъ да видѭ, понеже на самия върхъ не се искачвахъ.

начева почти наблизо надъ с. Мала-Църква и се продължава до Кобилино-Бранище, нейнитѣ склонове носѭтъ разни имена[1]), Кобилино-Бранище[2]) (както по́-горѣ се опрѣдѣли), Попова-Шапка, Копнитѣ[3]), Елени-Врѣхъ, Малевица, Друшлявски-Вѫрхъ, Вѫрло-Вѫрхъ и вѫрховетѣ надъ Урдина-Рѣка. Задъ Кобилино-Бранище resp. Попова Шапка на СЗ се виждаше и Лопушница. За имената на другитѣ вѫрхове и планини отъ тая верига и какъ тѣ едни съ други се свързватъ нищо не бѣлѣжѫ, защото нито по тѣхъ можахъ да пѫтувамъ, нито пъкъ можахъ добрѣ да ги видѭ.

Не по́-малко сложна е *хидрографията* на Рилската-Планина и Родопитѣ. По тѣхъ срѣщаме много рѣки и езера, които трѣба още да се изучватъ. Отъ рѣкитѣ ще споменѫ слѣднитѣ:

Крива-Рѣка (Костенецка). Тя извира кѫдѣ Сунгурли-Чалъ, протича прѣзъ една голѣма планинска поляна, която се намира подъ южнитѣ склонове на казания чалъ отъ З къмъ И, прѣкъсва пѫтя, който води отъ с. Костенецъ за Куртовскитѣ Колиби, сетнѣ слиза по сѣвернитѣ склонове на Сестримския Балканъ, минува прѣзъ селото Сестримо и се влива въ р. Марица. Отъ лѣва страна Крива-Рѣка прибира водитѣ на Меча-Рѣка (Мечо-Дере), която извира отъ Племнята (Чаталъ-Чучуръ), а отъ дѣсна страна въ горнето си течение прибира водитѣ на р. Аджидадейца, която извира отъ планината съ сѫщото название.

[1]) Пашаница се нарича само гребенътъ на означената планина и то за това, защото по него има и равни мѣста или паши. За този гребенъ споменува и Heinrich Barth (l. c. p. 76), като го именува Pasinitsa, но точно не го опрѣдѣля. Отдѣлнитѣ нейни склонове иматъ слѣднитѣ имена: Муссина-Страна, Плочитѣ, Будачица. Муссина-Страна, за която споменува и Karl M. Heller (l. c. p. 23), се нарича обърнати срѣщу Лѣвиятъ Искъръ стрѫменъ склонъ на Пашаница, който стои срѣщу Скакавецъ. Нагорѣ не засѣга до устието на Долня-Лѣва-Рѣка. По́-на горѣ отъ устието на Долня-Лѣва-Рѣка до Кобилино Бранище държѫтъ Плочитѣ, а Будачица се наричатъ планинитѣ, които се начеватъ на СИ отъ дѣсния клонъ на р. Лопушница, и тѣ сѫ вѣрно означени въ русската карта.

[2]) Отъ моя водачь изъ с. Мала-Църква можахъ да чуѭ слѣдния расказъ за названието на тая планина: Нѣкогажъ Панагюрски джелени (отъ други водачи се споменуваше не за Панагюрски джелени, а за Юручки пастири) лѣтѣ пращали да имъ се пасѫтъ конскитѣ стада и по тѣзи мѣста, които се падатъ на водораздѣла между Рилската Рѣка и Лѣви Искъръ. Когато врѣмето вече ставало неблагоприятно стадата всѣка година се откарвали на зимовище въ полето по нискитѣ мѣста на Тракия. Еднѫжъ, при настѫпването на зимата, стадата били събрани и откарани, кѫдѣто трѣба. Случайно една кобила се отдѣлила отъ стадото и останѫла на това мѣсто. Тя тамо прѣминѫла цѣлата зима и съвсѣмъ подивѣла. Отъ тая случка планината се нарѣкла Кобилино Бранище.

За неизлишно считамъ да забѣлѣжѫ още, че такива отдѣляния ставатъ и отъ стадата на рогатия добитъкъ. Минѫлото лѣто костенчане съ голѣмъ трудъ можахѫ да уловѭтъ два вола, които се отдѣлили отъ стадото и цѣла зима като диви прѣкарали въ Костенецкия Балканъ. При пѫтуването ми по Костенецкия Балканъ, а тъй сѫщо и на други мѣста срѣщахъ и такива стада (сувати), които сѫ току рѣчи подивѣли и сами се пазѭтъ. Тѣ не познаватъ друго лице освѣнъ своя пастиръ. Щомъ видѭтъ непознатъ човѣкъ, веднага почватъ да ревѫтъ и да се събиратъ. Най напрѣдъ, ако пѫтникътъ съ нѣщо ги застраши, тѣ подплашени като диви бѣгатъ, но сетнѣ пакъ се връщатъ, тръгватъ слѣдъ непознатия и се готвѭтъ да нападатъ. Тогава опасностьта е голѣма. Въобще пѫтувачътъ отъ тѣзи стада, които по балканитѣ на Рила и Родопитѣ се пасѫтъ, както и отъ овчарскитѣ кучета, трѣба да стои надалечъ.

[3]) Подъ названието „Копнитѣ“ се нарича съвсѣмъ стрѫмниятъ и непристѫпни голи скалистъ гребенъ отъ Попова-Шапка до Елиний-Връхъ и Мальовица. Отъ Копнитѣ, понеже извира р. Прѣка-Рѣка, която се влива въ Черни-Искъръ, то нарѣдко нѣкои ги наричатъ и Прѣкорѣкъ (или Прѣкарѣкъ), както на русската карта сѫ означени.

Крайня-Рѣка е съставена отъ два клона, отъ които единиятъ сѫщинска Крайня-Рѣка иде отъ Котлинитѣ на Костенецкия Балканъ, а другиятъ нарѣченъ Чаталъ-Чучуръ иде отъ Плѣмнята. Съединената рѣка минува прѣзъ една прѣкрасна долина, въ която има много още запазени лѣсове, отъ които най-важна е Чорбаджийската гора. По тая рѣка има чаркове и въ най горнето ѝ течение недалечъ отъ снѣговетѣ.

Рѣка Оджовица извира подъ Бѣлмекенското (Кьоравичкото) Езеро[1]).

Рѣка Чавча или Стара-Рѣка още и Айранъ-Дере (така се нарича горнето нейно течение), извира до подножията на Ушитѣ, Камените-Чалъ, Топуклия и Бѣлмекенъ. Тя се събира отъ нѣколко потока, които идѫтъ отъ снѣжнитѣ соспи по склоноветѣ и долинитѣ на казанитѣ планини. Рѣката Чавча отъ дѣсна страна прибира въ себе водитѣ: на р. Оджовица надъ Гол. Соколовецъ, на Крайня-Рѣка и на р. Плѣнщица[2]). Послѣдната извира отъ Помочина-Поляна, а се влива въ р. Чавча надъ с. Костенецъ подъ Жежката-Вода[3]). Отъ лѣва страна р. Чавча, прѣди още да влѣзе въ Костенецкото-Поле, прибира водитѣ

---

[1]) Това езеро играе важна роль при метеорологическитѣ прокобявания на селянитѣ изъ селата до Костенецкий Балканъ, а особенно на тия отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, отъ кѫдѣто сравнително по̀-добрѣ се види околностьта на езерото. Населението лѣтѣ се страхува и отъ най малкото облаче, което се яви надъ Бѣлмекенското Езеро. Щомъ почнѣла да се вдига („извира") мъгла надъ езерото — това прѣдвѣщавало силна градушка по Костенецкия Балканъ, а най вече отъ лѣвия брѣгъ на р. Марица, въ околностьта на селата: Мененкиево, Акѫнджиево, Вѣтренъ, Славица и Цѣрово. Въ самия Костенецъ градушката не толкова често падала и не причинявала такива загуби, като въ рѣченитѣ села. Даже небото да бѫдѣло най ясно, щомъ мъглата почнѣла да извира, бърже нараcвала и се прѣвръщала въ голѣмъ тъменъ облакъ, който се прѣхвърлялъ къмъ рѣченитѣ села и отъ него падала най силна градушка. Стари хора вѣрватъ, че въ езерото имало нѣкаква хала (ала́), тя наедно съ мъглата се вдигала на горѣ и сетнѣ произвеждала гърмотевѝца, градушка и други метеори. Става повече отъ 10 години врѣме, отъ когато рѣченитѣ села се готвѣли задружно да отидѫтъ, та да затрупатъ езерото да не имъ дохожда градушка, но не можали да се спогодѭтъ. Населението вѣрва още, че наврѣмени въ това езеро се явявали нѣкакви житни классове. При прокобяванието на врѣмето нѣкои костенчане обрѫщатъ внимание и на отдалечената отъ тѣхното село Витоша. Покриванието на Витоша съ облаци прѣдвѣщавало лошо врѣме. Самото Бѣлмекенско Езеро никога не прѣсъхва, на три мѣста е съвсѣмъ дълбоко и дъното не се вижда. То е обиколено съ голѣми скални грамудаци. Пълни се постоянно отъ два потока, които идѫтъ отъ Бѣлмекенъ. Обикалянието на това езеро е почти невъзможно. Освѣнъ грамудацитѣ на това прѣчѫтъ и клекашитѣ.

[2]) Споредъ народнитѣ прѣдания това название води началото си още отъ врѣмето, когато българското царство е паднѫло подъ турско робство. Къмто горното течение на тая рѣчица се намирало нѣкакво градище. Българската войска, която тамо се намирала и празднувала Гергьовденъ, ненадѣйно била заплетена и разбита отъ турцитѣ. Царь Иванъ Шишманъ едвамъ сполучилъ прѣзъ планинитѣ да се оттегли въ Самоковъ. Близо при изворитѣ на тая рѣчица се намира една поляна, нарѣчена Гарванова-Ливада, защото надъ нея, прѣди турцитѣ още да нападнатъ, гарвани се вияли и прѣдвѣщавали наближавающа се опастность за Българската войска. Тука още трѣба да се забѣлѣжи, че Плѣнщица на русската карта е забѣлѣзана подъ название р. Скаловитецъ. Споредъ показанията на костенчане р. Скаловитецъ или още Скаловито-Дере се намира по̀-на И отъ Плѣнщица въ мѣстность на с. Габровецъ и се влива отъ лѣвия брѣгъ на р. Рибница.

[3]) Подъ това название се нарича една малка мѣстность отъ р. Чавча, която се намира тъкмо до това мѣсто, кѫдѣто тая рѣка слѣдъ единъ водоскокъ прѣминува въ полето. Тука близо до водоскока има горѣщи сѣрни (симпурни) извори, които се смѣсватъ съ водитѣ на р. Чавча. Вѣроятно такива извори наблизо до Жежката Вода трѣба да има повече, защото интенсивна миризма отъ сѣроводородъ (H_2S) доста отъ далечь се осѣща, когато самиятъ познатъ горещъ изворъ е съвсѣмъ малъкъ.

само на единъ притокъ, нареченъ Черномѣхъ, Черномеа и Чернявица; той извира близо до Соколовецъ и Севрикая, тече между върховетѣ Соколовецъ и Сакарджа и се влива въ рѣката Чавча надъ Жежката-Вода.

Рѣка Ибъръ (или Ибаръ) извира отъ мочурливитѣ мѣста на Ю отъ Топуклия и на Ушитѣ. Тя е съставена отъ два клона Голѣми и Малки-Ибъръ. Единиятъ нейнъ клонъ, който отъ едного само ми се указваше за р. Даутица (както и на русската карта е забѣлѣзана), а отъ Радоилскитѣ водачи и отъ повечето костенчане се означаваше за Голѣми Ибъръ и това ще е пó-вѣрното название. Рѣката Ибъръ се влива въ Марица надъ с. Радоилъ.

Рѣка Марица извира съ два главни клона: единиятъ нарѣченъ Суха-Марица, Малка-Марица или Кичукъ-Марица и другиятъ Голѣма-Марица, Башъ-Марица или главата на Марица. Първиятъ клонъ извира отъ мочурливитѣ мѣста на планината Кичи-Чукуръ. Другиятъ главни клонъ истича отъ едно малко планинско езеро подъ Муссалла и отъ двѣ голѣми планински езера, които се намиратъ въ една долина, заградена на Ю отъ сѣверното подножие на Манчу, отъ западна страна съ една верига отъ планини, които се наричатъ Марицини-Чалове и отъ источната страна съ други планини, които отъ Манчу отиватъ къмъ Чадъръ-Тепе. Двата тѣзи клона едни съ други се съединяватъ още горѣ въ Радоилски-Балканъ надъ тъй нар. Чамъ-Курия.

Отъ лѣвия си брѣгъ р. Марица прибира въ себе водитѣ: 1) Студеното-Дере (Бузлу-Дере), което извира отъ Чадъръ-Тепе, 2) Саржгьолска-Рѣка, която извира отъ три езера, нарѣчени Сарж-Гьолъ (Жълти-Езера), находящи се подъ Чадъръ-Тепе, и 3) р. Сливница, която съ два клона: Голѣма и Малка-Сливница извира отъ планинитѣ Чамъ-Курия и Саржгьолъ, а се влива подъ с. Радоилъ въ р. Марица. Рѣката Сливница нѣма никаква свръзка съ водитѣ на Саржгьолскитѣ Езера. Въ самото поле р. Марица прибира още нѣколко рѣчици, които сѫ забѣлѣзани въ русската карта. Отъ дѣсния си брѣгъ р. Марица прибира въ себе освѣнъ водитѣ на р. Ибаръ още и на р. Завратчица, невѣрно забѣлѣзана като Башъ Марица, тя извира отъ мочурливитѣ мѣста на планината Завратчица и малко пóдолу отъ р. Суха-Марица се влива въ съединената р. Марица.

Рѣка Бистрица (Самоковска) извира съ два клона: Голѣма и Малка-Бистрица, отъ които азъ отъ Муссалла можахъ добрѣ да видѭ Голѣма Бистрица. Тя извира отъ четире голѣми и двѣ малки езера, които се намиратъ между подножията на Муссалла и Чадъръ-Тепе.

Рѣка Искъръ е съставена отъ три рѣки: Бѣли Искъръ, Лѣви Искъръ (нарѣченъ още и Лѣва-Рѣка) и Черни-Искъръ.

Бѣли Искъръ се начева главно съ два клона, отъ които всѣки истича отъ по едно голѣмо планинско езеро. Лѣвиятъ клонъ истича отъ едно езеро, което се намира до подножието на главниятъ върхъ отъ Шишковица. Дѣсниятъ клонъ, който е много по̀-голѣмъ се съставя отъ нѣколко рѣчички, отъ които най-главна е тая, що истича отъ едно голѣмо планинско езеро, нарѣчено Канарско-Езеро. Това езеро на триверстовата русска карта никакъ не е означено. То се намира подъ сѣверното подножие на главния върхъ на Демиръ-Капия; по голѣмината си това езеро почти се равнѣе съ тия на Марица. Никога не прѣсъхва. Като най-главенъ притокъ на Бѣли Искъръ е Прѣка-Рѣка, която извира съ двѣ малки езера, подъ сѣверо-западното подножие на Шишковица, тече по край единъ високъ върхъ, нарѣченъ Чалъ на Прѣка-Рѣка или Прѣкорѣкъ, и се влива отъ лѣвия брѣгъ на на Бѣли-Искъръ подъ кулата при Демиръ-Капия.

Лѣви Искъръ (Лѣва-Рѣка) прибира въ себе една часть отъ потоцитѣ, които идѫтъ отъ къмъ Кобилино-Бранище и двѣ голѣми рѣки, нарѣчени Долня и Горня Лѣва-Рѣка, които извиратъ отъ цѣлъ редъ езера, нарѣчени Езера на Лѣва-Рѣка. Първитѣ и точни изслѣдвания за изворитѣ на тая рѣка длъжиме на Erwin Rockstroh. Нови още притоци и езера срѣщаме и въ русската карта, що у Rockstroh не сѫ забѣлѣзани. Отъ изворитѣ на Лѣва-Рѣка изъ Йозулански-Чалъ, азъ можахъ да видѭ само тия на Долна-Лѣва-Рѣка, забѣлѣзани у Rockstroh подъ *b* и голѣмото езеро, подъ което е забѣлѣзанъ потокъ *c*. Йозулански Чалъ се намира на ЮИ отъ това езеро и отъ сѣверното негово подножие извира единъ потокъ, който прибира потока *c*, а по̀-надолу потокътъ *d*, който истича отъ езерата 6. 7. 8. 9. Отъ дѣсния си брѣгъ Лѣви Искъръ приема единъ голѣмъ потокъ, който се намира по̀-долу отъ Долня-Лѣва-Рѣка, той се именува Скакавецъ, а надъ Долня-Лѣва-Рѣка срѣщу Плочитѣ прибира водитѣ на едно голѣмо длъгнесто езеро, нарѣчено Аловитото-Езеро. Това езеро е обиколено съ грамадни скални блокове. У Erwin Rockstroh това езеро не е забѣлѣзано на скицираната карта. Отъ вси страни то е заобиколено съ склонове отъ планината Йозуланъ или Йозулански-Чалъ.

Черни Искъръ (въ горнето тѣчение нарѣченъ и Прави-Искъръ) се съставя отъ многобройни рѣчички и потоци. Той извира отъ двѣ езера. Отъ тѣзи езера до това мѣсто, кѫдѣто прибира въ себе водитѣ на Урдина-Рѣка, носи название Прави-Искъръ. Урдина-Рѣка истича отъ Урдинитѣ Езера[1]). Черни Искъръ освѣнъ казания притокъ прибира въ себе още: р. Малевица,

[1]) Вѣроятно за нѣкои отъ послѣднитѣ езера ще да се отнася легендата за двѣтѣ стихии и овчари, която е слушана отъ единъ старъ-овчарь и забѣлѣзана отъ Д. Стеревъ въ неговата цитирапа брошура стр. 5—7.

която извира съ двѣ езера до върха Мальовица; р. Прѣка-Рѣка, съставена отъ три клона, които извиратъ отъ Копнитѣ. Отъ тѣзи три клона срѣдниятъ клонъ се нарича Гьолещица; р. Лопушница, която извира съ два клона, нарѣчени Малка-Лопушница и Голѣма-Лопушница, отъ които послѣдната извира отъ едно езеро въ Копнитѣ, а първата изъ Попова-Шапка, Кобилино-Бранище и Лопушница. Пó-надолу отъ Лопушница, отъ дѣсна страна Черни-Искъръ прибира още нѣколко незначителни притоци. Отъ лѣва страна Черни-Искъръ прибира единъ само голѣмъ притокъ, нарѣченъ Лакатица, който се влива подъ с. Доспейска-Махала.

Отъ тѣзи три рѣки Черни и Лѣви Искъръ се съединяватъ подъ селото Мала-Църква (Сръбско село), а пó-долу подъ Божкови Маданъ, който вече не работи, и се намира до с. Бѣли Искъръ, и третята рѣка Бѣли-Искъръ се съединява съ пó-прѣдишнитѣ два Искрове.

Рѣката Рила[1]) (още нарѣчена Рилска-Рѣка и Манастирска-Рѣка), която вече спада въ басейна на Бѣло-Море, иде отъ къмъ Сухото Езеро. До Сухи-Чалъ тя се съединява съ Крива-Рѣка, съставена отъ нѣколко рѣчици, които азъ можахъ да прослѣдѭ отъ изворитѣ до устията имъ. Тѣзи рѣчички сѫ: 1) Рѣка Маринковица, която извира отъ мочурливитѣ мѣста наблизо до Шишковица, отъ мочурливитѣ сѣверни подножия на планинитѣ, които се спущатъ отъ къмъ Демиръ-Капия и отъ южнитѣ склонове на планината Маринковица. Тая рѣка е забѣлѣзана отъ Erwin Rockstroh, а тъй сѫщо и въ русската карта, но безъ названието ѝ. Само отъ Karl M. Heller-а срѣщаме за пръвъ пѫть нейно название. Малкитѣ три езера, които сѫ забѣлѣзани отъ лѣвия брѣгъ на р. Маринковица въ врѣмето на моитѣ екскурзии (7-й Августъ 1889 г.) бѣхѫ прѣсъхнѫли. 2) Рѣка Кьоравица (Кьоравичка-Рѣка) истича отъ двѣ езера, нарѣчени Рибни-Езера или Рибнитѣ-Гьолове, отъ които едното—горньото е пó-голѣмо, а долньото пó-малко. Голѣмото Рибно-Езеро къмто горнята си страна е малко прѣзъ срѣдата прѣстиснѫто, както това на русската карта е забѣлѣзано. У Rockstroh-овата карта горнята часть на езерото не е вѣрно нарисувана. Малко езерце надъ Голѣмото Рибно-Езеро нѣма, нито пъкъ има такова низко мѣсто, дѣто да се прѣдполага образуванието на нѣкое езеро пролѣтно врѣме. Кьоравица се съединява съ Маринковица близо до това мѣсто, дѣто вече се свършва планината Маринковица и се зачева

[1]) За происхождението на това название сѫщо и на р. Друшлевица, за мѣстоположението на Рилския Мънастирь, за изворитѣ и устието на р. Рила, за климата, растителностьта на мънастирското мѣсто, за вида и дрѣвностьта на тъй нарѣчената Рилска пустиня, за запазения отъ врѣмето на българския царь Иоанъ Шишманъ хрисовулъ, се намиратъ нѣкои и други свѣдения въ „Описаніе Болгарскаго Священнаго Манастиря Рылскаго“ составилъ иеромонахъ Неофитъ Рылецъ. Издава Рилскій монастырь. София, 1879 г. стр. 2—9,

Сухи-Чалъ. 3) Смрьдливата-Рѣка, която истича отъ Смрьдливитѣ-Езера, а именно отъ Голѣмото Смрьдливо-Езеро (нарѣчено още Смрьдльоте и Смрьдливи Гьолъ). Това езеро надминува по голѣмината си всичкитѣ други езера, що азъ видѣхъ по Родопитѣ и Рилската-Планина. Моятъ водачь ме увѣряваше, че то било по́-голѣмо отъ Седемтѣхъ-Гьолове и отъ езерата на Урдина-Рѣка, които нѣмахъ възможность да посѣтѭ. То произвежда на човѣка силно впечатление. Насмалко, а може би напълно да се равнѣе на Черното-Езеро въ Бохемската-Гора. Пѣшки за единъ и половина часъ едва може да се обиколи, защото е голѣмо и брѣговетѣ му сѫ на нѣкои мѣста съставени отъ грамадни блокове. Отъ лѣвия му брѣгъ близо до това мѣсто, дѣто истича между скалнитѣ блокове Смрьдливата-Рѣка, се намиратъ нѣколко (3) малки езерца, обиколени съ мочурливи полянки, тъй що до тѣхъ съ голѣмъ трудъ можахъ да доближѫ. Исто такива езерца има и отъ отрѣщния брѣгъ. Нѣкои отъ малкитѣ езера на долнята страна на Смрьдливото-Езеро[1]) прѣсъхвали. Erwin Rockstroh, който пръвъ точно е изслѣдвалъ изворитѣ на Крива-Рѣка (Рилската), нарича това езеро Гьолъ на Крива-Рѣка (Kriva-Rjeka-Göl). За него той казва (стр. 486), че било́ съ нѣщо по́-голѣмо отъ най-голѣмото Рибно-Езеро (Fischsee) на високитѣ Татри, чиято повърхнина била измѣрена на 34.5 хектари. Формата на нашето Смрьдливо-Езеро е почти сърдцевидна. Моятъ водачь ми казуваше, че то било по́-голѣмо и отъ голѣмото езеро на Перинъ-Планина, което се намира близо до Елтепе и се нарича Паназъ-Гьолъ[2]).

[1]) За названието на това езеро моя водачь Тодоръ Павловъ ми расправи слѣдното прѣдание. Нѣкогажъ това езеро, като Канарското и Рибнитѣ-Езера, имало много риба. По еднѫжъ нѣкаква страшна хала влѣзла въ езерото и до толкова развълнувала неговитѣ води, щото всичко, що се намирало по дъното и въ водата се исхвърлило на брѣговетѣ. Сѫщо и всичката риба била исхвърлена на брѣговетѣ. Тя била толкова много, щото брѣговетѣ отъ неѭ побѣлѣли. Отъ рибата, която се исхвърлила отъ езерото и загнила, се образувалъ такъвъ силенъ смрадъ, че всичкитѣ околни съ езерото планини не могли да се измиришѫтъ цѣли три години. Никакъвъ „дзвѣръ“ (така нарича населението грабливитѣ бозайници) не можалъ тогава тамо да приближи. Слѣдъ това езерото се нарѣкло „Смрьдливото-Езеро“, „Смрьдливи Гьолъ“ или „Смрьдлиоте“ и „Смрьдльото“. Сега то нѣма никаква риба. Моятъ водачь като бивши пандуринъ на Рилския-Манастирь, па и по други още причини често тадѣва се е скиталъ. Той самъ, па и отъ овчаритѣ знае, че сега въобще въ езерото не можала да живѣе риба. Множина овчари, а сѫщо и нѣкой монахъ се опитвали и пущали въ езерото жива риба, но слѣдъ нѣколко деня ѭ намирали умрѣла и исхвърлена на брѣговетѣ. Населението още вѣрва, че вѫтрѣ въ това езеро се намирало нѣкакво чудовищно животно, което наврѣмени се показвало надъ водната повърхнина, обикновенно на отрѣщния край прѣдъ наблюдателя. За Смрьдливото-Езеро сѫ забѣлѣзани нѣкои вѣрвания и у Д. Стеревъ (ц. м. стр. 11). — Водата на Смрьдливото-Езеро отдалечь изглежда тъмнозелена. Тя прилича на тая отъ Рибнитѣ-Езера. По краищата доста се сгрѣва и лесно може да се пие. По плиткитѣ мѣста има сѫщитѣ растения като Рибнитѣ-Езера. На нѣкои по́-плитки мѣста край брѣговетѣ видѣхъ дребни валагунци (ларви) отъ нѣкакви земноводни животни (амфибии). Не ще е излишно още да се забѣлѣжи, че по това езеро се познавало, кога ще стане буря. Обикновенно тогава то почвало да бучи (шуми) и водата извънредно силно начевала да се вълнува.

[2]) Спорѣдъ показанията на сѫщия водачь това езеро се намирало наблизо край пѫтя, който прѣзъ Перинъ-Планина води отъ Разлогъ за Мелникъ. Езерото било съвсѣмъ кржгло и въ срѣдата му се намирало едно малко скалисто островче, високо отъ 4—5 човѣшки ръста и покрито съ разни билки. Населението и за това езеро вѣрва, че имало въ себе нѣкакво чудовищно животно и се страхува наблизо до него да замръкне.

Тритѣ описани рѣки: Маринковица, Кьоравица и Смрълдивата-Рѣка се съединяватъ въ една рѣка, която се нарича Крива-Рѣка. Тая минува край южнитѣ подножия на Сухи-Чалъ и сѣвернитѣ подножия на Джендема, прибира въ себе водитѣ на Черното Езеро, а тъй сѫщо и на езерата отъ Джендема и до това мѣсто, дѣто се свършва Сухи-Чалъ, се съединява съ р. Рила или нарѣчена още Тиха-Рила, която иде отъ къмъ Сухото-Езеро. Отъ това мѣсто, кѫдѣто р. Рила и Крива-Рѣка се съединяватъ, надолу съединената рѣка се нарича р. Рила, Рилска Рѣка отчасти и Манастирска-Рѣка. Тя се влива въ Струма.

Рилската Рѣка, прѣди да се влѣе въ р. Струма, прибира въ себе водитѣ на нѣколко притока. Пò-забѣлѣжителни сѫ: Друшлевица, Елешница и Илийна-Рѣка; Друшлевица извира отъ Друшлевски Върхъ.

Илийна-Рѣка, която се влива отъ лѣвия брѣгъ на Рилската-Рѣка, се събира отъ нѣколко рѣчички, които никога не прѣсъхватъ: първата рѣчичка нарѣчена р. Кара-Омерица истича отъ едно езеро на сѫщото име (Кара-Омерско-Езеро), расположено на Ю отъ Смрълдивото Езеро между планинитѣ Кара-Омерица и Мермера. Втората рѣчичка, която е и главата на Илийна-Рѣка, истича отъ три езера, отъ които най-голѣмото, расположено на ЮИ отъ Кара-Омерското-Езеро, подъ Мермера, се нарича Сини-Гьолъ. Третата рѣчичка, нарѣчена р. Аладжа-Слабъ извира отъ склоноветѣ на Кадийнъ-Гробъ и на Коджа-Карица. Пò-на долу Илийна-Рѣка приема отъ лѣва страна р. Коджа-Карица, която извира отъ планинитѣ Коджа-Карица и Ай-Гедикъ, а отъ дѣсна страна Чучукъ-Карица (Кичукъ-Карица), която извира изъ върха Чаушица, и р. Чаушица, която извира пакъ отъ върха Чаушица.

Отъ южнитѣ склонове на Рилската-Планина и Родопитѣ водѭтъ началото си многобройни рѣки, които спадатъ въ басейна на Бѣло-Море. Отъ тѣхъ забѣлѣжителни сѫ: Рѣка Димковъ-Долъ. Тя извира до Елинъ-Върхъ, който се намира между Ай-Гедикъ и Германица, и прибира водитѣ на нѣколко притока: р. Узуница, която се начева съ два клона: дѣсниятъ извира отъ Коджа-Карица, лѣвиятъ отъ Узуница; р. Кара-Айляница, която извира отъ южнитѣ склонове на Ангелови-Чалъ и минува прѣзъ едно езеро, нарѣчено Кара-Айлянско-Езеро. Р. Вапа която е съставена отъ два клона. Дѣсния клонъ, нарѣченъ Арджеица истича изъ едно планинско езеро, нарѣчено Арджеинско-Езеро. Върхътъ надъ това езеро носи сѫщото название Арджеица. Самото езеро на руската карта не е забѣлѣзано. То е голѣмо колкото долнето езеро на Банянската рѣка и никога не прѣсъхнува. Лѣвиятъ и при това главниятъ клонъ на Вапата истича изъ двѣ планински езера, нарѣчени Вапенски-Езера. Семковска-

Рѣка (р. Чемерна на картата) извира отъ мочурливитѣ мѣста на единъ върхъ при Демиръ-Капия, нарѣченъ Семковъ-Чалъ. Р. Лопатица извира отъ Налбантъ-Чалъ. Тя има и едно езеро, нарѣчено Сухото-Езеро. Влива своитѣ води въ Вотрѣчката-Рѣка, до която не засѣга русската карта. Р. Грохучу (или още Гроучу) извира отъ върха съ сѫщото название. Тя се намира на З отъ Куджалѫка. Планината Грохучу не е друго освѣнъ часть отъ Налбантъ-Чалъ; тя носи това название, защото южнитѣ ѝ склонове сѫ съвсѣмъ стръмни каменисти и по тѣхъ мѫчно може да се ходи.

Банянската-Рѣка е съставена отъ два клона: дѣсни, нарѣченъ Малка-Банянска-Рѣка, и лѣви нарѣченъ Голѣма-Банянска-Рѣка. Първиятъ клонъ има двѣ малки, а вториятъ едно малко и двѣ голѣми планински езера, които се намиратъ подъ Налбантъ-Чалъ.

Рѣка Бѣла-Места се пада на С отъ Банянската-Рѣка. Тя е съставена отъ три рѣки: Рѣка-Граничаръ, Ропалица и Янкулова-Рѣка. Рѣката-Граничаръ истича отъ едно голѣмо планинско езеро — Граничарското-Езеро, което се намира отъ С до върха Граничаръ-Чалъ (на русската карта забѣлѣзанъ погрѣшно Г. Суа Вапа). Р. Ропалица извира отъ сѣвернитѣ склонове на Юручки-Чалъ близо до прѣслаба (сѣдлото), отъ които се минува за Манчу, и се влива въ Граничаръ. Янкуловата-Рѣка извира отъ мочурливитѣ мѣста на Планината Завратчица, недалечъ отъ изворитѣ на р. Завратчица, която се влива въ р. Марица.

Рѣка-Даутица извира отъ мочурливитѣ мѣста, а тъй сѫщо отъ едно плитко езеро, но което прѣзъ м. Юлий (23-й день) 1889 год. небѣше прѣсъхнало. Това езеро се намира въ една планинска поляна, която се простира на Ю отъ Топуклия и Ташли-Чалъ. Изворитѣ на р. Даутица се намиратъ съвсѣмъ на близо до тия на Голѣми Ибъръ, а малко по́-далечъ отъ тия на р. Чавга (Айранъ-Дере). Въ русската карта рѣката Даутица наедно съ езерото е вѣрно спета, но съ нейното название е погрѣшно забѣлѣзанъ голѣмиятъ клонъ на р. Ибаръ.

Рѣка Арджавица (нарѣчена още р. Сунгурлу или Сунгурлийска-Рѣка) извира отъ мочурливитѣ поляни между Сунгурли-Чалъ (Сунгурлия) и Равни-Чалъ (Бѣлмекенъ). Отъ лѣвия си брѣгъ тя прима водитѣ на р. Джафирица, която истича отъ планината съ сѫщото име.

Въ басейна на р. Струма освѣнъ Рилската-Рѣка се вливатъ още два голѣми притока. Тѣ сѫ: 1) Джерменъ съ своитѣ притоци Отовица и Бистрица (Дупнишка) и 2) р. Бистрица (Джумайска).

Всичкитѣ описани рѣки и притоци сѫ постоянни. Прѣзъ лѣтнитѣ жеги и бездъждия тѣ съвсѣмъ намаляватъ, но не прѣсъхватъ. Такова прѣсъхване на рѣкитѣ и такова безводие, каквото Dr. H. Dingler въ своята статия Das Rhodopegebirge in der europaischen Türkei und seine Vegetation. (Въ Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins. München. 1877. Heft 2. p.p. 201—202.) описва за Източнитѣ-Родопи, тука не става, понеже тука планинитѣ сѫ пó-високи и горитѣ на много мѣста още не сѫ съвсѣмъ изтрѣбени. Дълбочината на повечето отъ рѣкитѣ, които водѫтъ началото си отъ тѣзи двѣ планини, въ прѣдишнитѣ врѣмена и то не отдавна (нѣкѫдѣ прѣди 20, другадѣ прѣди 30, а нѣкѫдѣ и прѣди повече години), е била пó-голѣма. Силно сѫ почнѫли да спадатъ рѣкитѣ, отъ както сѫ се испосѣкли лѣсоветѣ отъ компанията на Баронъ Хирша. Въ сегашно врѣме сѫщо тъй дълбочината на рѣкитѣ прѣзъ различнитѣ годишни врѣмена се мѣни. Най дълбоки тѣ биватъ пролѣть, когато се топѭтъ зимнитѣ снѣгове и врѣмето е сравнително дъждовито. Отъ началото до кѫдѣ половината на м. Май тѣ ставатъ най пълноводни. Тогава тѣ даже излизатъ отъ своитѣ брѣгове и заливатъ голѣми пространства отъ ливадитѣ, расположени въ пó-низскитѣ мѣста. Не малко врѣди тѣ принасятъ пролѣть, когато се случѫтъ чести проливни дъждове. Тъй напр. рѣката Джерманъ, която минува прѣзъ една часть отъ града Дупница и лѣтѣ е толкова плитка, щото може лесно да се прѣгази, прѣзъ пролѣтьта отъ 1881 година отъ снѣговетѣ и силнитѣ пороси бѣше толкова придошла, щото нейното равнище се издигнѫ близо до 2 метра пó-високо. Наводни много дворове, долнитѣ части на кѫщитѣ, отнесе на много мѣста дървенитѣ мостове. Въ нейнитѣ мѫтни червеникави води, които съ голѣма бързина минувахѫ прѣзъ Дупница, се носѣхѫ голѣми искорѣнени дървета, греди отъ кѫщи, удавени животни и всичко, що тѣ срѣщнѫли по пѫтя си. Упостошения, но въ пó-малъкъ размѣръ ставатъ и отъ другитѣ рѣки. И тука пакъ не малко значение има изсичането на лѣсоветѣ. Най плитки биватъ рѣкитѣ прѣзъ първата половина на м. Августъ. Току-рѣчи все такива тѣ биватъ до кѫдѣ половината дори и края на м. Септемврий. Слѣдъ това прѣзъ есеньта, зачеваеки отъ м. Октомврий, тѣ изново почватъ да се пълнѭтъ.

Не малко значение за напояването на рѣкитѣ и за развитието на растителностьта иматъ *снѣжнитѣ отношения*[1]) на Рил-

[1]) Нѣкои отъ свѣденията за снѣжнитѣ отношения съмъ забѣлѣзалъ споредъ показанията на населението. Показанията сѫ слушани отъ много селяни водачи, пандури и други лица, които сѫ ходили по планинитѣ. Тѣзи показания сѫ много пѫти сравнявани и провѣрявани едни съ други. Освѣнъ това по казания въпросъ отъ особенна важность бѣхѫ свѣденията, съобщени менѣ устно, въ врѣме на екскурзията, или писменно, слѣдъ завръщанието ми въ София, отъ Негово Прѣподобие Отца иеромонаха Иосифа, игуменъ на Рилския-Мънастиръ,

ската-Планина и Родопитѣ. По тѣзи двѣ планини, благодарение на нихната значителна височина надъ морското равнище, на голѣмото пространство, което тѣ захващатъ, както и на други още условия, даже въ полетата никакъ да не вали, по тѣхъ падатъ всѣка година много дебели снѣгове. Дебелината на улѣгнѫлитѣ вече снѣгове достига такъвъ размѣръ, че горитѣ на клека, колкото високи и да бѫдѫтъ, дори и на изложенитѣ на вѣтроветѣ мѣста, съвсѣмъ се закриватъ и прѣзъ цѣлата зима не се виждатъ. Снѣгътъ, при валежа бива много по́-дѫлбокъ, но сетнѣ постепенно се улѣгва. Улѣгнѫлиятъ снѣгъ надъ върховетѣ на клековетѣ, които отъ голѣмата тежина малко се навеждатъ, не се издига повече отъ половина метъръ. Срѣдната височина на улѣгнѫлитѣ снѣгове бива отъ два и половина до три метра. Тази височина на снѣговетѣ въ продължение на много години врѣме е забѣлѣзвана по открититѣ мѣста въ долинитѣ на Тиха-Рила, Крива Рѣка, Рилската-Рѣка, Бѣли-Искъръ, Черни-Искъръ и други мѣстности. Въ долината на Бѣли-Искъръ надъ Демиръ-Капия, която се пада въ района на клекаштитѣ, двоетажната кула, разположена на възвишено открито мѣсто върху една полянка, снѣгътъ достига всѣка почти година до горния катъ (етажъ), но никога не се закрива. И тука, кога е тъй, имаме сѫщата срѣдня височина за снѣговетѣ. Въ еловитѣ (смърчовитѣ) гори, които сѫ разположени на открити мѣста, дърветата никога не се засипватъ съ снѣгове до върховетѣ. Закриванието имъ даже до половината е голѣма рѣдкость. По долинитѣ, по неравнитѣ мѣста, по пропаститѣ между високитѣ скали снѣгътъ достига и до 20 метра височина. Въ изложенитѣ на завѣтъ долини цѣли смърчови дървета до върховетѣ се закриватъ съ снѣгъ. Въ Котлинитѣ на Костенецки-Балканъ цѣли пропасти отъ огромна височина се испълняватъ и изравняватъ отъ натрупанитѣ снѣгове. По най-върлитѣ скалисти гребени на планинитѣ, както и на такива върхове, които сѫ изложени на вѣтроветѣ, напр. Копнитѣ, Елени-Върхъ, Малевица, снѣгътъ не може да се задържа. Вѣтроветѣ го отнасятъ и навѣватъ на соспи по по́-закрититѣ мѣста.

За валежа на снѣговетѣ нѣкаква правилность не може да се забѣлѣжи. Споредъ показанията на водачитѣ и селянитѣ снѣгъ пада въ всѣко врѣме даже и лѣтѣ, когато температурата на въздуха се понизи. Многобройни случаи има, когато снѣгове до колѣнѣ даже и до поясъ сѫ падали кѫдѣ края на

и отъ г-на Никола Велчевъ, секретарь въ Околийското Управление въ гр. Самоковъ. По́-точни отъ тѣзи свѣдения могѫтъ се получи само слѣдъ многогодишни точни метеорологически наблюдения на нѣкоя станция, която най-лесно би могла да се основе на Рилския-Мънастирь. Отъ не малка важность нѣкъ за изучванието на Стара-Планина би било да се правѫтъ метеорологически наблюдения на телеграфно-пощенската станция Петро-Ханъ. И на двѣтѣ мѣста метеорологическитѣ станции би могли да се издържѫтъ съ малки разноски.

м. Юний (Петровъ-День). Пандуритѣ на Рилския-Мънастиръ помнжтъ и единъ редъкъ случай, когато нѣкои високи мѣста отъ Рилската-Планина (Сухи-Чалъ) останжли зелени и непокрити съ снѣгъ до началото на м. Януарий (Ивановъ-День). На 12-й Юлий 1889 г., въ врѣме на моята екскурзия по Сунгурли-Чалъ въ Костенецкия Балканъ, върховетѣ на Муссалла и Чадъръ-Тепе бѣхж се бѣлнжли отъ новъ снѣгъ. На 17-й Августъ с. г., когато бѣхъ на Рилския-Мънастиръ, тънъкъ слой отъ снѣгъ валѣ на Елини-Върхъ, Попова-Шапка, Кобилино Бранище и други съсѣдни съ тѣхъ планински върхове. Въ по́-низскитѣ мѣста, а именно въ долината на Рилската-Рѣка въ сжщото врѣме валѣше дъждъ. На 18-й Августъ с. г., когато отъ Рилския-Мънастиръ прѣзъ Кобилино-Бранище се връщахъ за гр. Самоковъ, валѣше силенъ снѣгъ и всичкитѣ почти планински върхове на Рила бѣхж побѣлѣли. На Кобилино-Бранище снѣгътъ имаше дълбочина до колѣнѣ. Въ това сжщо врѣме както на Мънастиря тъй и въ долината на р. Искъръ подъ Плочитѣ валѣше проливенъ дъждъ. За да се види при какви условия е паднжлъ снѣгътъ прѣзъ послѣднитѣ двѣ дати, нека ми бжде позволено да направиж слѣднитѣ извлѣчения отъ своитѣ пжтнически дневници.

16-й Августъ 1889 г. с. Мала-Църква-Рилски-Мънастиръ. Минжхъ по обикновенния пжть прѣзъ Кобилино-Бранище. Небото бѣше облачно. Гжсти мъгли бѣха се надвѣсели почти надъ самото село. Надѣваеки се за по́-благоприятно врѣме, азъ се рѣшихъ съ единъ сигуренъ водачь да вървж напрѣдъ. Край селото вече бѣше захванжлъ да цъвти мразовецътъ (Colchicum autumnale). Това вече бѣше бѣлѣгъ за настжпванието на есеньта. Слѣдъ малко завалѣ ситенъ дъждъ, който съ малки паузи ни придружи дори до Сухото-Езеро. Облацитѣ се движахж надъ насъ въ най-различни посоки. Ту се спущахж надолу и закривахж прѣдъ насъ живописнитѣ скалисти склонове на Лѣви-Искъръ, ту се завивахж като на вихрушка, ту бърже се расниливахж на дребни кжсове. Моятъ водачь ми казуваше, че духалъ „черни вѣтъръ“, който иде отъ къмъ мънастиря. Тепърва на Кобилино-Бранище се видѣ, че вѣтърътъ е юго-западенъ. На това мѣсто студеният вѣтъръ прѣминж вече границата. До толкова озябнжхъ, щото трѣбваше да слизамъ отъ коня, да вървж пѣшки и малко да поразгледамъ растителностьта на това мѣсто, дѣто Панчичъ е намѣрилъ толкова рѣдки български растения. Тука азъ събирахъ Anthemis cinerea Panč. Lilium Macedonicum Griseb., Geum Bulgaricum Panč., Viola biflora W. K. Knautia magnifica Boiss. и други още рѣдки растения. Вечерьта стигнжхъ въ мънастиря.

17-й Августъ 1889 г. Рилски-Манастиръ. Всичкитѣ върхове около манастиря сѫ скрити въ облаци и постоянно вали дъждь. Слѣдъ обѣдъ ходихъ на Постницата и отъ тамо се качвахъ на скалиститѣ ближни склонове. Събрахъ доста рѣдки растения, но дъждьтъ все повече се увѣличаваше и азъ трѣбваше да се връщамъ още съвсѣмъ рано въ манастиря. Наврѣмени между облацитѣ се виждаше, че Попова-Шапка, Елени-Върхъ и други съсѣдни съ него върхове сѫ се покрили съ новъ снѣгъ.

18-й Августъ 1889 г. Рилски-Мънастиръ-Самоковъ. Въ тойзи день температурата още повече отъ вчера се понизи. Врѣмето е още пó-неблагоприятно. Това ме принуди вече да се връщамъ въ София. Понеже неизсушени още растения бѣхъ оставилъ въ гр. Самоковъ, трѣбваше назадъ да се връщамъ пакъ прѣзъ Кобилино-Бранище. Пѫтьтъ водѣше най-напрѣдъ прѣзъ хубавата гѫста манастирска гора на Тиха-Рила и Рилската-Рѣка. Въ нея вече прѣхвърчаше снѣгъ, но бърже се топѣше. На излизание отъ гората видѣхъ, че околнитѣ планини се покрили съ снѣгъ и до насъ той имаше една педя дълбочина. Бърже стигнѫхъ и Сухото-Езеро. При идванието ми за Мънастиря то бѣше съвсѣмъ прѣсъхнѫло, а сега отъ къмъ долнята страна до половина бѣше се напълнило съ вода. Мънастирскитѣ овчари съ стадата отъ чаловетѣ вече слизахѫ долу, защото ги заловила зимата. Не се минѫ много и азъ съ цѣла една компания, която отъ Мънастиря отиваше за гр. Самоковъ, се озовахме на Кобилино-Бранище. Каква бърза и рѣдка промѣна! Тукъ по вѣчно зеленитѣ лѣтно врѣме Алпийски морави прѣди два деня събирахъ гиздавитѣ азурни тинтеви и огненочервения планинския кàлешъ. Тамъ въ оная долина по пукнѫтинитѣ на скалитѣ и край брѣговетѣ на бързия потокъ, който отива къмъ Сухото-Езеро, прѣдъ мене се растилаше най-живописна пъстра смѣсь отъ разни планински растения. Азъ се очудвахъ кое по-напрѣдъ да събирамъ и кое да разгледамъ. А сега? Картина съвсѣмъ противоположна! Снѣгътъ подъ насъ засѣгаше до колѣнѣ. Пѣшацитѣ отъ компанията съ най-голѣмъ трудъ можахѫ да вървѭтъ напрѣдъ. Пѫтьтъ никакъ не се виждаше. За бѣлѣзи, по които нашиятъ опитенъ водачь можаше да се ориентира и да ни прѣдвожда напрѣдъ, служахѫ тукъ тамѣ исправенитѣ отъ людье високи остри камѫни и голѣмитѣ потоци, които още не бѣхѫ съвсѣмъ покрити съ снѣгъ или пъкъ падналиятъ по тѣхъ снѣгъ, напоенъ отъ водата, имаше особенъ синкавъ или желтеникавъ колоритъ. Небото бѣше прѣтъмнѣло отъ тъмносивитѣ облаци, изъ които отъ минута на минута все повече снѣгъ се сипѣше, тъй що прѣдъ насъ нищо не се виждаше. Студенъ и силенъ юго-западенъ вѣтъръ, който проникваше до кости, съ силенъ писъкъ ни застигаше и гонѣше напрѣдъ. Той задигаше снѣж-

нитѣ несложени още соспи и така съ тѣхъ ни засипваше, щото често трѣбваше да затуляме лицето си. Нашето пѫтувание слѣдъ прѣминуванието на водораздѣла ставаше отъ минута на минута пó-тежко и пó-опасно. На всѣка крачка коньетѣ се сънвахѫ въ закрититѣ подъ снѣга грамудаци отъ камъни или хлътвахѫ въ невидимитѣ трапове. То бѣше цѣла виелица, която мі напомняше Бессарабскитѣ зимни бурани. Съ голѣмъ трудъ стигнѫхме до пѫтеката въ клекашитѣ а сетнѣ и „Плочитѣ". Тукъ вече снѣгъ нѣмаше, а постояненъ силенъ дъждъ, гоненъ ту въ една ту въ друга посока, като изъ ведро се лѣеше. Не съ пó-малко приключения бѣше свързано нашето пѫтувание въ долината на Лѣви-Искъръ, по който нѣма почти никакви мостове. На 8 мѣста прѣгазихме ту на една ту на друга страна тая рѣка. При единъ старъ развалень вече чаркъ, кѫдѣто трѣбваше да се минува, придошлитѣ води на рѣката се стрѣляхѫ надолу къмъ единъ распѣненъ виръ съ такава сила и бързина, щото никой отъ насъ не се рѣши да нагази рѣката. За щастие на това опасно мѣсто се намираше старъ развалень дървенъ мостъ за кола. По него съ скачание отъ дъска на дъска, които още бѣхѫ се запазили, сполучихме да прѣминемъ. Нашитѣ коньe бѣхѫ прѣведени, благодарение на смѣлия Самоковски стражаръ, който навърза коньетѣ едни слѣдъ други и съ своя якъ конь напрѣдъ можа да ги прѣведе. Въ тойзи день азъ прѣдпочитахъ пѫтуванието и прѣзъ най-гѫститѣ клекаши. Но който опита удобствата на едното и другото пѫтувание ще каже: „отъ трънъ та на глогъ".

Постояннитѣ снѣгове, които да се задържатъ до пролѣть, почвать да падатъ прѣзъ м. Октомврий. Случватъ се обаче много често такива години, когато снѣговетѣ, паднѫли прѣзъ м. Септемврий, не се стопяватъ, а се запазятъ до пролѣть. Най-многото снѣгове падатъ прѣзъ мѣсецитѣ: Ноемврий, Декемврий, Януарий и Февруарий, т. е. отъ края на есеньта до началото на пролѣтьта. Тѣзи свѣдения отговарятъ на резултатитѣ отъ дълговрѣменнитѣ метеорологически наблюдения въ такива пунктове, които сѫ съсѣдни съ Рилската-Планина и Родопитѣ. Тъй напр. отъ наблюденията, обнародвани у Viquesnel-a[1]) и отъ тия на императорската метеорологическа обсерватория[2]) въ Цариградъ

[1]) Voyage dans la Turquie d'Europe 1868. T. II p. 1—112. Тука се съдържатъ 12-годишни метеорологически наблюдения (отъ 1847—1860) за околностьта на Босфора отъ Noë, Regnier, Grellois, Bitter и Verrollot.

[2]) Climatologie de Constantinople déduite de 20 années d'observations. Observation impériale météorologique de Constantinople. 1888. p. 11. Въ резултатитѣ, които въ тая брошура сѫ помѣстени, не сѫ взимени въ внимание наблюденията, които у Viquesnel-a (l. c.) сѫ обнародвани: а трѣбва да се забѣлѣжи, че тия послѣднитѣ значително измѣняватъ общия резултатъ за снѣжнитѣ отношения. Споредъ наблюденията само на рѣчената обсерватория излиза, че въ Цариградъ числото на снѣжнитѣ дни е прѣзъ м. Януарий 4, Февруарий 5, Мартъ 3, Декемврий 1, а прѣзъ цѣлата година 13.

за мѣстностьта на Босфора се види, че най-многото снѣгове падатъ прѣзъ мѣсецитѣ Януарий, Февруарий и Декемврий, по́-малко снѣгове или само въ исключителни случаи тѣ падатъ въ мѣсеци близки съ по́-прѣдишнитѣ, а именно: Октомврий, Ноемврий, Мартъ и Априлий. Отъ двѣгодишнитѣ метеорологически наблюдения въ Софийската държавна классическа гимназия[1]) се види, че градътъ София е ималъ снѣжни дни: прѣзъ 1887 г. въ м. Януарий 4, Февруарий 6, Мартъ 5, Априлий 1, Октомврий 1, Ноемврий 2, Декемврий 8; прѣзъ 1888 г. Януарий 10, Февруарий 3 (само отъ 1-й до 6-й день отъ тоя мѣсецъ), Мартъ 6, Априлий 0, Октомврий 5, Ноемврий 1, Декемврий 2; прѣзъ 1889 г. Януарий 4, Февруарий 14, Мартъ 5, Априлий 3.

Топението на снѣговетѣ се почва много късно. До края на мѣсецъ Мартъ и началото на м. Априлий цѣлиятъ Алпийски районъ, както и голѣма часть отъ района на клековетѣ бива редомъ скритъ подъ дълбокия снѣгъ. Едва кѫдѣ половината на м. Априлия се провиждатъ отъ сѣверната страна остритѣ върхове и гърбоветѣ (ребрата) на склоноветѣ, които отъ чаловетѣ се спущатъ на долу. До кѫдѣ края на този мѣсецъ и до началото на м. Май снѣжнитѣ пространства по размѣра си надминуватъ открититѣ мѣста. Това е пакъ за сѣвернитѣ склонове на Рилската Планина и Родопитѣ, които азъ често имахъ възможность да наблюдавамъ отъ София и при пѫтуванията си за въ Бѣльово. Най-много и бързо става топението на снѣговетѣ прѣзъ м. Май. Не ще съмнѣние, че отъ южната страна на тѣзи планини топението на снѣговетѣ трѣба да става по́-бърже. Karl M. Heller[2]), който прѣзъ началото на м. Юний (16-й Юний 1884 г. н. ст.) е пѫтувалъ по Рилската Планина за изложенитѣ на припекъ склонове на планинитѣ, които отъ сѣверна страна забикалятъ долината на Рилския мънастирь, въ своитѣ описания споменува, че всѫдѣ по пукнѫтинитѣ и по долинкитѣ между склоноветѣ на планинитѣ дори доста на долу е натрупанъ снѣгъ. Dr. H. Dingler, който е пѫтувалъ по Родопитѣ, споменува, че на 20-й Юлий 1876 г. (н. ст.) отъ върха Балабанджа-Яйла видѣлъ всичкитѣ върхове на Рилската Планина още покрити съ бѣло снѣжно було, но това трѣбало споредъ него да се счита за исключение, защото нейѫ година лѣтото било извънредно прохладно и дъждовито[3]). На 10-й Юлий 1889 год., когато азъ почнѫхъ своята ботаническа екскурзия, по Костенецкия Балканъ открититѣ

---

[1]) М. Бъчеваровъ: 1) Материяли по Метеорологията на България. Бѣлѣжки за София. Държавенъ вѣстникъ 1888 г. Бр. 34 стр. 8; 2) Метеорологически наблюдения за София, и 3) Нѣколко Бѣлѣжки за климатътъ въ София. Въ Министерския Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. 1889 г. Кн. I стр. 301 и 305; 4) Необнародвани материяли.

[2]) l. c. p. 27.

[3]) Dr. H. Dingler. l. c. p. 200.

мѣста, както на сevѣрната тъй и на южната страна бѣхѫ много повече отъ снѣжнитѣ пространства. По самитѣ върхове и на равнитѣ мѣста вече нѣмаше никакъвъ снѣгъ. Той бѣше само на соспи и при това повече по неравнитѣ мѣста на склоноветѣ и по усойнитѣ мѣста на долинитѣ. Числото на соспитѣ отъ сѣверната страна бѣше много по-голѣмо отъ колкото тия отъ южната страна. Тѣзи соспи траяхѫ почти до края на м. Юлий, като постоянно, по бавно се намалѣвахѫ. На 22-й Юлий 1887 година, въ врѣме на моята ботаническа екскурзия въ Чепинско, отъ върха Гьорговапа-Църква видѣхъ, че по юго-източната часть на Родопитѣ (Костенецкия Балканъ, Куртовскитѣ чалове) бѣхѫ още пропарени отъ снѣжни соспи. До кѫдѣ половината и края на м. Августъ минжлата година на много мѣста по склоноветѣ на планинитѣ и по закрититѣ осойщни мѣста имаше още голѣми нестопени стари снѣжни соспи. Голѣмината на тѣзи соспи бива различна. По Демиръ-Капийско въ началото на м. Августъ азъ заминувахъ и край такива соспи, които имахѫ дължина до 100 метра и широчина до 50 метра, а соспи съ до 25 метра дължина бѣхѫ многобройни. Дълбочината на тѣзи соспи бѣше до единъ човѣшки ръсть, а нѣкѫдѣ и повече. Повърхнината на соспитѣ е напълно или наполовина заледена и по тѣхъ човѣкъ може да ходи безъ да потъва. Ходенето по такива соспи обаче е опасно. Човѣкъ лесно може да се исхлъзне и тогава може да се убие върху остритѣ скални блокове, които до соспитѣ се намиратъ, или да пропадне въ нѣкои стръмнини или страшни пропасти на склоноветѣ, които отъ горѣ и издалечь не тъй добрѣ се забѣлѣзватъ. Нарѣдко повърхнината бива съвсѣмъ гладка. Тя повечето е вълновидна, а вълнитѣ биватъ дребни и пробѣгватъ въ горизонтална посока. Вѫтрѣ въ соспитѣ снѣгътъ сѫщо бива заледенъ и твърдъ като горнята кора или бива едрозърнестъ и съ рѫцѣ не може да се рови. Напластявания на снѣга на повечето мѣста не забѣлѣзахъ. Цвѣтътъ на соспитѣ е синкавъ-прозраченъ или бѣлѣзникавъ. Кората бива малко насивѣла или нечиста отъ прахоляка, който вѣтроветѣ нанасятъ върху соспитѣ. Червени снѣгове, които да бѫдѫтъ обагрени отъ водораслото Protococcus nivalis, никѫдѣ не видѣхъ по Рилската-Планина и Родопитѣ. А трѣба да забѣлѣжѫ, че обиколихъ или отблизо разгледахъ всичкитѣ тѣзи мѣста, по които би могло да се прѣдположи сѫществуването на червени снѣгове. На едно мѣсто до прѣслаба (сѣдлото) между Манчу и Марицинитѣ-Чалове, прѣзъ гребена, на който минѫхъ, при искачването си на Мусалла, видѣхъ една голѣма соспа надъ Марицинитѣ езера, на която повърхнината изглеждаше съвсѣмъ слабо начервенѣла, но причината на тази червенина бѣше

почвата, която около соспата имаше червеникавъ цвѣтъ и лесно се сипѣше. Очевидно е, че тука снѣгътъ бѣше получилъ своятъ цвѣтъ отъ прьстьта, която силнитѣ вихрове сѫ нанесли по повърхнината на снѣга[1]). Отъ водачитѣ и овчаритѣ, които познаватъ всичкитѣ пѫтеки по Рилската-Планина, нищо не се знае за червени снѣгове. И тъй, сѫществуванието на водораслото Protococcus nivalis за нашитѣ най-високи планини не може да се докаже[2]). Относително соспитѣ още трѣба да се забѣлѣжи, че по нѣкои склонове на планинитѣ тѣ всѣка година се явяватъ на едно и сѫщо мѣсто, а по други склонове мѣнѭтъ своето положение. Това зависи отъ посоката на вѣтроветѣ, които насипватъ соспитѣ, и отъ самото мѣсто да ли то е скрито или изложено на вѣтроветѣ. Тъй напр. надъ изворитѣ на рѣкитѣ Марица по Манчу и Муссалла, надъ Крайния-Рѣка и Чавга въ Костенецкия Балканъ, надъ р. Бистрица по Чадъръ-Тепе и Муссалла, по склоноветѣ надъ Рибнитѣ Езера и Смърдливото Езеро, всѣка година на едни и сѫщи мѣста се натрупватъ соспитѣ. По самитѣ върхове и разнитѣ мѣста положението на соспитѣ се мѣнява и тѣ най-рано се изгубватъ. Районътъ, до който прѣзъ м. Августъ засѣгахѫ соспитѣ, не отива пó-ниско отъ клековетѣ. Почвата около постояннитѣ сосни е съвсѣмъ гола и пуста. По нея или никаква растителность не сѫществува или тукъ тамѣ се срѣщатъ нѣкои и други екземпляри отъ Campanula Orbelica Panč., Primula minima, Salix herbacea, Dianthus microlepis Gris., Ranunculus crenatus W. K. Около непостояннитѣ соспи почвата е сравнително пó-богата на растения и слѣдъ отайванието на снѣговетѣ тя се раззѣленява.

При топението на снѣговетѣ на Рилската Планина и на Родопскитѣ планини освѣнъ дѣто се забѣлѣзва разлика между сѣвернитѣ и южнитѣ склонове, трѣба да се вематъ въ внимание още западнитѣ и източнитѣ части на цѣлата верига. Въ сѣвернитѣ склонове на цѣлата тая верига топението на снѣговетѣ отъ къмъ И става пó-бърже, отъ колкото отъ къмъ З. По източната страна ботанизувахъ отъ 10-й Юлий до края на сѫщия

[1]) Подобни червени снѣгове и отъ други пѫтуватели сѫ бивали забѣлѣзани на Муссалла въ края на м. Юлий 1889 г. Гл. „Свобода“ 1889 г., № 289, стр. 3 кол. 1.

[2]) Когато на Муссалла (2930 метра), Юручки-Чалъ (2719 м.), Чадѫръ-Тепе (2786 м.), най-високитѣ планински върхове въ България, не расте водораслото Protococcus nivalis, толкова пó-невѣроятно е неговото сѫществувание по върха Юмрукъ-Чалъ надъ Калоферъ, който върхъ отъ вездѣ е изложенъ на топли вѣтрове и неговата височина е само 2375 метра надъ морското равнище. Въ пѫтуванията на Иречека (Cesty po Bulharsku стр. 269) се споменува за снѣга на Юмрукъ-Чалъ, че той никога съвсѣмъ не се изгубва. На повърхнината му споредъ разказитѣ на туземцитѣ се виждали много червени червеи. Пó-послѣ се расправя, че това било Protococcus nivalis. На мене сѫщо се разказвахѫ различни вѣрвания за нѣкакви червеи (но обикновенни, а не червени!) по снѣговетѣ. За тѣзи червеи всѣкой разказва това, що отъ другиго слушалъ, а никой самъ не ги видѣлъ. Види се, ние и тука имаме работа съ прѣдположения и вѣрвания, че снѣгътъ, кога остане дълго врѣме нестопенъ и остарѣе, подобно на разни органически материи, „се наплюва отъ мухитѣ и сѣтнѣ завъжда червеи“.

мѣсецъ, въ западната страна отъ началото на м. Августъ до кѫдѣ края (22-й) отъ сѫщия мѣсецъ. По количеството, както и по голѣмината си соспитѣ отъ западната страна много повече надминувахѫ тия отъ источната страна, ако и тая послѣдната да бѣше пó-рано посѣтена. Отъ гр. Самоковъ прѣзъ м. Августъ по склоноветѣ на западната часть отъ планинската верига, наченаеки отъ Малевица до Будачица (нарѣчена още Будачки камъкъ) се намирахѫ толкова много снѣжни соспи, щото тѣ изглеждахѫ почти напъстрени. Въ долината на Рилската-Рѣка, дѣто е расположенъ манастирятъ, се забѣлѣзва противоположно явление. Въ нея топението на снѣговетѣ върху западната страна на склоноветѣ става пó-бърже отъ колкото върху источната, понеже западната страна е пó-изложена на топли въздушни течения.

Послѣдната дата прѣзъ есеньта минѫлата година, въ която азъ отблизу още можахъ да видѭ цѣлата почти планинска верига отъ Бѣльово до Самоковъ, бѣше 25-й Септемврий. На нѣкои и други мѣста по Рилската-Планина и Родопитѣ още се забѣлѣзвахѫ съвсѣмъ малки снѣжни соспи отъ старъ снѣгъ. Отъ това, което самъ видѣхъ, и отъ показанията на водачитѣ, излиза, че въ показанитѣ двѣ планини никога всичкия снѣгъ не се стопява. Много отъ соспитѣ по равнитѣ мѣста и върховетѣ, наистина, се стопяватъ; но тия, които се намиратъ по осоищата, колкото и да се намаляватъ, все пакъ въ повечето години си оставатъ до м. Октомврия, когато вече захващатъ да падатъ нови трайни снѣгове. Такива осоища по Рилската-Планина и Родопитѣ има много и то повечето надъ езерата или изворитѣ на рѣкитѣ. Има и такива закрити мѣста, дѣто никога немогѫтъ соспитѣ да се стопѭтъ, инди по тѣхъ има вѣчни снѣгове. Такива снѣгове се намиратъ между скалитѣ на Копнитѣ, а именно мѣстностьта между Попова-Шапка, Малевица и Елени-Върхъ, и по нѣкои само скрити мѣста между Чадъръ-Тепе и Мусалла.

Замръзванието на различнитѣ езера по Рилската-Планина и Родопитѣ не става въ едно и сѫщо врѣме. Тѣзи, които се намиратъ по най-високитѣ мѣста и не приематъ въ себе никакви топлици, вече прѣзъ м. Септемврий[1]) се заледяватъ, но само че образуванията ледъ бива тънъкъ и прѣзъ топлитѣ дни пакъ се растайва. Прѣзъ м. Октомврий замръзватъ повечето отъ езерата и образуванията ледъ трае до идущата пролѣтъ или лѣто. Нѣкои езера, които, види се, да иматъ топлици, много кѫсно ще да замръзватъ. Такива сѫ Канарското (Демиръ-Ка-

[1]) До колко температурата на м. Септемврия по върховетѣ на Рилската-Планина се понизява, показватъ метеорологическитѣ бѣлѣжки на Златарски, който на 6-й Септемврия се е искачвалъ на Елени-Върхъ. Глед. Геологически екскурзии по юго-западна България отъ Георги Н. Златарски. Отпечатъкъ отъ Соф. Пер. Спис. кн. XVI—XVIII. 1885 г. стр. 63.

пийското) и Рибнитѣ-Езера (Долнето-Рибно-Езеро). Стражаритѣ и пандуритѣ отъ Рилския-Манастирь кѫдѣ края на м. Октомврия по тѣхъ ходѭтъ да ловѭтъ риба. Размразяването на езерата става пролѣть не по́-рано отъ м. Априлий, а трае до кѫдѣ края на м. Май, а въ нѣкои закрити езера, острови отъ леда надъ езерната повърхнина оставатъ нестопени и до края на м. Юлий[1]). На моя водачь еднажь на 10-й Май се случило да направи една голѣма обиколка прѣзъ планината отъ Рилския-Манастирь до Демиръ-Капия. Повечето отъ езерата били още замръзнѫли. Долното-Рибно-Езеро било съвсѣмъ чисто отъ ледъ, а Канарското-Езеро имало по срѣдата голѣмъ островъ отъ ледъ, който отъ вѣтъра се раскарвалъ ту на една ту на друга страна. Най-послѣднята исключителна дата, въ която той видѣлъ още ледъ въ езерата, е 8-й Юлий (Св. Прокопий). И това било въ езера до Копнитѣ, които се намиратъ надъ Прѣка-Рѣка.

По Рилската-Планина, а тъй сѫщо и отчасти по Родопитѣ отъ стръмнитѣ мѣста всѣка година пролѣтно врѣме (прѣзъ мѣсецитѣ Мартъ и Априлий) падатъ въ долинитѣ съ силенъ шумъ снѣжни соспи или прѣспи (малки лавини). Мѣстата, отъ които най-много сѫ падали такива сосни сѫ: Дришлявски-Върхъ, Елени-Върхъ, Копнитѣ, Малевица, Попова-Шапка, Кара-Айляница, Кара-Омерица, Сухи-Чалъ, Драганица (най-вече нейната мѣстность, нарѣчена Сакѫнъ-Дупка) и почти всичкитѣ стръмни планини, които се издигатъ надъ Демиръ-Капия отъ двата брѣга на р. Бѣли-Искъръ. Соспитѣ падатъ най-вече отъ тия стръмни планински склонове, които сѫ обърнѫти къмъ Ю на припекъ (присой). По Бѣльовски, Сестримски и Костенецки Балканъ не падатъ никакви сосни. Голѣмината на соспитѣ бива различна. Нѣкои отъ тѣхъ имали височина отъ 3—4 метра и дължина отъ 10—15 метра, други бивали още по́-голѣми, нѣщо до 20 метра и повече. Най-голѣма соспа е паднѫла прѣди 20 години врѣме отъ Копнитѣ въ долината на Рилската-Рѣка между Старата-Постница и черковата на Св. Лука. Тя паднѫла на Великдень и едва се стопила до края на м. Юний (Петровъ-день). Соспитѣ се отцѣпватъ близо подъ върховетѣ на планинитѣ, падатъ много бърже надолу, като завличатъ съ себе всичко, що по пѫтя имъ се срѣщне: дебели елови и букови стъбла, каменни блокове, снѣгове и пр. Стъбла, които човѣкъ не може да обгѫрне, се прѣчупватъ или искоренявaтъ и завличатъ надолу къмъ долинитѣ. Цѣли отвѣсни ивици отъ

[1]) Че прѣзъ м. Юлий има езера още не размразени, за това свидѣтелствуватъ и пѫтуватели, които рано слѣдъ пролѣтьта сѫ посѣтили Рилската-Планина. Тъй въ цитираната брошурка на Д. Стеревъ (стр. 6) се споменува: „Отъ четиритѣхъ езера, които сѫ задъ Елени-Връхъ двѣ бѣхѫ замръзнѫли съ сипкавъ ледъ прѣзъ м. Юлий, а другитѣ двѣ не бѣхѫ замръзнѫли“.

склоноветѣ на планинитѣ съвсѣмъ се оголватъ и заприличватъ на синей, по който тукъ тамѣ пѫтникътъ забѣлѣзва останки отъ нападалитѣ, прѣчупенитѣ и искоренени дървета. Най-много такива нападали отъ сосни дървета имало надъ рѣката Димковъ-Долъ, а именно надъ притока ѝ Кара-Айляница. Синеи съ по-малко нападали дървета видѣхъ на много мѣста отъ по-горѣ-споменѫтитѣ планини, а най-вече тия, които се издигатъ надъ рѣкитѣ Бѣли-Искъръ и Рилската-Рѣка. Karl M. Heller [1]) казва за долината на Тиха-Рила слѣдньото: „тука стъбла, които едвамъ човѣкъ може да обгърне, сѫ налѣгали по пѫтя като нѣкои кибритени клечици, защото зимѣ по тѣзи мѣста снѣгътъ достига до 20 метра височина, и лавинитѣ ежегодно опустошаватъ една голѣма часть отъ величествения лѣсъ. На лѣва страна близко при потока, лежи единъ скаленъ блокъ (грамуда) отъ 30 куб. метра“. Отъ казаното за соснитѣ не трѣбва да се мисли, че тѣ сѫ единичкитѣ дѣятели, които упостошаватъ лѣсоветѣ и завличатъ каменитѣ блокове. Опустошени части отъ лѣсоветѣ азъ срѣщнѫхъ въ по-голѣмъ размѣръ и на много повече мѣста, а именно: въ Чорбаджийската-Гора, въ Костенецки-Балканъ, по Чамъ-Курия, въ Радоилски-Балканъ, Бѣльовски-Балканъ, Чепинскитѣ-Планини и пр. Слѣдъ като исключимъ поврѣдитѣ, причинени отъ пожаритѣ и нерационалната експлоатация, много отъ упостошенията на лѣсоветѣ се дължѫтъ на силнитѣ вихри (нарѣчени вихрушки, самовили или още самовили-вихрушки), които по нашитѣ планини се явяватъ есень, а най-вече зимѣ. Мѣстата, дѣто сѫ върлували вихритѣ, се отличаватъ по слѣднитѣ бѣлѣзи: 1) опустошенитѣ части на лѣсоветѣ приличатъ на острови или віртопи, обиколени отъ всѣка страна съ здрави лѣсове. 2) Склоноветѣ на планинитѣ не сѫ съвсѣмъ стръмни и скалисти. 3) Дърветата въ опустошенитѣ части биватъ нападали въ различни посоки, а на нѣкои мѣста сѫ останѫли прави или само малко наведени и изсъхнѫли. Нѣкои цѣли дървета биватъ искоренени и нападали до мѣстата си, дѣто сѫ расли. Подобни опустошения отъ вихритѣ се срѣщатъ и по Срѣдньо-Европейскитѣ лѣсове по такива планини, отъ които не падатъ лавини. Колкото за многобройнитѣ блокове, каменни рѣки, освѣнъ падающитѣ сосни, за нихното образувание най-вече ще да сѫ влияли ерозивнитѣ дѣйствия на водитѣ.

Геогностическиятъ съставъ на Рилската-Планина [2]) и Родопитѣ не е отъ най-разнообразнитѣ. Тѣ сѫ съставени почти исключително отъ първобитни камъни (архаическа група), които не сѫ бивали покривани съ никакви по-послѣшни формации.

[1]) L. c. p. 88.
[2]) Златарски. L. c. стр. 56 – 57.

„Въ геологическо отношение“, казва Hochstetter[1]) „ние въ Родопитѣ имаме прѣдъ нази една първобитна (памтивѣковна) кристалиническа планинска верига, която, види се, въ врѣме на всичкитѣ геологически периоди до терциерната епоха да е била суша (материкъ)“. Въ тѣхъ преобладава гнайсътъ, къмъ който се придружаватъ гранитъ, сиенитъ, серпентинъ и кристализиранъ варовикъ (мряморъ). За Рилската-Планина Златарски казва, че „главната нейна ядка е гранитно-сиенитна, около която се простиратъ: слюденъ гнайсъ и слюденъ плъстеникъ, амфиболитенъ гнайсъ и амфиболитъ, най-послѣ и разновидни филити“.

При изучванието растителностьта на казанитѣ двѣ планини отъ особенна важность е и това явление, че споредъ досегашнитѣ изслѣдвания се види, че тѣзи планини нѣматъ никакви слѣди отъ морени на едноврѣмешни глетчери (ледници) и слѣдователно тѣ не сѫ имали никакъвъ глацияленъ (леденъ) периодъ. Viquesnel[2]), който на тойзи въпросъ е обърнѫлъ особенно внимание, изрично споменува, че по Рилската-Планина и Родопитѣ не е намѣрилъ никакви слѣди отъ глациялния периодъ въ долинитѣ, които се падатъ въ горнето тѣчение на рѣкитѣ: Марица (стр. 371), Искъръ (стр. 373), Рилската-Рѣка (стр. 374), Рѣка-Места (Кара-Су) (стр. 366). Hochstetter[3]) за Рилската-Планина, кѫдѣто и той е ходилъ, подтвърдява изказаното мнѣние на Viquesnel-а. Двамата тѣзи геолози наистина сѫ видѣли въ долинитѣ на р. Марица и Рилската-Рѣка голѣми закрѫглени блокове, като тия, които сѫ останѫли отъ глетчеритѣ, но тѣ обясняватъ нихното происхождение отъ дѣйствието на водитѣ (ерозия). Че по казанитѣ планини сѫ липсували глетчеритѣ споменуватъ още Златарски[4]) и Dr. H. Dingler[5]). До толкова повече бие на очи това явление, като се земе въ внимание, че глетчери сѫ покривали голѣма часть отъ Европа. На СЗ отъ България тѣ сѫ се простирали по Карпатитѣ, на З по Апенинитѣ, Корсика[6]) и Перинеитѣ, на И по Кавказкитѣ-Планини. Глетчери и до сега се намиратъ по Перинеитѣ и Кавказскитѣ-Планини. Още растителностьта на Западнитѣ-Родопи съдържа многобройни глациялни видове, прѣнасянието на които слѣдъ казаното остава да се обяснява само посрѣдствомъ животнитѣ (птицитѣ) и посрѣдствомъ въздушнитѣ течения.

Фауната на Рилската-Планина и Родопитѣ прѣдставя не малъкъ интересъ. По тѣхъ се срѣщатъ най рѣдкитѣ наши пла-

---

1) Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der Europäischen Türkei. Bg. Jahrbuch der kais. königl. geologischen Reichsanstalt. Wien. 1870. XX Bd. p. 442.
2) Voyage dans la Turquie d' Europe. 1868. T. II.
3) L. c. p. 460.
4) L. c. p. 57.
5) L. c. p. 206.
6) Partsch. Die Gletscher der Vorzeit. Breslau. 1882. p. 172.

пински животни. Нѣкои отъ естествоизпитателитѣ, които по тѣзи планини сѫ пѫтували, намиратъ голѣмо сходство въ оро- и хидрографията и въ фауната на Рилската-Планина съ Татритѣ въ Карпатитѣ[1]). Не ще съмнѣние, че слѣдъ подробното и точното изучване животнитѣ на тѣзи планини исказаното мнѣние още повече ще да се подтвърди. Лѣтѣ по най непристѫпнитѣ скалисти мѣстности, които се намиратъ въ района на клековетѣ и надъ голитѣ Алпийски поляни, е обикновенна дивата коза (Capella Rupicapra Keis. Blas.). Всѣки пѫть въ врѣме на моитѣ ботанизувания по на нѣколко мѣста виждахъ тѣзи гиздави животни. Тѣ живѣѭтъ повечето задружно на малки стада. Наедно повече отъ 12 екземпляра не ми се случи да забѣлѣжѫ. Моитѣ водачи ме увѣрявахѫ, че имало стада, съставени отъ по 20 и повече екземпляри. Козината на всичкитѣ екземпляри, видени отъ началото до края на екскурзията, бѣше свѣтло-кестенияна или жълтеникава. Отъ живота на дивитѣ кози е за забѣлѣзване, че тѣ оставятъ стража на по́-открито мѣсто, която да пази стадото. Кога види опасность, тя извѣстява, като изсвирва[2]) и всичкитѣ членове на стадото сѫ готови за бѣгъ. На нѣкои мѣста дѣто толкова не ги прѣслѣдватъ ловцитѣ, тѣ сѫ много кротки и не се плашѫтъ. Тѣ не бѣгатъ отъ човѣка даже и на разстояние, въ което хвърлея на пушката може да ги застигне. Други видове дивечь отъ бозайницитѣ въ гориститѣ мѣста сѫ: сърни (Cervus Capreolus L.), елени (C. Elaphus L.), зайци (Lepus timidus L.). Тѣзи послѣднитѣ засѣгатъ и по най високитѣ мѣста Срѣщатъ се даже въ полянитѣ надъ клекашитѣ. Всѫдѣ е застѫпенъ обикновенниятъ видъ на заяка, който изобилва въ по́-нискитѣ мѣста. Отъ грабливитѣ бозайници най обикновенни сѫ вълцитѣ. Сетнѣ иде мечката (Ursus arctos L.). Тя живѣе въ по́-низкитѣ мѣста, които сѫ покрити съ гори. Нощно врѣме тя безпокои пастирскитѣ стада дори и по Алпийскитѣ поляни. Особенно много тя е распространена въ долинитѣ на рѣкитѣ Ибъръ, Марица, Крива-Рѣка (Манастирската) и Илийна-Рѣка. Тя е нощно врѣме най опасното животно за всичкитѣ видове стада. Отдѣлни животни, оставени на паша, ако не се пазѭтъ

[1]) Erwin Rockstroh l. c. p. 486 и Karl M. Heller l. c. p. 27.

[2]) Тоя рѣдъкъ видъ е доставенъ въ кабинета благодарение на г-на Ст. Станимировъ, директоръ на гимназията. Екземплярътъ е ударенъ въ с. Петричъ, Панагюрска околия. Споредъ кожата, както и отъ запазенитѣ челюсти екземплярътъ не отговаря на бѣлѣзитѣ за Felis Lynx L., изложени у Blasius-а. Naturgeschichte der Säugethiere Deutschlands. 1857 p. 173—175. Долнята часть на тѣлото, вѫтрѣшната страна на нозѣтѣ, прѣдната часть на шията, устнитѣ и крайщата на клѣпкитѣ на F. Lynx сѫ бѣли, а у нашия екземпляръ казанитѣ части, съ исключение на устнитѣ и крайщата на очитѣ, сѫ не чисто бѣли и снабдени съ тъмни пятна. Ушитѣ у F. Lynx сѫ изъ вѫтрѣ бѣли, а отъ вънъ ръждяво-тъмни, а у нашия екземпляръ на ушитѣ основната часть и върховетѣ сѫ черни, а прѣзъ срѣдата иматъ една широка бѣлѣзникава гарѣчна ивица. Кожата у F. Lynx на главата, шията, гърба и странитѣ е нашарена съ гѫсти тъмни червеникаво-ръждави или сиво-ръждави пятна, а у нашия екземпляръ най вече по гърба се намиратъ черни длъгнести бразди, които почти едни съ други се сливатъ и образуватъ цѣли надлъжни черни линии.

нарѣдко уцѣляватъ. Азъ самъ видѣхъ въ долината на р. Марица умъртвени и наедени отъ мечка животни. Видрата (Lutra vulgaris Erxlb.) е доста распространена по рѣкитѣ, въ които има риба. Засѣга лѣтѣ и - най високитѣ Алпийски мѣстности по езерата. Ловцитѣ сѫ ѭ гонили на слѣднитѣ мѣста: Прѣка-Рѣка, която иде отъ къмъ Копнитѣ, Малевица, Рибнитѣ-Езера, Сухото-Езеро (на Кобилино-Бранище и Лопатишкото въ Разложко), Банянското-Езеро (само долното), изъ което извира Банянската-Рѣка, Канарското-Езеро и долньото езеро отъ Еди-Гьолъ (Седемтѣхъ-Езера). Рисътъ се срѣща нарѣдко. Диритѣ (слѣдитѣ) му намиратъ по стѫпкитѣ. При Демиръ-Капия е билъ ударенъ единъ екземпляръ отъ стражаритѣ. Споредъ описанието на бѣлѣзитѣ излиза, че той ще да е сѫщиятъ видъ, който се намира въ повѣренниа ми кабинетъ по Естественна-История на тукашната държавна классическа гимназия. Той е Felis pardina Oken. Въ пó-низскитѣ гористи мѣста срѣщаме: бурсуци или язовци (Meles taxus Pall.), бѣлки (Mustella foina Briss.), златки (M. martes L.), лисица (Canis vulpes L.), диви котки (Felis Catus L.) катерици (Sciurus vulgaris L.). Отъ катерицитѣ виждахъ само тая форма, на която космитѣ сѫ мургави (тъмно-рѫждяви). Срѣдно и Сѣверно-Европейската обикновенна форма съ свѣтложълтеникави косми никѫдѣ по нашитѣ мѣста не съмъ забѣлѣзалъ. И споредъ показанията на ловцитѣ излиза, че тая форма у насъ ще да липсува. Отъ птицитѣ най-вече се срѣщатъ различни видове отъ грабливитѣ птици[1]), а именно: кръстатъ орелъ или карталъ (Aquilla imperialis Bechst.), златенъ орелъ (A. chrysaëtos L.), скални орелъ (A. fulva L.), обикновенниятъ лѣшоядъ (Vultur monachus L.) и различни видове соколови птици (Falconidae). Отъ другитѣ групи на птицитѣ още се срѣщатъ: глухарь или дивъ петелъ (Tetrao Urogallus L.), детель (Picus Martius L.), усойки (Garrulus glandarius Vieill. и Nucifraga caryocatactes Vieill.), вториятъ видъ е много повече застѫпенъ и достига дори района на клековетѣ, хайдушка врана или хайдушка гарга (Pyrrhocorax Alpinus Vieill.). Послѣдната рѣдка птица въ малко само екземпляри видѣхъ на нѣколко мѣста по Прѣка-Рѣка (до Демиръ-Капия), Шишковица и Кобилино-Бранище, а по Мусалла, на слизание отъ върха за Демиръ-Капия, надъ мене се виеше цѣлъ единъ роякъ, съставенъ отъ нѣколко стотини екземпляра. По начина на лѣтението си тѣ много наподобяватъ малката черна врана (Corvus frugilegus L.), но по своя дивенъ писъкъ, по боята на човката и по нозѣтѣ ясно се различаватъ отъ всичкитѣ други видове на вранитѣ. Моитѣ водачи ми расправихѫ, че зимѣ тя слизала въ пó-низскитѣ мѣста

[1]) Erwin Rockstroh (l. c. p. 483) споменува и за брадатия лѣшоядъ Gypaëtus barbatus L., че се намира по Рилската-Планина.

на р. Бѣли-Искъръ. Водни и блатливи птици не видѣхъ никждѣ по езерата на Рилската-Планина и Родопитѣ въ продължение на цѣлата екскурзия. Види се, тѣ нарѣдко или никакъ не залѣтяватъ по тѣзи мѣста. Нарѣдко се мѣрка прѣдъ пжтника и то край потоцитѣ нѣкое водно рибарче или гурлю (Cinclus aquaticus Bechst.). Erwin Roekstroh (l. c. p. 483) сжщо така нарѣдко е виждалъ водни птици. Пойни дребни птици сжщо сж рѣдкость. Отъ влѣчугитѣ се срѣща и то на рѣдко пепелянката (Pelias Berus). Тя засѣга и по най високитѣ мѣста. На Радоилския-Балканъ іж видѣхъ близо до върха по южнитѣ склонове на Завратчица, на Рилската-Планина близо до Канарското-Езеро, кога отивахъ за Рибнитѣ-Езера. По сѣнчаститѣ гористи мѣста е распространенъ слѣпокътъ или крѣхарятъ (Anguis fragilis). Отъ земноводнитѣ въ много езера на Рилската-Планина и Родопитѣ, а именно езерото на Даутица, мочурливитѣ мѣста на р. Ибъръ, Рибнитѣ-Езера, Смръдливото-Езеро, Канарското-Езеро, Искърското-Езеро при Шишковица видѣхъ само палагунци въ мѣсецитѣ Юлий и Августъ. Отъ рибитѣ е познатъ само единъ видъ, а именно пъстървата (Salmo fario). Съ исключение на най високитѣ мѣста всждѣ другадѣ тя изобилва по рѣкитѣ и планинскитѣ потоци. Отъ езерата тя населява само слѣднитѣ: Канарското-Езеро, Рибнитѣ-Езера, долньото Банянско-Езеро (въ Разложско), Сухото-Езеро при Кобилино-Бранище, Лопатишкото или Сухото-Езеро (въ Разложско), долнитѣ езера на Едигьолъ (Седемтѣ-Езера). Въ всичкитѣ други езера рибата липсва. Тѣ сж слѣдуюццитѣ: езерата на Костенецкия-Балканъ (Голѣмото Бѣлмекенско-Езеро и сухото Бѣлмекенско-Езеро), езерата на слѣдуюццитѣ рѣки: Даутица, Марица, Саржъ-Гьолската-Рѣка, Лѣва-Рѣка (Лѣвий-Искъръ), Граничаръ, Урдина-Рѣка, Малевица, Прѣка-Рѣка, която се влива въ Черни-Искъръ, Прѣка-Рѣка, която се влива въ Бѣлий-Искъръ, Джерменъ, Лопушница, Илийна-Рѣка, Димковъ-Долъ, Смръдливото-Езеро, Едигьолъ (Седемтѣ-Езера) горнитѣ, всичкитѣ езера на Джендема, Черното-Езеро, Аловитото-Езеро, горното Банянско-Езеро. Да ли пъстървата отъ рѣкитѣ и езерата принадлѣжи къмъ единъ и сжщи видъ остава въпросъ неразрѣшенъ. Езерната пъстърва азъ неможахъ подробно да разгледамъ и да іж сравнія съ рѣчната. Съ събиранието и изучванието на безгръбначнитѣ животни по планинитѣ не ми оставаше никакво врѣме да се занимавамъ.

(Слѣдва).

Родопитѣ и Рилската Планина и нихната растителность*).

Отъ Ст. Георгиевъ.

Растителностьта (флората) на Родопитѣ и на Рилската Планина, ако и тѣзи планини да сѫ посѣщавани отъ такива видни въ свое врѣме ботаници, като отъ Friedrichsthal-а и Панчиќ-а, сѐ пакъ трѣба още много да се изслѣдва и изучва. Въ кратковрѣменното свое ботанизувание азъ успѣхъ да съберѫ доста рѣдки и важни видове растения, които по тѣзи планини пó-прѣди не сѫ били намирани. А кой знае колко още такива видове по тѣхъ има да се откриѭтъ! Та инакъ не може и да бѫде. Кога само на едно малко мѣсто за единъ или два пѫти човѣкъ не може всичко да забѣлѣжи и всичко да събере, камо ли това ще стане на Родопитѣ и Рилската Планина? Нихнитѣ върхове така високо се издигатъ, нихнитѣ вериги, долини, поляни, рѣки и езера прѣдставятъ такъвъ лабиринтъ и такъвъ просторъ, щото за изучванието имъ се изискватъ многобройни екскурзии не само на единъ или двама, а на множина ботаници. Ако сѫдимъ отъ досегашнитѣ изслѣдвания на Friedrichsthal-а[1]), на Панчиќ-а[2]), па и отъ тукъ помѣстенитѣ мои материали, излиза, че растителностьта на тѣзи двѣ наши планини е отъ особенъ интересъ за географическото распространение на растенията, освѣнъ това тя съдържа всичкитѣ или повечето растителни пояси, свойственни на нáй-високитѣ Срѣдньо — и Южно-Европейски планини. Между отдѣлнитѣ пояси, сѫщо както и на други мѣста въ България, строга и ясно опрѣдѣлена граница не сѫществува. Абсолютната височина на мѣстата отъ отдѣлнитѣ пояси много варира и за нейното точно опрѣдѣляние сѫ нужни още пó-натамошни изслѣдвания. Отдѣлнитѣ пояси, които казанитѣ наши планини съдържатъ сѫ слѣднитѣ:

*) Продължение отъ кн. III.

[1]) Friedrichsthal, ботаникъ изъ Моравия, е пѫтувалъ наедно съ Ami Boué (ср. Ami Boué La Turquie d'Europe. T. I. 1840. p. IX) въ 1836 г. по нашитѣ мѣста. (ср. Alph. de Candolle. La Phytographie 1880 p. 412).

[2]) Панчиќ: 1) Elementa ad Floram Principatus Bulgariae. 1883. 2) Nova elementa ad Floram Principatus Bulgariae 1886. Отъ растенията, които Панчиќ е сбиралъ въ България, нѣкои видове се съхраняватъ въ Ботаническия Кабинетъ при Великата Школа въ Бѣлградъ, а други видове има разсадени въ Ботаническата градина при сѫщата школа.

I. Поясътъ на листнатитѣ лѣсове (Zone forestiere, Laubwaldregion), а именно на пó-низскитѣ мѣста, въ които прѣобладаватъ разни видове отъ джбоветѣ и за това носи още название поясъ на джбоветѣ (Zone de Chênes, Eichenzone и Eichenregion). Тойзи поясъ се простира нáй-вече по полетата, надъ които се издигатъ планинитѣ. Той засѣга още и часть отъ склоноветѣ на прѣдгорията. Сжщински и добрѣ запазени лѣсове обаче въ цѣлия тоя поясъ въ сегашно врѣме не се намиратъ. Ако сждимъ отъ народнитѣ прѣдания, отъ расказитѣ на старцитѣ, и главно отъ многобройнитѣ остатъци и пъньове на испосѣчени стъбла, излиза, че тука не отдавна мѣстностьта ще да е приличала на Дели-Орманъ въ Сѣверна България или на Юго-Източна Тракия. Въ нея ще да сж се намирали високи, гжсти и непроходими джбови лѣсове, нъ които като нáй-близски до човѣшкитѣ жилища бърже сж били истребени. На мѣстото на нѣкогашнитѣ джбови лѣсове сега се растилатъ обширни пространства съ джбови храсталаци или обширни съвсѣмъ голи разработени полета[1]) Джбови храсталаци срѣщаме по полетата или ридоветѣ (хълмоветѣ) на слѣднитѣ села: Бѣльово, Момина-Клисура, Сестримо, Габровецъ, Костенецъ, Долна-Баня (Костенска), Радоилъ, Гуцалъ, Шипочанъ. Исто такива храсталаци, а нѣкждѣ и джбови браница (курии) виждаме по пжтя отъ с. Костенецъ за Ихтиханското Поле. Тѣ засѣгатъ дори до Софийското Поле (с. Нови-Ханъ). Поясътъ на джбоветѣ захваща и повечето отъ Ихтиманскитѣ Планини и находящитѣ се между нихъ поляни. Отъ Ихтиманскитѣ Планини той прѣхожда въ нѣкои мѣстности на Тракия. Голитѣ и разработени полета се намиратъ наблизо до сжщитѣ села и мѣстности. Височината[2]) на мѣстата въ тойзи поясъ, дѣто още цѣли комплекси отъ джбови храсталаци се намиратъ, нѣкждѣ бива значителна. Напр. въ с. Долна-Баня (Костенска) 658.17 метра, Махала 781.71 м., Гуцалъ 928.68 м., Костенецъ 771.06 м., Остри Върхъ надъ сжщото село 1996.80 м. Послѣдньото мѣсто е нáй-високиятъ пунктъ, до кждѣто засѣгатъ джбовитѣ храсталаци. По други съсѣдни съ Острия Върхъ ридове, които се издигатъ надъ с. Костенецъ, напр. Сакарджа, Св.

[1]) Че голѣма часть отъ нашитѣ мѣстности, дѣто сега се намиратъ джбови храсталаци, нѣкогажъ трѣбва да сж били покрити съ джбови лѣсове, прѣдполагатъ и мнозина естествоиспитатели, които сж пжтували по Балканския Полуостровъ. Тъй напр. A. Grisebach въ своето класическо дѣло „Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung.“ Leipzig. 1884 II. Aflge. Bd. I p. 298, кога говори, че къмто листнатитѣ лѣсове (Laubhölzer) трѣба да се причислжтъ различни видове храсталаци и че тия послѣднитѣ нѣкждѣ могжтъ при извѣстни условия да съставятъ цѣли пояси или формации (въ смисълъ на сжщия авторъ), споменува: „Das letztere ist namentlich bei den Eichengesträuchen der Fall, die in der europäischen Türkei ungemein häufig sind und wohl als die Ueberreste einstiger Hochwälder gelten dürfen, welche, allen Schädlichkeiten preisgegeben, sich nicht wieder verjüngen konnten.“ Туку рѣчи сжщото мнѣние се подържа и отъ Ami Boué (ср. l. c. T. I. p. 412). —

[2]) Височинитѣ сж забѣлѣзани спорѣдъ цитуваната пó-прѣди четверстова карта на Руския Генераленъ Щабъ.

Иванъ на сѫщата височина се намиратъ букаши, даже и отдѣлни екземпляри отъ елитѣ. Въ тоя поясъ освѣнъ дѫбоветѣ се срѣщатъ особенно въ пó-високитѣ негови мѣста и различни други видове листнати растения, които се намиратъ и по други мѣстности на България, а именно: клечатъ габъръ (Carpinus duinensis), кленъ (Acer Campestre), яворъ (Acer Pseudoplatanus), мекишь или жещель (Acer Tataricum), лѣска (Coryllus Avellana), глогъ (Crataegus), дрѣнове (Cornus Mas и C. sanguinea), брѣстъ (Ulmus campestris), калина (Viburnum Lantana), елха или елша (Alnus glutinosa) и др. Освѣнъ това за забѣлѣзвание е, че въ самитѣ дѫбови храсталаци, които се намиратъ въ полетата, растѫтъ задружно съ дѫбоветѣ отдѣлни растения или цѣли островчета отъ хвойната или смриката (Juniperus communis и J. Oxycedrus). Подобни храсталаци срѣщаме между станцията Баня-Костенецъ и с. Костенецъ, между Габровецъ и Бѣльово. Въ пó-високи мѣстности напр. по ридоветѣ, които заобикалятъ Самоковското Поле отъ И и З, смриката образува цѣли храсталаци или формации (въ смисъль на Grisebach-а), подобни на тия отъ дѫбоветѣ. Подобно явление, нъ само въ пó-малъкъ размѣръ се повтаря въ долината на р. Гьопса (Тракия), недалечь отъ Троянската Пѫтека, само че на послѣдньото мѣсто прѣобладава Juniperus Oxycedrus. На повечето отъ дрѣбнитѣ тревенисти растения въ тойзи поясъ врѣмето за събирание бѣше прѣминѫло и за тѣхъ не се спирахъ да ботанизувамъ.

II. Поясътъ на листнатитѣ лѣсове (Zone forestiere, Laubwald-region), а именно на пó-високитѣ мѣстности, въ който прѣобладаватъ букитѣ и за това се нарича поясъ на букитѣ (Zone de Hêtres, Buchenregion), захваща една сравнително тѣсна ивица повечето по сѣвернитѣ склонове и пó-високитѣ прѣдгория на казанитѣ планини. Височината на мѣстата, по които расте букътъ бива различна. Въ тоя поясъ обширни и добрѣ завардени лѣсове сравнително малко се намиратъ. То сѫ повечето острови или части отъ лѣсове. Такива малки лѣсове се срѣщатъ надъ всичкитѣ села, расположени при сѣверното подножие на западнитѣ Родопи и Рилската Планина. Хубави букови лѣсове има запазени въ владѣнията на Рилския Мънастирь, а именно въ долината на Рилската Рѣка по склоноветѣ, които се спущатъ отъ Друшлявския Върхъ, Елени Върхъ, Копнитѣ и Попова Шапка. При това за забѣлѣзвание е, че въ долината на Рилския Мънастирь почти на една и сѫща височина на С (по южнитѣ склонове) се намиратъ буки, а на Ю (по сѣвернитѣ склонове) ели или смърчове. Въ пояса на букитѣ се срѣщатъ уединени дървета или цѣли острови отъ различни листнати, а нѣкѫдѣ и хвойнолистни растения, а именно: брѣза (Betula alba), яворъ (Acer Heldreichii Orph.), трепетлика (Populus tremula), дива оскруша

или смрълдливо дърво (Sorbus aucuparia), липи (Tilia argentea и T. parvifolia), бѣлъ боръ (Pinus sylvestris), черенъ боръ (P. Laricio Poir.). Послѣднитѣ двѣ растения се срѣщатъ нъ пó-нарѣдко даже и въ пояса на джбоветѣ, а именно въ полето и по ридоветѣ надъ с. Костенецъ, Долна Баня, по Самоковското Поле, по ридоветѣ до с. Бѣльово и по ридоветѣ между Долна Баня и гр. Самоковъ. Въ сѣнчаститѣ мѣста на тоя поясъ се срѣщатъ малко само растения, а именно: Neotia nidus avis L., Carallorhiza innata R. Br., Epipactis latifolia All., Oxalis Acetosella L., Lathraea squammaria L., Monotropa hypopitis L., Moehringia trinervia Clairv., Dentaria bulbifera L., Actaea spicata L., Pyrola media L., Pyrola secunda L., Stellaria nemorum L., Epilobium montanum L., Sanicula europaea L., Astrántia majór L., Lonicera Hylosteum L., Asperula odorata L., Lapsana communis L., Lactuca muralis L. и др.

III. Поясътъ на хвойнолистнитѣ или иглолистнитѣ растения (Zone de conifères; Nadelhölzerregion). Въ неговия съставъ влизатъ главно различни видове хвойнолистни растения: бѣла ела (Abies pectinata D. C.), червена ела или смърчъ (Picea excelsa Link), тисъ (Taxus baccata), бѣла борика (Pinus sylvestris L.), черна борика (P. Laricio Poir.), мура или морика (P. Peuce Gris.), клекъ (P. montana Duroi[1]), обикновенна хвойна или смрика (Juniperus communis L), ниска смрика (J. nana Willd.) смрълдлива смрика (J. foetidissima Willd.). Отъ листнатитѣ растения се срѣщатъ въ тоя поясъ: планинска елха (Alnus viridis D. C.), Lonicera nigra L., Lonicera coerulea L., Sambucus racemosa L., Sambucus nigra L., Salix Capraea L. (ива), Ribes Grossularia L., R. Alpinum L., лѣска (Coryllus Avellana L.), Rubus idaeus L. (малина) R. tomentosus Borkh. (къпина) и др. Отъ тойзи съставъ се види, че Рилската планина и Родопитѣ по своитѣ пояси до извѣстна степень се отличаватъ отъ това, що въ атласа на Д-ра Oscar Drude[2]) е забѣлѣзано за Источнитѣ Родопи, околностьта на които той причислява къмъ Срѣдно-Европейския лиснатъ поясъ. Едни видове тѣ съдържатъ повече напр. Taxus baccata L., Juniperus foetidissima Willd, а други имъ липсватъ напр. Larix europaea и Pinus Cembra. Сетнѣ мурата (Pinus Peuce Griseb.) не е нѣкакво

[1]) Подъ названието Pinus montana Duroi се подразумѣватъ тия форми на Pinus, за които Boissier въ своята Flora orientalis T. V. p. 696 го употрѣбя. За нѣкои отъ синонимитѣ на Pinus montana Duroi може се сравни статията на Willkomm-а „Versuch einer Monographie der europäischen Krummholzkiefern," обнародвана въ „Jahrbuch der königl. sächs. Akademie für Forst-und Landwirte zu Tharand" Leipzig. 1861 XIV Bd. p. 211.

[2]) D-r Oscar Drude. Atlas der Pflanzenverbreitung. Gotha 1887 p. 5, Taf. № IV resp. № 47, 9. Mitteleuropäische Nadelhölzer-Region и профилътъ за пояситѣ на Родопитѣ (Карлъкъ и Крушова) на сжщата таблица. Въ състава на 9-й поясъ на Срѣдньоевропейскитѣ хвойнолистни растения сж отбѣлѣзани: Abies alba (Ab. pectinata D C) (1), Pinus sylvestris (4). Larix europaea (6), Pinus Cembra (7), Pinus Peuce случайно (8), Pinus sylvestris (13), Pinus montana (14); въ профила за Крушова пояситѣ (регионитѣ) сж наредени така: джбоветѣ (а в), Pinus Larieio (10), букътъ (Fagus sylvatica) (B), бѣла ела (Abies pectinata) и боръ (Pinus syvestris) (1. 13), червена ела (4) и Алпийскиятъ районъ, а въ профила за Карлъка: джбове (в), бѣла ела (1), букъ (B) и Алпийскиятъ районъ.

случайно растение. Това растение, споредъ както пò-послѣ ще се обясни, е доста распространено по казанитѣ двѣ планини. Най распространени растения въ тоя поясъ, които да образуватъ цѣли формации, сѫ: смърча (Picea exscelsa Link) и клека (Pinus montana Duroi.), отъ които първото растение захваща пò-нисскитѣ, а второто пò-високитѣ мѣста на тоя поясъ. Другитѣ видове се срѣщатъ распрътснѫти на отдѣлни екземпляри или въ видъ на острови. За това цѣлиятъ тойзи поясъ на хвойнолистнитѣ растения по Рилската Планина и Родопитѣ може да се раздѣли на два второстепенни пояси: 1) поясъ на елитѣ, а именно на червената ела или смърча (Picea excelsa Link) и 2) поясъ на клека (Pinus montana Duroi), между които, пакъ щѫ забѣлѣжѫ, че строга граница не сѫществува. На много мѣста въ долината на р. Бѣли-Искъръ, на р. Ибаръ клекашитѣ стоѭтъ съ цѣли стотини метрове пò-низко отъ елитѣ.

1) Поясътъ на червената ела или смърча (Fichtenregion, Zone des sapins) съставлява най голѣма часть отъ всичкитѣ други пояси съ лѣсове. Той въ Рилската Планина и Родопитѣ държи цѣли часове на длъжъ и ширъ, както може би никѫдѣ другѫдѣ на Балканския Полуостровъ не се срѣща. Неотдавна неприкѫснати хубави лѣсове сѫ покривали навсѫдѣ сѣвернитѣ склонове, а тъй сѫщо долинитѣ и нихнитѣ склонове вѫтрѣ въ планинитѣ. Южнитѣ, изложени на припекъ (присой), склонове повечето сѫ голи. Тепърва въ пò-нискитѣ и пò засѣнчени долини и по тѣхъ се намиратъ лѣсове. Запазени още лѣсове въ сегашно врѣме се намиратъ по Бѣльовскитѣ, Куртовскитѣ, Сестримскитѣ, Костенецкитѣ, Долне-Банскитѣ, Радоилскитѣ (Чамъ-Курия) склонове на Родопитѣ, още въ долинитѣ на Рилската Рѣка, Крива Рѣка Илийна Рѣка, Димковъ Долъ и Джумайска Бистрица. Най многото лѣсове се падатъ на Родопитѣ. Въ Рилската Планина едничкн запазени лѣсове сѫ тия въ владѣнията на Рилския Мънастирь. И по другитѣ мѣста на казанитѣ двѣ планини, както по сѣвернитѣ склонове, тъй и по долинитѣ на рѣкитѣ е имало лѣсове, но тѣ съвсѣмъ или наполовинъ сѫ испосѣчени отъ населението или сѫ упостошени отъ пожаритѣ, които често избухватъ лѣтѣ по нашитѣ планини. Мѣста съ такива упостошени лѣсове сѫ: долината на Бѣлия Искъръ, Черния Искъръ, Лѣвия Искъръ, Помочина Поляна и Айранъ-Дере (Чавча) въ Костенецкия Балканъ, р. Бистрица (Радоилска), р. Ибаръ и часть отъ Бѣльовскитѣ Планини. Съ исключение на тия лѣсове, които принадлежѫтъ на Рилския Мънастирь и на държавата, другитѣ много бърже се истрѣбватъ вслѣдствие на неразумната експлоатация. Ако това още нѣкое врѣме се продължава и не се земѫтъ нѣкакви мѣрки за насаждание на нови лѣсове, въ кѫсо врѣме хубавитѣ наши Родопи и Рилската Планина съвсѣмъ ще бѫдѫтъ

оголени и, не ще съмнѣние, че това злѣ ще се отрази върху пълноводието на най голѣмитѣ наши рѣки, които отъ тѣхъ извиратъ: Марица, Искърътъ, Бѣла Места, Арда, а тъй сѫщо и тия, които отъ тѣхъ приематъ най важнитѣ си притоци, напр. р. Струма; оголването на тѣзи планини не малко ще повлияе и върху климатическитѣ условия на мѣстата, които съ тѣхъ съсѣдятъ.

Нека ми бѫде позволено на това мѣсто да кажѫ нѣколко думи, отъ които може да се види какъ у нази лѣсоветѣ се пазятъ и експлоатиратъ. Надзорътъ при експлоатацията на лѣсоветѣ е съвсѣмъ слабъ, а по́-право ще бѫде, ако кажѫ, че никакъвъ го нѣма. Въ врѣме на моитѣ екскурзии азъ никѫдѣ въ лѣсоветѣ не срѣщнѫхъ горска стража. На всѫдѣ населението безъ никакъвъ надзоръ и безъ никакви упѫтвания сѣче и истребва лѣсоветѣ, когато и както желае. Нашитѣ горски стражари стоятъ въ своитѣ участъци, далечь отъ горитѣ, и отъ тамо чакатъ да уловятъ тия, които правятъ упостошения. Тѣ на края на селото само причакватъ селянитѣ, които идѫтъ отъ планината да търсятъ позволителни билети, въ които да имъ е разрѣшено сѣчението на дървета. Ако селянинътъ съ кола дървье иде отъ планината и има такъвъ позволителенъ билетъ, то той се явява прѣдъ стражара, показва билета и прѣспокойно си закарва дървата дома си, а стражарътъ мисли, че добросъвѣстно е испълнилъ своитѣ обязаности. Ако ли селянинътъ носи направо въ селото единъ или два товара сухи дървье, каквито въ цѣла масса гниятъ по лѣсоветѣ, и нѣма позволителенъ билетъ, тогава дървата се конфискуватъ и селянинътъ прѣтърпя всевъзможни штрафове, а стражарътъ си въобразява, че той уловилъ истребителя на лѣсоветѣ. Какви злоупотрѣбления е направилъ първиятъ селянинъ, той даже и непомислюва. Та и какво ще помислюва, кога самъ стражарътъ и понятие нѣма, че съ единъ позволителенъ билетъ за една кола дървье селянинътъ испотрошва отъ 20—30 малки дръвчета, когато отсѣченото дърво пада на земята, и че той е поврѣдилъ цѣли десетки стари дървета, като ги опитва, на кое какво е дървесината за да узнае да ли тѣ му влизатъ въ работа или не. До колко у нази е разумна експлоатацията, могѫтъ послужи и слѣднитѣ фактове. Въ Чепино, дѣто е доста застѫпенъ борътъ (черниятъ и бѣлиятъ боръ), отъ по́-прѣди дори и сега е доста распространено придобиванието на катрана[1]) и на бори-

[1]) Че наистина въ Чепино още се практикува приготвянието на катрана можахъ да се увѣрѭ отъ многото катранови огнища въ планинитѣ (Ракитовскитѣ Планини и Каркария), както и въ самото село Баня (Чепинска). Отъ показанията на Помацитѣ излиза, че добиванието на катраня и сега не е прѣстанѫло и то съставя едно отъ важнитѣ срѣдства за поминъка на Чепинци. Сѫщото подтвърдяватъ и търговци Разложчане. Послѣднитѣ казватъ още, че отъ нѣкое врѣме насамъ е прѣстанѫло доставянието на катрана отъ Родопитѣ, които се

ната[1]), които се продаватъ за нищожни цѣни. Тъй Помацитѣ продаватъ въ Т.-Пазарджикъ 100-тѣ оки катранъ за до 75 гроша (горни пари, лева отъ 6 гроша). Оката на катрана даже въ София при всичката скѫпотия струва около 40 стотинки. Сетнѣ единъ товаръ отъ около 100 оки борина въ Т.-Пазарджикъ, въ Пещера и другадѣ се продава за 10—15 гроша (пакъ горни пари). Помакътъ за да получи 300—400 оки катранъ набира отъ 300—400 човала (около 150—200 товара) борина, а за това огромно количество борина той поврѣжда толкова много борове дървета, щото нихната стойность, ако би тѣ се изработили, нарѣзали на трупье, дъски или въ материялъ за постройка, стократно надминува сумата, която се получава отъ катрана или отъ борината. До колко нашитѣ гори сѫ обезобразени за получванието на казанитѣ два продукта, за това най нагледно свидѣтелствува планината Каркария, която отдѣля Т.-Пазарджишкото поле отъ Чепино. Пѫтникътъ, ако пѫтува отъ гр. Т.-Пазарджикъ за въ Чепино по обикновенния пѫть прѣзъ Каркария, щомъ прѣвали гребена на тая планина и тръгне за къмъ Чепинското село Дорково, слѣдъ малко влиза въ единъ старъ боровъ лѣсъ, който се продължава почти до самото село. Въ този лѣсъ нарѣдко пѫтникътъ ще забѣлѣжи здраво дърво. Редомъ стъблата на исполински столѣтни борове за получванието на борината сѫ така насѣчени щото едвамъ се крѣпѭтъ. Листата па такива борове сѫ пожълтѣли и самитѣ растения вече не могѫтъ да вирѣѭтъ. На много мѣста се видѭтъ голѣми дървета, които сѫ опърлени отъ огньоветѣ, които сѫ наклаждани до нихния дънерь. На често край пѫтя се испрѣчватъ нападали и загнили стари дървета, отъ които всѣко едно, ако да би било изработено, би струвало най малко до 10—12 лева. И тъй, само за една борина и катрана виждаме цѣлъ лѣсъ упостошенъ. А тѣзи два продукта не сѫ такива, които съ други да не могѫтъ да се замѣнѭтъ. Въобще продаванието и изнасянието на тѣзи два продукта за Чепинско съвсѣмъ трѣбва да се забрани. При сегашното състояние на нашето лѣсоводство, длъжность и право е на всѣки българинъ да иска, стражата да се постави въ такова положение, щото тя да отговаря на своето назначение и да може да слѣди за правилната експлоатация на лѣсоветѣ. Стражаритѣ трѣбва да се упѫтѭтъ въ испълнението на тѣхнитѣ обязанности. Тѣ трѣбва по́-често да

падатъ въ Македония, понеже турското правителство забранило на населението да прави катраня и това обстоятелство още по-вече усилило производителностьта на тоя продуктъ въ Ченинско и други мѣста, съсѣдни съ него.

[1]) Колкото за борината, то нейното придобивание както прѣди, тъй и сега е твърдѣ распространено. Борината съставя единъ отъ важнитѣ продукти, които Помацитѣ изнасятъ на тържищата въ Т.-Пазарджикъ, Пещера, Бельово и ги продаватъ или есенъ ги замѣняватъ за грозде, понеже въ Чепино лозя нѣма.

забикалятъ тия мѣста, които се експлоатирватъ, като точно забѣлѣзватъ що тамо сѫ видѣли. Отъ особенна и належаща нужда е да се обърне внимание на лѣсоветѣ въ слѣднитѣ мѣста: Бѣльовско, Сестримско, Костенско, Радоилско, Самоковско и Чепинско. По тѣзи мѣста, отъ както се е открила желѣзницата Бѣльово-София-Царибродъ, истрѣбванието на лѣсоветѣ е зело такива размѣри, щото то не пада по̀-долу отъ това на Баронъ Хиршовата компания. По тѣзи мѣста съразмѣрно съ експлоатацията на дърварскитѣ дружества, на частни лица и на населенията отъ селата трѣбва да стане задължително насаждането на нови лѣсове, защото послѣ почти не е възможно да си помогнемъ, кога лѣсоветѣ се истрѣбѭтъ и силнитѣ порои завлѣкѫтъ отъ планинитѣ добрата черноземна почва долу въ полетата.

За червената ела (смърчь) трѣбва да се забѣлѣжи, че тя показва сѫщитѣ измѣнения както на Витоша и Чепинскитѣ планини[1]), т. е. въ по̀-високитѣ мѣста тя постепенно става по̀-дрѣбна, най-послѣ плодоноснитѣ дървета иматъ височина до единъ човѣшки ръсть. Тая форма на смърча засѣга и такива височини, кѫдѣто клекътъ вече се изгубва и настѫпватъ полянитѣ на Алпийския поясъ. Бѣлата ела (Abies pectinata DC.) се срѣща нарѣдко и при това навсѫдѣ въ по̀-ниските мѣста, дѣто се начева тоя поясъ. Никѫдѣ азъ не видѣхъ тя да образува цѣли пояси, както Dr. Oscar Drude[2]) бѣлѣжи въ своя атласъ. Въ долината на Рилската Рѣка, дѣто тя най-вече е застѫпена пакъ по количество не надминува смърча. Тисътъ (Taxus baccata L.) се срѣща и то като рѣдкость само въ Рилската Планина въ мѣстностьта, нарѣчена Яфора, близо до Тиха Рила. Монаситѣ много добрѣ познаватъ тиса и неговото мѣстонахождение и тѣмъ азъ длъжѫ откриванието на това растение. Неговата дървесина се употрѣбя за правяние разни дрѣбни дървени изделия, които се подаряватъ на посѣтителитѣ на мънастиря. Отъ особенна важность обаче за този поясъ е мурата (Pinus Peuce, Griseb.). Това растение до сега е намирано само на нѣколко мѣста на Балканския полуостровъ. Първь пѫть то е открито отъ A. Grisebach-а[3]) на планината Перистера до Битоля въ Македония, сѣтнѣ е намирано отъ Victor v. Janka[4]) на Перинъ-планина надъ Неврокопъ, послѣ отъ Панчиħ-а на върха Комъ до Черна-Гора[5]), въ горнето течение на рѣка Рила и Искъръ, край пѫтя, който води отъ Рилския Манастирь прѣзъ Кобилино Бранище за гр. Самоковъ[6]), въ долината на р. Би-

[1]) Ср. Сборникъ за народни умотворения и пр. 1889 г. Кн. I, стр. 194 и 246.
[2]) Ср. l. c. Taf. N. IV resp. 47. профилътъ за растителнитѣ пояси на Родопск. планини.
[3]) Grisebach l. c. T. I p. 369.
[4]) Boissier. Flora orientalis Vol. V p. 698.
[5]) Nyman. Conspectus Florae Europaeae p. 674.
[6]) Панчиħ. Elementa ad Floram Principatus Bulgariae p.p. 16 et 62.

стрица подъ Чадъръ-Тепе[1]), и отъ Пантошека[2]) въ Албания (къмто Черногорската граница по планинската верига, нарѣчена Драгалови Скали). За голѣмината на мурата мнѣнията на ботаницитѣ не сѫ съвсѣмъ точно исказани. A. Grisebach (l. c. T. I p. 369) на едно мѣсто го счита за дърво, а на друго мѣсто казува, че повечето индивидуи на мурата (Peuce-Kiefer) оставатъ въ видъ на храсталаци и въ тази форма тя се спуща въ по́-низскитѣ мѣста по склоноветѣ на планината Перистера, които сѫ покрити съ храсталаци отъ хвойни (смрики). Boissier (l. c. T. V p. 698) въ своята диагноза за мурата между друго споменува, че растението е умѣрено (малко) издигнѫто, отъ основата пирамидно расклонено съ право распрострѣни клонища (Modice elata a basi pyramidatim ramosa ramis erecto-patulis). Панчић е виждалъ отъ мурата повечето дрѣбни растения и това той обяснява съ туй обстоятелство, че населението немилостиво ѭ изсича и не ѝ дава да се доразвие (l. c. p. 6). Въ допълнение на досегашнитѣ свѣдения за мурата имамъ да добавѭ слѣдньото: Това растение е много по́-распространено, отъ колкото до сега се знаеше. Начеваеки отъ Помочина Поляна на Костенецкия Балканъ въ Родопитѣ и свършваеки съ долината на Крива-Рѣка въ Рилската Планина, растението въ отдѣлни екземпляри почти всѫдѣ е распространено. Нѣкѫдѣ даже се срѣщатъ и голѣми острови. Най-вече мурата се срѣща въ Костенецкия Балканъ на слѣднитѣ мѣстности: „Фитиля", „Червената скала", „Плѣнщица" и „Еленинъ връхъ". Цѣли лѣсове обаче тя е съставяла въ прѣдишнитѣ врѣмена на Помочина Поляна, но за съжаление тамо тя бърже е била изспосѣчена. На сѫщото мѣсто сега тукъ-тамѣ само въ смѣсенитѣ лѣсове и въ клекашитѣ срѣщаме останки отъ мурата. Въобще това растение на всѫдѣ бърже се е истрѣбило отъ населението, защото неговата дървесина по доброкачественостьта си надминува дървесината на сичкитѣ други наши хвойнолистни растения. Най-добрѣ запазени острови отъ мурата срѣщнѫхъ въ владѣнията на Рилския Мънастирь, а именно въ долината на Крива Рѣка. Когато слизахъ отъ Смрътдливото Езеро за кѫдѣ Рилския Мънастирь, азъ минѫхъ прѣзъ такива мѣста, дѣто изобилствовахѫ съвсѣмъ стари мури, чинто стъбла сѫ толкова дебели, щото единъ човѣкъ не може да ги обгърне, а височината имъ е като тая на елитѣ и черноцитѣ. Още трѣба да се забѣлѣжи, че до извѣстна степень съ мурата се повтаря сѫщото явление, както и съ смърча. Въ по́-високитѣ мѣста тя бива сравнително по́-ниска, но никѫдѣ плодоноснитѣ дървета не се снижаватъ до минималната височина на смърча (Picea excelsa Link. var. Balcanica Vel.). Сравнения можахъ да

[1]) Панчић. Nova elementa etc. p.p. 6 et 38.
[2]) Nyman. l. c. p. 674.

направихъ въ мѣстноститѣ на Помочина-Поляна (при „Писания Камъкъ“). Мѣстностьта пада въ района на клековетѣ (Pinus montana Duroi). Въ нея най-вече изобилствуватъ клековетѣ, височината на които надъ земята е отъ 2·50—3 метра. Между клековетѣ тукъ-тамѣ се срѣщатъ отдѣлни екземпляри отъ смърча (Picea excelsa Link. var. Balcanica Vel.) и мурата (Pinus Peuce Gris.). Плодоноснитѣ смърчове не надминуватъ клековетѣ. Тѣ сѫ отъ тѣхъ пó-ниски и човѣкъ лесно може да събира шишаркитѣ отъ върховетѣ имъ. Плодоноснитѣ мури биватъ отъ 2—3 пѫтя пó-високи отъ клековетѣ. Между скалнитѣ грамудаци на сѫщата мѣстность (на височина около 2000 м.) имаше отдѣлни съвсѣмъ изолирани мури, стъблата на които бѣхѫ дебели въ диаметръ до 25 сантим., а високи до 8 метра. Съвсѣмъ дребни мури, които да приличатъ на храсталаци, каквито Гризебахъ описва отъ Перистера (въ Македония), по означенитѣ отъ мене нови мѣстонахождения, не се намиратъ.

Въ различнитѣ мѣстности на пояса отъ червената ела или смърча (Picea excelsa Link.) срѣщаме цѣлъ редъ отъ видове растения, отъ които нѣкои се намиратъ и въ другитѣ пояси. Въ сѣнчаститѣ влажни лѣсисти мѣста срѣщаме: Actaea spicata L., Stellaria nemorum L., Moehringia trinervia Clairv., M. Pendula W. K., Oxalis acetosella L., Rubus glandulosus Bell., Geum molle Vis. et Panč., Podanthum trichocalycinum Boiss., Pyrola uniflora L., P. minor L., P. secunda L., P. chlorantha Swartz., Monotropa hypopithys L., Vaccinium Myrtillus L., Atropa Belladona L., Melampyrum sylvaticum L., Juniperus communis L., Daphne Mezereum L., Sedum caerea L. и др. По влажнитѣ крайпоточни мѣста, а сѫщо и край рѣкитѣ растѫтъ: Ranunculus aconitifolius L., Aconitum Lycoctonum L., A. Cammarum Jacq. var. micranthum Rchb., Cardamine amara L. var. hirta Koch., Heliosperma pudibundum Hoffm., Geranium palustre L., G. Phaeum L., Impatiens nolli tangere L., Spiraea ulmaria L. var. denudata Koch., Geum rivale L., Circaea Lutetiana L., Chamenerium angustifolium Scp., Chrysosplenium alternifolium L., Heracleum verticillatum Panč., Telekia speciosa Baumg., Adenostyles albifrons Rchb., Senecio nemorensis L., Doronicum austriacum Jacq., Solidago Virgaurea L. var. α vulgaris Koch., Mulgedium Alpinum Lessing., M. Pančičii Vis., Veronica urticifolia L., Tozzia Alpina L., Inula Helenium L., Alnus viridis DC., A. incana DC., Saxifraga stellaris L., Viola biflora L., Soldanella montana L. и др. По мочурливитѣ мѣста се срѣщатъ различни видове растения, но които въ слѣдующитѣ пояси повече сѫ застѫпени и за това тамо ще се изброѭтъ. По краищата на лѣсоветѣ растѫтъ: Atragene Alpina L., Helianthemum vulgare Gaertn., Hypericum quadrangulum L., H. hirsutum L., Geranium sylvaticum L., Ribes grossulaia L. var. α glanduloso-setosum Koch., Scabiosa pratensis Moench., Knautia

sylvatica L., Kn. longifolia W. K., Knautia Macedonica Griseb., Kn. magnifica Boiss. et Orphan., Heracleum ternatum Vel., Succisa pratensis Moench., Cephallaria Graeca R. S., Gentiana Pneumonanthe L., G. lutea L., G. Bulgarica Vel., G. asclepiadea L., G. cruciata L., Verbascum panosum Vis. et Panč., Digitalis viridiflora Lindl., D. grandiflora Lam., Veratrum album L., Linaria Dalmatica L. var., β grandiflora Boiss., Carlina longifolia Rchb. β Pontica Boiss. По упостошенитѣ отъ експлоатацията и пожаритѣ мѣстности сѫ се развъдили въ голѣмо множество кѫпини (Rubus idaeus). Chamenerium angustifolium Scop. и нѣкои видове, които растѫтъ край лѣсоветѣ въ сѫщия поясъ напр. Linaria Dalmatica L. β grandiflora Boiss., Digitalis viridiflora и др. По скалиститѣ мѣста срѣщаме: Potentilla rupestris L., Geranium macrorhizon L., Silene Lerchenfeldiana Baumg., S. macropoda Vel., Seseli purpurascens Jka, Campanula lanata Friv. съ бѣли цвѣтове, Libanotis montana All., Sempervivum leucanthum Panč., Sempervivum assimile Sch?, Dianthus petraeus W. K., Sempervivum patens Griseb., S. tectorum L., Sedum maximum Sutt. Въ тревениститѣ поляни се срѣщатъ разни Gramineae и Cyperaceae. Тѣ сичкитѣ още не сѫ изучени.

2) Поясътъ на клековетѣ (Pinus montana Duroi) или на клекашитѣ (Krummholzregion). Въ тойзи поясъ главно растение е клекътъ. Въ разни мѣста съ клека сѫ размѣсени смърча и мурата. Нарѣдко къмъ него въ по́-високитѣ мѣстности се придружава и нискатa смрика (Juniperus nana), а въ влажнитѣ крайпоточни и крайрѣчни мѣста се срѣщатъ нискатa елха (Alnus viridis) и разнитѣ видове листнати растения, свойственни за цѣлия поясъ на хвойнолистнитѣ растения. Клекътъ образува обширни непроходими лѣсове или високи храсталаци, каквито едва ли на друго мѣсто на Балканския Полуостровъ ще да ги има. Цѣли лѣсове отъ клекъ срѣщаме по склоноветѣ на планинитѣ, които се издигатъ надъ долинитѣ, както и въ самитѣ долини въ горнитѣ течения на рѣкитѣ: Бѣли-Искъръ, Крайня-Рѣка, Оджовица, Чавча (Айранъ Дере), Ибаръ, Марица, Прѣка-Рѣка, Лѣви-Искъръ, Черни-Искъръ, Тиха-Рила, Крива-Рѣка.

При всичко че клековетѣ се намиратъ на такива високи мѣста на планинитѣ и сѫ тъй отдалечени отъ човѣшкитѣ жилища, нъ все пакъ и тѣ не сѫ могли да избѣгнѫтъ упостошенията на населението. Цѣли пространства, които нѣкогашъ сѫ били покрити съ клекове, сега сѫ оголени. При това клековетѣ сѫ пострадали не толкова отъ експлоатацията, колкото отъ пожаритѣ. Клекови лѣсове истрѣбени отъ пожари видѣхъ въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) и край пѫтищата, които водѭтъ отъ с. Костенецъ за Куртово и за Плѣмнята (Чаталъ-Чикуръ). Населението тѣзи лѣсове малко цѣни и то вѣрва, че

на мѣстото на клекашитѣ отъ само себе могли да се засѣѭтъ и израстѫтъ мури, ели и борики.

Клековетѣ по Рилската Планина и Родопитѣ намираме по съвсѣмъ различни мѣстности и почви. Тѣ растѫтъ и по най-непристѫпнитѣ отвѣсни скали, и по скалнитѣ грамудаци, дѣто друго растение не може да вирѣе, нъ най-високи и гѫсти биватъ клековетѣ по долинитѣ и по влажнитѣ мочурливи мѣста, дѣто условията за нихньото вегетирание сѫ пó-благоприятни. Ако разгледаме клековетѣ на такива мѣста, дѣто тѣ сѫ пó-разредени, забѣлѣзваме, че тѣ образуватъ отдѣлни крѫгли огнища (бунове), широчината на които бива различна. Стъбла въ всѣко едно огнище има много. Тѣ се почватъ отъ къмъ центра на огнищата, вървѭтъ почти хоризонтално въ радиялна посока къмто края на огнищата, като многократно се развѣтвятъ на второстепенни стъбла, които пакъ пробѣгватъ въ сѫщата посока. Къмто краищата на огнищата стъблата дѫговидно се извиватъ и издигатъ отвѣсно на горѣ, като достигатъ различна височина. Къмто срѣдата на огнищата сѫщо има исправени млади стъбла, които сѫ израснѫли върху радиално положенитѣ пó-стари стъбла. Въ такива разредени клекове пѫтуванието е още доста свободно. Тука междинитѣ край огнищата служѫтъ за пѫтеки. Съвсѣмъ инаква картина прѣдставятъ гѫститѣ лѣсове. Тука стъблата на съсѣднитѣ огнища биватъ съвсѣмъ заплетени едни съ други. Посоката, въ която тѣ пробѣгватъ бива различна. При това стъблата, които сѫ полѣгати на едни мѣста се допиратъ до земята, на други мѣста тѣ се издигатъ като дѫги, така що между тѣхъ и почвата остаятъ междини съвсѣмъ празни или въ повечето случаи испълнени съ стъбла, които идѫтъ отъ съсѣднитѣ огнища. Само най младитѣ стъбла биватъ исправени отвѣсно или малко наклонно на горѣ и тѣ сѫ пакъ съвсѣмъ на гѫсто едни до други расположени. Съ една дума стъблата на клековетѣ сѫ най сложно проплетени. Дърветата въ клековитѣ лѣсове ставатъ доста високи. Отвѣсно исправенитѣ части на стъблата достигатъ височина отъ 2·50—3 метра. Човѣкъ, който ѣзди на конь, съвсѣмъ се закрива. Най голѣма височина достигатъ клековетѣ по склоноветѣ и долинитѣ. Дебелината на стъблата бива различна. Старитѣ полегати стъбла нарастватъ въ диаметъръ до 20—25 сантиметра. Най хубави стари клекови лѣсове видѣхъ на Помочина-Поляна и въ долинитѣ на Крайня-Рѣка и Оджовица въ Костенецкия Балканъ. Пѫтуванието по гѫститѣ клекове е свързано съ голѣми мѫчнотии. Като еднички срѣдства за съобщение служѫтъ тѣснитѣ пѫтеки, които планинскитѣ пастири сѫ отворили за да прѣкарватъ прѣзъ тѣхъ своитѣ стада отъ върховетѣ (чаловетѣ) къмъ долинитѣ. По самитѣ пѫтеки човѣкъ може пó-свободно

пѣшкомъ да ходи. Ѣздението на конь е почти невъзможно. По пѫтекитѣ има толкова много неотсѣчени полегати стъбла, които прѣпрѣчватъ пѫтя, щото и най добриятъ конь на всѣка крачка трѣба да се спъва или пъкъ да прави прѣзъ барикадитѣ отъ стъблата таквива скокове, каквитѣ всѣки не може да изтърпи. Сетнѣ тѣзи пѫтеки отъ горня страна сѫ закрити съ върховетѣ на клековетѣ и това още повече затруднява ѣзденнето. Вънъ отъ пѫтекитѣ пѫтуванието е невъзможно. Тука само съ катерение отъ стъбло на стъбло и съ голѣми мѫки човѣкъ може отъ едно мѣсто на друго да промине. При всѣко неосторожно стѫпвание той рискува да пропадне въ дълбокитѣ празнини между различно заплетенитѣ стъбла, подъ които не нарѣдко стърчѫтъ остри каменни блокове или подъ тѣхъ, дѣто мѣстностьта е влажна, има дълбоки скрити блата и потоци. Въ клековетѣ пѫтуванието по насока е невъзможно. Пѫтувачътъ трѣбва да има на расположение най-опитни водачи и тогава само да се рѣши да прави обиколки и изслѣдвания въ тоя поясъ. Растителностьта въ тоя поясъ прѣдставя голѣмо сходство съ тая на Алпийския поясъ, при това всждѣ не е еднаква. Между огнищата на пó-рѣдкитѣ клекове срѣщаме различни видове растения, отъ които нѣкои растѫтъ и въ слѣдующия пó-горенъ поясъ, а именно: Ajuga pyramidalis L., Gnaphalium sylvaticum L. Gn. Norvegicum Gunn., Dianthus cruentus Griseb., Senecio Carpathicus Herb., Ranunculus Villarsii DC., R. Pseudo-Villarsii Schuhr., разни видове Gramineae, Viola tricolor L. планинския вариететъ, Silene inflata Sm., Hypericum Balkanicum Vel., Geranium sylvaticum L., Genista sagitalis L., Achillea multifida DC., Centaurea Orbelica Vel., Campanula Orbelica Panč., Gentiana punctata L., Cytisus особенна забѣлѣжителна форма. Много пó-буйна и разнообразна е растителностьта по крайпоточнитѣ и крайрѣчнитѣ мѣста. По край брѣговетѣ и влажнитѣ мѣста намираме: Barbarea arcuata L., Hesperis nivea Baumg. Suertia perennis L.. Geum coccineum Sibth. et Sm., Senecio erubescens Panč., Eriophorum augustifolium L., E. latifolium L., Chamaemelum Caucasicum Willd., Saxifraga rotundifolia L., Bartzia Alpina L., Salix arbuscula L., Cirsium candilabrum Griseb., C. appendiculatum Griseb., Rumex Alpinus L., и други видове, които повече спадатъ къмъ слѣдующия поясъ и за това пó-послѣ ще се изброѭтъ. По скалиститѣ мѣста, които сѫ обърнѫти на сѣверъ или се падатъ въ осоища, се намиратъ: Rhodiola resea L., Sempervivum patens Griseb., Lycopodium selago L., Doronicum cordifolium Sternb., Aquilegia aurea Janka, Cardamine resedifolia L., Centaurea Kerneriana Janka, Campanula lanata Friv. вариететъ съ бѣли цвѣтове, отъ които Д-ръ Jos. Velenovský въ своята брошура[1]) е въстановилъ новъ видъ Campanula velutina Vel.

[1]) Plantae novae bulgaricae. Pars II. p. 53.

IV. Алпийскиятъ поясъ (Alpengebiet, Alpen-Region, Region alpine) захваща най-високитѣ планински върхове, гребени, а тъй сжщо и поляни, които между нихъ се намиратъ. Мѣстата на тоя поясъ иматъ нагорѣ отъ 2000 метра височина надъ морското равнище. Понеже всичкитѣ шесть планински вериги, наедно съ нихнитѣ расклонения, описани въ началото на тая статия[1]), иматъ срѣдня височина пó-горѣ отъ 2000 м., то тѣ съдържатъ обширни пространства, които спадатъ въ Алпийския поясъ: тѣзи пространства по размѣра си надминуватъ тия на пояса отъ хвойнолистнитѣ растения. Нашето население, което живѣе покрай Рилската Планина и Родопитѣ, именува мѣстноститѣ на Алпийския поясъ съ турското название „чалове"[2]). Въ цѣлия тойзи поясъ липсуватъ каквито и да било лѣсове и храсталаци. Мѣстноститѣ на Алпийския поясъ сж различни, условията за развоя на растителностьта не сж еднакви и за това по тѣхъ срѣщаме най-пъстра смѣсь отъ различни видове Алпийски растения. Пó-голѣмата часть отъ мѣстноститѣ състои отъ планински сухи паши (пасбища) съ ниски тревенисти растения, между които прѣобладаватъ: тревитѣ (Gramineae), острицитѣ (Cyperaceae) и дзукитѣ (Juncaceae). По тѣзи паши, щомъ снѣгътъ се стопи, прѣзъ м. Май и Юний, растителностьта бърже се пробужда и развива. Кога настжпжтъ лѣтнитѣ горещини и суши (прѣзъ половината на м. Юлий, и прѣзъ цѣлия м. Августъ, отчасти и м. Септемврий), растителностьта прѣгаря (прѣпланува) и отдалечь чаловетѣ изглеждатъ ръждяво-желтеникави. На различни видове растения, тѣзи паши сравнително съ други мѣстности сж бѣдни. Тамо, дѣто тревитѣ сж пó-слабо распространени, срѣщаме нѣкои и други дрѣбни Алпийски видове: Dianthus microlepis Griseb., D. cruentus Griseb., Campanula Orbelica Panč., Pulsatilla vernalis Mill., Cerastium Alpinum L., Alsine Gerardi Whlbg., Alsine recurva Whlbg., Gnaphalium dioicum L., Gnaphalium supinum L., Jasione supina Sieber., Gentiana obtusifolia Willd., Calamintha Alpina Lam., Plantago montana L., Pl. saxatilis M. B., Androsace hedreantha Griseb., Juncus trifidus L. и др.

По пó-ниските мѣстности, които прѣзъ цѣлото лѣто се поижтъ отъ водитѣ на тающитѣ снѣжни сосии или отъ потоцитѣ и рѣкитѣ, които по тѣхъ се разливатъ, лѣтѣ се намиратъ ху-

[1]) Сборникъ. 1890 г. Кн. III, стр. 325—332.

[2]) Названието „Чалъ" множ. число „Чалове", както и повечето названия за върховетѣ на Родопитѣ и отчасти на Рилската Планина, има турско происхождение. То означава „планински върхъ". Нашето население около тия планини употрѣбя названието „чалъ" за най-високитѣ планински върхове, по които има само паши, а нѣма никакви гори и храсталаци. То обозначава съ сжщото название и склоноветѣ, които се спущатъ отъ казанитѣ върхове, и сжщо нѣматъ никакви гори и храсталаци. И тъй „Чаловетѣ" се почватъ надъ клековетѣ. Ако и това название да е отъ турско происхождение, нъ понеже е доста плавно и нѣмаме друго, което напълно да го замѣни, па отъ друга страна въ народния говоръ вече се употрѣблява, то и азъ, дѣто ми е нуждно, го употрѣбямъ.

бави зелени Алпийски ливади, на които растителностьта е по́буйна, нъ пакъ доста еднообразна. Тука срѣщаме: Senecio erubescens Panč., Geum montanum L., Scabiosa Columbaria L., Jasione perennis L., Campanula Steveni M. B., C. Hemschiana C. Koch., Veronica bellidioides L., Achillea multifida D. C., Silene Sendtneri Boiss., Silene Roemeri Friv., Viscaria vulgaris L., Polygonum bistorta L., Thesium Alpinum L., Viola declinata W. K. и др. Многадѣ въ низскитѣ мѣста на ливадитѣ се образуватъ мочурливи торфни поляни. По тѣзи торфни поляни и край поточнитѣ и край рѣчнитѣ мѣстности растѫтъ слѣдующитѣ видове: Cardamine acris Griseb., Parnassia palustris L., Cerastium trigynum Vill., Trifolium Badium Schreb. Tr. Orbelicum Vel., Potentilla Tormentilla Scop., Epilobium Alpinum L., Epilobium alsinaefolium Vill., Saxifraga stellaris L., S. heucherifolia Griseb., S. rotundifolia L., Meum Mutelina Gaertn. Cirsium appendiculatum Griseb., Gentiana nivalis L., Gentiana Pyrenaica L.. Gentiana verna L. var. alata Griseb. (Gentiana aestiva R. S.), Bartzia Alpina L., Pedicularis verticillata L., Pinguicula vulgaris L., Veronica Alpina L., V. Balcanica Vel. Primula minima L., Primula farinosa L. var. denudata Koch., Primula deorum Vel. Plantago gentianoides L. Griseb., Eriophorum vaginatum L., Juncus filiformis L., Selaginella spinulosa L., Nigritella angustifolia Rich., Gymnadenia albida Rich, Soldanella pusilla Baumg., Viola biflora L., Myosotis palustris L., Caltha palustris L.

Остритѣ върхове и гребени, които се издигатъ надъ сухитѣ планински паши, сѫ повечето голи съставени отъ открити стръмни скали или отъ скални блокове, които различно сѫ нападали. По тѣхъ се срѣщатъ ако и малко, нъ твърдѣ рѣдки видове. Често нѣкои отъ тѣзи върхове и гребени си иматъ особенни тѣмъ само свойственни видове; тѣзи видове засѣгатъ и по склоноветѣ, които надолу се спущатъ. Склоноветѣ на планинитѣ въ Алпийския поясъ прѣдставляватъ най-голѣмо разнообразие. Нѣкждѣ цѣли склонове отъ върховетѣ или гребенитѣ дори до долинитѣ, дѣто се начеватъ клекашитѣ, съставятъ обширни морета и рѣки отъ скални блокове, които едни съ други слабо сѫ закрепени. Голѣмината на блоковетѣ бива различна. На нѣкои мѣста тѣ сѫ тъй дрѣбни, щото при прѣминуванието на човѣка прѣзъ тѣхъ, тѣ се сипѭтъ. На други мѣста, особенно кѫдѣ политѣ на склоноветѣ, блоковетѣ биватъ грьмадни, тѣ достигатъ до единъ или два човѣшки ръста. Блоковетѣ биватъ нѣколко пласта и празнинитѣ между тѣхъ сѫ много голѣми и дълбоки. Пѫтуванието и ботанизуванието по тѣзи блокове е неблагодарна работа. По тѣхъ не се задържа никаква почва и влага и съвсѣмъ нарѣдко по тѣхъ може да се найде нѣкакво растение напр. Silene Lerchenfeldiana Baumg., разни видове лишаи, нѣкой закърнѣлъ видъ отъ Saxifraga или Sempervivum, нѣкоя па-

прать и пр. Пѫтуването по тѣзи блокове е съвсѣмъ бавно и утомително, а нѣкѫдѣ и свързано съ опасность за живота на пѫтника. Човѣкъ, кога отива на доле, трѣба да скача отъ блокъ на блокъ, при което лесно може да се исплъзне и падне въ находящитѣ се между нихъ дълбочини и да се убие. Горещината по тѣзи блокове, кога отъ слънцето се нагрѣжтъ, става нетърпима. Човѣкъ бърже ожеднява за вода, а вода по тѣзи блокове, както и по самитѣ върхове не се намира. На всѣка почти крачка пѫтникътъ чува подъ себе силно бучение и падание на голѣми планински потоци, нъ тѣ сѫ скрити дълбоко подъ нѣколко пласта отъ блокове и до тѣхъ той не може да се доближи. Тука той може да утоли своята жажда само съ дъждовна вода, която случайно се е още задържала между дълбокитѣ пукнѫтини или трапчинки на блоковетѣ, ако на скоро е валѣлъ дъждь. Такива скални склонове срѣщаме на Мусалла, Чадъръ-Тепе, Демиръ-Капийско, Каменития-Чалъ и Котлинитѣ въ Костенецкия Балканъ, склоноветѣ надъ изворитѣ на р. Завратчица, Марица и надъ повечето Рилски и Родопски планински езера. Други отъ склоноветѣ пъкъ сѫ скалисти и по тѣхъ има блокове, нъ сѫ покрити съ разни видове високи треви (Gramineae), по които съ голѣмъ трудъ се пѫтува. Такива склонове се намиратъ въ долината на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ, по Сухия-Чалъ и по склоноветѣ на планинитѣ, които заграждатъ отъ сѣверна страна долината на Рилския Мънастирь. Трети отъ склоноветѣ сѫ съставени отъ цѣли неразрушени още скали, по които има много пукнѫтини и на мѣста сѫ покрити съ почва. По тѣзи скалисти мѣста, ако не сѫ твърдѣ изложени на припекъ, се задържа и влага. По тѣхъ срѣщаме най-хубави и най-добрѣ запазени рѣдки Алпийски растения, както и повечето отъ ендемичнитѣ видове растения за България. По такива склонове покрай много отъ по́-прѣдишнитѣ растения намираме още слѣднитѣ: Anemone narcissiflora L., Arabis flavescens Griseb., Silene acaulis L., Potentilla Haynaldiana Janka, Potentilla chrysocraspeda Lehm., Geum reptans L., Geum Bulgaricum Panč., Saxifraga Aizon L., Saxifraga Pseudosancta Janka, Saxifraga exarata Vill., Saxifraga cymosa W. K., Saxifraga androsacea L., Saxifraga bryoides L., Saxifraga retusa Gouan., Senecio Transylvanicus Boiss., Erigeron Alpinus L., Anthemis Carpathica Willd., Anthemis cinerea Panč., Centaurea Kerneriana Janka, Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy, Gentiana frigida Haenke, Euphrasia minima Schl., Armeria Alpina W., Oxyria digyna Campd., Empetrum nigrum L., Myosotis alpestris Schm., Polygonum Alpinum All., Juncus trifidus L., Lycopodium Selago L., Botrychium Lunaria S. W., Selaginella Helvetica Spring., Thlaspi Alpinum L., Polystichum rigidum D. C., Aquilegia aurea

Janka, Rhodiola rosea L., Cardamine resedifolia L., Cardamine glauca Spr., Sempervivum patens Griseb.

По много отъ склоноветѣ има такива мѣста, които обграждатъ снѣжнитѣ сосии. Почвата около такива снѣжни сосии, които мѣнѭтъ своето мѣсто, по своята растителность наподобява тая на влажнитѣ поляни и мочурливитѣ мѣста. Почвата около постояннитѣ снѣжни сосии, които всѣка година се явяватъ на едно и сѫщо мѣсто, бива почти съвсѣмъ гола. По неѭ нарѣдко ще да се срѣщне нѣкое и друго растение. И двата вида почви около снѣжнитѣ сосии сѫ отъ голѣма важность при ботаническитѣ екскурзии по нашитѣ планини. Тука растителностьта най-кѫсно се пробуждаи ботаникътъ може да найде съ цвѣтове много отъ пролѣтнитѣ Алпийски растения, които по другитѣ мѣстности въ сѫщия поясъ, даже и по́-високо да сѫ поставени, може отдавна да сѫ прѣцъвтѣли и вече завързали плодъ. Около снѣжнитѣ сосии въ срѣдата на м. Юлий, даже и въ м. Августъ азъ събирахъ съ цвѣтоветѣ слѣднитѣ растения: Ranunculus crenatus W. K., Primula minima L., Primula deorum Vel. Viola Orbelica Panč., Arenaria rotundifolia M. B., Geum montanum L., Cerastium trigynum Vill., Taraxacum officinale Wigg. var. d. Alpinum Koch., Soldanella pusilla Baung., Salix herbacea L., Dianthus Microlepis Griseb., Veronica bellidioides L., Myosotis alpestris Schm., Homogyne Alpina Cass. и др.

Въ Алпийския поясъ на Рилската-Планина и Родопитѣ, както и на Карпатитѣ се намиратъ много планински езера. Нѣкои отъ тѣзи езера засѣгатъ и пояса на клекашитѣ. Водитѣ на езерата отвънъ изглеждатъ тъмно-зелени или синкаво-зеленикави. Едни отъ езерата нѣматъ никаква растителность напр. Голѣмото Белмекенско или Кьоравичко Езеро въ Костенецкия Балканъ, езерата на Джендема въ Рилската-Планина. Другитѣ и при това повечето отъ езерата иматъ нѣкои и други растения. По дъното, особенно на по́-плиткитѣ мѣста сѫ обикновенни два вида съвсѣмъ дребнички растояния: Subularia aquatica L. и единъ не напълно опрѣдѣленъ още видъ Callitriche (Callitriche hamulata Kütz.?) въ такова множество, щото тѣ придаватъ на дъната хубавъ свѣтло-зеленикъвъ колоритъ. По повърхнината на езерата плаватъ листата на стерилни стъбла отъ Sparganium minimumFr., които отвънъ прѣдставятъ голѣмо сходство съ тия на нѣкоя Glyceria, за каквито и най-напрѣдъ ги събирахъ. На Смрърдливитѣ Езера обаче азъ можахъ да найдѫ това растение съ цвѣтове, отъ които може да се сѫди за неговия видъ. Това растение на много мѣста по езерата е толкова распространено, щото придава на езерната повърхнина зеленикъво-ръждявъ цвѣтъ. По Голѣмото Рибно Езеро, а тъй сѫщо и по Смрърдливото Езеро е распространена една особна форма отъ

Ranunculus aquatilis L., пълната диагноза на която е помѣстена въ приложения при тая статия списъкъ отъ събиранитѣ растения. Врѣмето, когато азъ посѣтихъ тѣзи езера (9 Августъ 1889 г.) бѣше тъкмо периодътъ, когато това растение бѣше напълно се расцъвнало. Още отъ Канарата, щомъ се показаха Рибнитѣ Езера, вече ярко се бѣлѣеше тѣхната повърхнина. Това растение засѣга много пò-голѣми дълбочини въ езерата, отъ колкото пò-прѣдишнитѣ двѣ растения. Брѣговетѣ на езерата на повечето мѣста сѫ ниски и образуватъ тѣсни ливади или мочурливи полянки. Нихната растителность се схожда съ тая на ливадитѣ и мочурливитѣ мѣстности на сѫщия поясъ, за които пò-прѣди станѫ дума.

За Алпийския поясъ на Рилската Планина и Родопитѣ, както отъ изброенитѣ видове, тъй и отъ други още нѣкои видове растения се види, че той напълно отговаря на сѫщия поясъ въ Средньо и Южноевропейскитѣ най-високи планини. Между казаннитѣ видове особенно забѣлѣжителни сѫ слѣднитѣ: Отъ Алпийскитѣ рози (Rhodoraceae), които сѫ толкова характеристични за Алпийскитѣ пояси на разнитѣ Европейски планини, можахъ да намерѭ миртолистната Алпийска роза (Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy) на малки островчета въ безгористия поясъ на Костенецкия Балканъ, а именно по Сунгурли Чалъ отъ западната страна на Котлинитѣ и въ района на Клекашитѣ въ самитѣ Котлини, близу при снѣжнитѣ сòспи, изъ които се зачева Крайня-Рѣка, притокъ на р. Чавча. Многобройнитѣ добрѣ запазени наши екземпляри съ цвѣтове и плодове, имахъ възможность да сравня съ всичкитѣ до сега извѣстни Европейски и Азиятски видове отъ Rhododendron. Родопскитѣ екземпляри досущь приличатъ по всичкитѣ си части на тия екземпляри, които сѫ събирани по Карпатскитѣ Планини и отъ Janka сѫ опрѣдѣлени за Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy. До толкова повече е важно мѣстонахождението въ Родопитѣ, защо до сега на цѣлия Балкански Полуостровъ не само тойзи, нъ никакъвъ другъ видъ отъ рода на Rhododendron не е намиранъ и това обстоятелство е дало поводъ на Ami Boué въ своята вегетация на Европейска Турция, кога описва Алпийския нейнъ районъ, да отбѣлѣжи ненамирането на Алпийскитѣ рози[1]). Друго още по важно обстоятелство е това, че до сега Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy е намиралъ само на Карпатитѣ отъ къмъ Австрийска страна[2]). (Тран-

[1]) Ami Boué l. c. T. I p. 413 спомѣнува: „On est étonné de ne pas trouver dans cette region les Rhododendrons des Alpes, et de ne pas voir cette abondance du Gentiana lutea de ces montagnes". Колкото за Gentiana lutea ще добавѭ, че на нѣкои мѣста на Рилската Планина, напр. въ долината на Крива-Рѣка и Рилската Рѣка това растение е доста распространено.

[2]) Myman l. c. p. 492.

силвания, Банатъ и Галиция) и Ромѫния[1]). И това показва за сродството на растителностьта отъ Родопитѣ и Карпатитѣ. Други намѣрени отъ мене видове растения, които сѫ нови за цѣлия Балкански Полуостровъ и въ сѫщото врѣме се намиратъ прѣимущественно въ Алпийския поясъ, сѫ слѣднитѣ: Salix herbacea L., Empetrim nigrum L., Sibbaldia procumbens L., Gentiana frigida Haenke, Subularia aquatica L., Silene acaulis L., Saxifraga retusa Gouan., S. androsacea L. Soldanella pusilla Bmg. Salix herbacca L. типическа форма. намѣрихъ на много мѣста на Родопитѣ и Рилската Планина. Освенъ типическата форма се срѣща още друга форма. която по бѣлѣзитѣ си малко се отличава отъ по̀-прѣдишната. Empetrum nigurm L. събирахъ до Искърското Езеро при Шишковица, по сухитѣ склонове на Джанка, Налбантъ Чалъ и Граничаръ-Чалъ въ Демиръ-Капийско. На Балканския Полуостровъ това растение е намирало само на Черна Гора. Sibbaldia procumbens L. имамъ отъ най-високия върхъ на България, а именно отъ Мусалла и то отъ тая мѣстность, която се пада между прѣслаба (сѣдлото) на Марицинитѣ Чалове и южнитѣ склонове на Муссалла. Това растение до сега е познато на слѣднитѣ само мѣста въ Европа: Алпитѣ, Перинеитѣ, Вогескитѣ Планини, Сиера Невада въ Испания, Монте Майела въ Южна Италия, Сѣверна Англия. Шотландия. Исландия, Норвегия, Сѣв. Швеция, Лапландия и Сѣверна Финландия[2]) Въ Азия е намирано по Кавказкитѣ Планини, то засѣга и най източнитѣ нейни прѣдѣли.[3]) Gentiana frigida Haenke се срѣща на много мѣста по Родопитѣ, а именно по Каменития Чалъ и Мусли Чалъ въ Костенецкия Балканъ и по Муссалла до самия върхъ. Географическото распространение на това растение е още по ограничено отъ колкото на Sibbaldia procumbens L. То се намира въ Салцъ-Бургъ, Щирия, Унгария, Галиция и Трансилвания (Nyman l. c. p. 498). Siline acaulis L. намѣрихъ на двѣ само мѣста: на върха на Муссалла и на Манчу. Saxifraga retusa Gouan намѣрихъ на сѫщитѣ двѣ мѣстонахождения. Saxifraga androsacea L. срѣшнахъ само на Налбантъ-Чалъ въ Демиръ-Капийско. Другадѣ въ Европа е распространена по Перинеитѣ, Алпитѣ, Карпатитѣ, Севѣрна Италия (Nyman l. c. p. 272). Soldanella pusilla Baumg. е распространена повече по Родопитѣ. Тойзи видъ расте

[1]) Dr. D. Brandza. Prodromul Florei Române. Bucuresci 1879—1883. pp. LXVIII et 336. За забѣлѣзване е. че миртолистната Алпйска роза (Rhododendron Myrtifolium) нашето население не познава и за неѭ нѣма название, а между това въ Ромѫнския языкъ тя има четире названия, а именно: „Cocasar“, „Smirdar“, „Bujor“ и „Trandafir de munte“, отъ които първитѣ три вѣроятно иматъ Словенско происхождение и въ България тѣ се употрѣбятъ за други растения, а именно кокази (отъ тукъ и Cocasar) за червенитѣ боровинки (Vaccinium Myrtillus), смръдлика (отъ тука Smirdar) за Sorbus aucuparia и божуръ (отъ тука bujor) за Paeonia officinalis.

[2]) Nyman l. c. p. 229.

[3]) Ledebour. Flora Rossica. Stuttgartiae 1842—1851. Vol. II p. 32.

по Алпийскитѣ Планини на Срѣдня Европа. За характера на Алпийския нашъ поясъ могжтъ да послужжтъ и видоветѣ изброени пò-прѣди при описанието на различнитѣ негови мѣстности.

Що се отнася до въпроса за ендемическитѣ видове растения, които въ нашия Алпийски поясъ съставятъ сравнително най голѣмъ процентъ, за Рилската планина и Родопитѣ, както и за другитѣ наши планини, то за сега съвсѣмъ го изоставямъ. A priori само едно положително може се каза, че числото на ендемическитѣ видове ще се промѣни и увѣличи. Споредъ Engler-а[1]) за Румелийскитѣ планини ендемическитѣ растения възлизатъ на 14 %. Ако ли земемъ въ внимание най новитѣ изслѣдвания, направени отъ Панчиќ-а, Dingler-а, па и отъ събранитѣ отъ мене видове отъ които нѣкои, за да не става прѣбързвание, тука не сж помѣстени[2]), излиза единъ положителенъ фактъ, че процентътъ на ендемическитѣ видове значително ще се увѣличи.

Ако земемъ въ внимание: 1) казаното за послѣднитѣ два планински пояса на Рилската Планина и Родопитѣ и 2) списъка отъ растения, който тука прилагамъ, види се, че отъ сичкитѣ страни на Балканския Полуостровъ България притѣжава най-много такива Алпийски[3]) видове растения, които сж сходни съ тия на Карпатитѣ и Алпитѣ. Особенно рѣзко нашитѣ планини се отличаватъ по количеството на глацияллнитѣ растения[4]) отъ тия на Гърция, ако и растоянието между Олимпъ и Рилската Планина и да не е тъй голѣмо. Отъ 123 Алпийски растения на Гърция се указватъ у Engler-а само 5 глацилни вида и при това

---

[1]) A. Engler. „Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt. Leipzig, 1879. I Th. p. 117.

[2]) Слѣдъ като моята статия бѣше вечъ дадена за обнародвание, получихъ брошурата на г-на Д-ра Jos. Velenovsky: Plantae novae bulgaricae. Pars II (Отпечатъкъ изъ „Mittheilungen d. kön. böhm. Gesellschaft der Wissensch. 1890 p. p.39 –59). Въ нея намѣрихъ нѣкои отъ горѣспоменжтитѣ видове, за които азъ не се мамяхъ, че ще бждатъ нови за систематиката на растенията, нъ само, че не искахъ да прѣбързвамъ съ обнародванието имъ. Искахъ да избѣгна. до колкото е възможно, грѣшки, които би увеличили и безъ това доста сложната и разбъркана Синонимистика за имената на нашитѣ растения. Който се занимава съ нашата флора, ще види че въ литературата, относително названията и диагнозитѣ на растенията, сжществува такава бърконица, въ която има цѣла масса отъ излишенъ баластъ. Тука сж играли голѣма роль субьективнитѣ възгледи и стрѣмления на нѣкои ботаници да се искаратъ колкото се може повече видове. Тука съ голѣмъ трудъ човѣкъ може да се ориентира между сжщинскитѣ видове и между тъй нареченитѣ „книжни видове“ т. е. такива видове, които само на книга ги има, нъ не и въ природата. Нѣкои отъ новитѣ за систематиката видове успѣхъ отчасти да помѣстя въ статията си.

[3]) При опрѣдѣлението на Алпийскитѣ видове растения за България азъ се ржководихъ отъ сжщитѣ възгледи, които D-r H. Christ е ималъ за основа при своитѣ изслѣдвания, обнародвани въ неговата классическа по своя родъ монография: „Ueber die Verbreitung der Pflanzen der alpinen Regionen der europäischen Alpenkette“. Отпечатъкъ отъ „Neue Denkschriften der allgemeinen schweizerischen Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften“. Изд. H. Georg. Basel. p. 4.

[4]) A. Engler. l. c. p. 160—161. Прѣселванието на растенията между друго е ставало и въ това врѣме, когато сж се появили глечеритѣ, когато тѣ сж достигнжли най-голѣмия размѣръ на своето распространение, и когато сж почнжли да се намаляватъ. Тѣзи видове растения, които прѣзъ казания дългъ периодъ сж се прѣселили, се наричатъ „глациялни растения“.

отъ тѣзи послѣднитѣ тритѣ вида сж такива, които както въ Гърция, тъй и у нази се срѣщатъ и въ пó-низскитѣ растителни пояси, за такива именно глациялни видове се споменуватъ Saxifraga Aizoon Jacq., Corydalis solida Smith. и Alsine verna L. Изобщо процента на глациялнитѣ растения за Гърция се прѣсмѣта само на 4%. Процентътъ, както на Алпийскитѣ, тъй и на глациялнитѣ растения въ Сърбия, ако сждимъ отъ классическитѣ дѣла на Панчић-а[1]) и Петровић-а[2]) по флората на Сърбия, излиза да е пó-малъкъ, отъ колкото на нашитѣ планини. Относително другитѣ планини, сродни по своята флора съ тия на Балканския Полуостровъ, срѣщаме у Engler- а(l. c.) слѣдньото: на Сиера Невада (Испания) (l. c. p. 101) отъ 177 Алпийски растения 26% (абсолютно число 47), които се намиратъ и на Алпитѣ, а отъ тия 19% (35) се срѣщатъ и въ Арктическия поясъ или въ Сѣверна Европа. Въ Корсика грациялнитѣ видове сж само 9 и то сж такива видове, които се срѣщатъ и по Перинеитѣ, и вѣроятно е, че происхождатъ отъ Алпитѣ (l. c. p. 106). По Апенинскитѣ Планини въ Италия глациялнитѣ растения сж 24. Parlatore счита числото на видоветѣ, безъ глациялнитѣ видове, общи и на Срѣдно-Европейскитѣ Алпи до 260, отъ които четвъртината (62 вида) се намира и по Апениниитѣ; числото на Алпийскитѣ видове, които растятъ по Апениниитѣ, а липсватъ по Алпитѣ, е 96. То сж повечето растения, свойственни на Срѣдиземно-Морския поясъ (l. c. p. 108). По Кавказскитѣ Планини се срѣщатъ твърдѣ много глациялни растения. Тѣ съставятъ 33% (отчасти Алпийски и отчасти Сибирски типове) (p. 119). Флората на Битинския Олимпъ брои 20% глациялни вида (p. 119). По-главната верига на Алпитѣ, която се раздѣля на три второстжпенни вериги Источни, Западни и Срѣдни Алпи, Christ[3]) набройва числото на Алпийскитѣ растения на 693 вида, отъ които Источнитѣ Алпи иматъ 589, Западнитѣ Алпи 531 и Срѣднитѣ Алпи 395 вида. Карпатитѣ съдържатъ[4]) 380 вида Алпийски растения, отъ които и въ Западнитѣ Алпи засѣгатъ 304 вида. Но въ Западнитѣ Алпи липсуватъ 70 вида, а отъ тѣзи 51 вида се спиратъ на Источнитѣ Алпи, които, кога е тъй, сж нихната западна граница, и съставятъ една група отъ Источно Алпийски растения. Отъ тѣзи 51 вида 16 сж Сѣверно-Азиятски видове, които, кога е тъй, при нихното прѣселвание къмъ западъ сж се спрѣли на Источнитѣ Алпи. Въ своя монография Christ (p. 63—76) прилага таблици, които нагледно прѣдставятъ

---

[1]) Др. Іос. Панчић. „Флора кнежевине Србије“. Београд. 1874 и „Додатак флори кнежевине Србије. Београд. 1884.

[2]) Др. С. Петровић. „Флора околине Ниша“. Београд. 1882 и „Додатак флори околине Ниша“. Београд. 1885.

[3]) L. c. p. 50.

[4]) Christ. l. c. p. 50.

распрѣдѣлението на Алпийската флора по цѣлата Алпийска верига въ Европа. За нашитѣ мѣста, а именно за Тракия и Македония (цѣла едновръмешна Румелия) Engler (l. c. T. I p. p. 111—112 и 117—118) прѣсмѣта Алпийскитѣ растения на 91, отъ които 19 сѫ глациялни видове и послѣднитѣ съставятъ 20°/₀. Процентътъ на глациялнитѣ растения, слѣдователно, излиза петь пѫти пó-голѣмъ, отъ колкото на сѫщитѣ растения на Гърция и равенъ съ тоя на Битинския Олимпъ. Споредъ прѣсмѣтванията, които азъ направихъ, вземайки прѣдъ видъ и пó-послѣшнитѣ изслѣдвания, излиза, че числото, както на Алпийскитѣ, тъй и на глациялнитѣ растения, е значително пó-голѣмо. Само Рилската Планина и Родопитѣ съдържатъ 275 Алпийски растения, отъ които 83 вида сѫ глациялни и съставятъ 32°/₀. Пълниятъ списъкъ на Алпийскитѣ и глациялнитѣ растения тукъ прилагамъ. Глациялнитѣ видове сѫ означени съ бѣлѣгъ †. При опрѣдѣлението на глациялнитѣ видове се рѫководихъ отъ цитираното отъ мене на много мѣста списание на Engler-а, а при съставянието на цѣлия списъкъ отъ Алпийскитѣ растения отчасти се ползувахъ и отъ Nyman, Boissier, Engler, Christ и Панчиќ. При това трѣба да се забѣлѣжи, че по най-високитѣ мѣста на Рилската Планина и Родопитѣ се срѣщатъ много видове растения, които въ Срѣдня и Сѣверна Европа растѫтъ и по пó-низскитѣ мѣста. Такива сѫ напр. Caltha palustris L., Potentilla Tormentilla Scop. Viscaria vulgaris L., Scabiosa Columbaria L., Gymnadenia odoratissima Rich., Geranium palustre L., Ranunculus aquatilis L., разни видове отъ рода Hieracium и отъ семейството на Cyperaceae-тѣ. Тѣзи растения не сѫ помѣстени въ списъка на Алпийскитѣ и глациялнитѣ растения.

Списъкъ на Алпийскитѣ и глациялнитѣ растения на Рилската Планина и Родопитѣ.

† Anemona Narcissiflora L.
† Pulsatilla vernalis Mill.
Ranunculus crenatus W. K.
R. aconitifolius L.
R. montanus.
R. Sprunerianus Boiss.
R. Villarsii DC.
R. Pseudo-Villarsii Schuhr.
† Atragene Alpina L.
† Aconitum Lycoctonum L.
A. Cammarum Jacq. var. macranthum Rchb.
A. paniculatum Lam.
A. divergens Panč.
Aquilegia aurea Jka.
Alyssum repens Baumg.
Hesperis nivea Baumg.
† Arabis albida Stev.
Cardamine resedifolia L.
C. glauca Spr.
C. acris Griseb.
C. amethystea Panč.
Subularia aquatica L.
Thlaspi Alpinum Jacq.
† Corydalis solida Smith.
Helianthemum Aelandicum L.
† Viala biflora L.
V. Macedonica.

V. Orbelica Panč.
V. declinata W. K.
V. tricolor L. планински варието.
Drosera rotundifolia L.
† Parnassia palustris L.
Heliosperma pudibundum.
† Silene acaulis L.
S. Sendtneri Boiss.
S. Roemeri Friv.
S. macropoda Vel.
S. Lerchenfeldiana Baumg.
† Dianthus microlepis Griseb.
D. barbatus L.
D. cruentus Griseb.
† Cerastium Alpinum L.
† C. triginum Vill.
C. tomentosum L. var. Moesiacum Friv.
C. rectum Friv.
C. grandiflorum W. K.
C. petricola Panč.
C. arvense L.
† Stellaria graminea L.
† Sagina Linaei Pr.
Arenaria rotundifolia M. B.
Alsine saxifraga Boiss.
Als. verna Bartl. (Als. Gerardi Wahlbg).
Als. recurva Wahlbg.
† Ribes grossularia L.
Linum hologinum Rchb.
L. Tauricum Willd.
Hypericum Olympicum L.
H. Balcanicum Vel.
H. quadrangulum L.
Geranium macrorhizon L.
Trifolium Badium Schreb.
Tr. spadiceum L.
Tr. trichopterum Panč.
Tr. pallens Schreb.
Tr. Noricunn Wulf.
Tr. Orbelicum Vel.
Tr. hybridum L. var. Anatolicum Boiss.
Genista depressa M. B.
† Geum rivale L.
G. reptans L.
G. montanum L.
G. coccineum Siebth. et Smith.
G. Bulgaricum Panč.
G. molle Vis. et Panč.
† Sibbaldia procumbeus L.
† Potentilla aurea L. var. P. chrysocraspeda Lehm.
Pot. Haynaldiana Janka.
Cotoneaster tomentosa Lindl.
Alchemilla vulgaris L. var. subsericea Gr. et. Godr.
Galium umbellatum Vel.
Epilobium origanifolium Lam.
† Ep. Alpinum L.
† Sedum annuum L.
† S. repens Schl.
† Rhodiola rosea L.
Sempervivum tectorum L.
S. patens Griseb.
S. Kopaonikense Panč.
S. leucanthum Panč.
S. assimile Seh.?
Scleranthus uncinatus Schur.
† Saxifraga Aizoan L.
S. crustata Vest.
S. retusa Gouan.
† S. androsacea L.
S. exarata Vill.
S. caespitosa L.
† S. stellaris L.
† S. adscendens L.
S. rotundifolia L.
S. bryoides L.
S. cymosa W. K.
S. Olympica Boiss.
S. Pseudo-Sancta Janka.
† Chrysosplenium alternifolium L.
Astrantia major L.
Astr. minor L.
Meum Mutellina Gaertn.
Heracleum verticillatum Panč.
H. ternatum Vel.

† Archangelica officinalis Hoffm.
Lonicera coerulea L.
L. nigra L.
Seseli purpurascens Janka.
Valeriana tripteris L.
Knautia magnifica Boiss.
Kn. Macedonica Griseb. var. lilascens Panč.
Adenostyles albifrons L.
Homogyne Alpina Cass.
Doronicum cordifolium Sternb.
D. Austriacum Jacq.
D. Caucasicum M. B.
Senecio erubescens Panč.
S. Transylvanicus Boiss.
S Carpathicus Herb.
Anthemis Orbelica Panč.
A. cinerea Panč.
A. montana L.
Chamaemelum Caucasicum Boiss.
† Scorsonera purpurea L.
† Petasites albus Gaertn.
† Solidago virgaurea L. var. alpestris Boiss.
† Aster Alpinus L.
† Erigeron Alpinus L.
† Gnaphalium supinum L.
† Gn. dioicum L.
† Gn. Norvegicum Gunn.
Achillea grandifolia Friv.
Ach. multifida D. C.
Ach. lingulatà W. K.
Cirsium heterotrichum Panč.
C. appendiculatum Griseb.
C. palustre L.
Centaurea nervosa Willd.
C. Orbelica Vel.
Leontodon hastile L. var. glabratum Koch.
† Taraxacum Steveni D. C.
Hieracium petraeum Friv.
H. Pilosella L.
H. Balkanum Uechtr.
H. sparsum Friv.
† H. prenanthoides Vill.
Crepis grandiflora Tsch.
† Mulgedium Alpinum Less.
M. Pančicii Bis.
M. Sonchifolium Vis et Panč.
Campanula Orbelica Panč.
C. lanata Friv. var. albiflora = C. velutina Vel.
C. Steveni M. B.
C. Hemschiana C. Koch.
† C. rotundifolia L.
Podanthum Trichocalycinum Boiss.
Jasione Supina Sieber.
Jas. montana L. (T. perennis Friv.).
† Vaccinium Myrtillus L.
† V. uliginosum L. var. nanum Boiss.
† V. vitis idaea L.
Arctostaphylos uva ursi Spr.
Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy.
Gentiaua lutea L.
G. punctata L.
G. asclepiadea L.
† G. frigida Haenke.
G. utriculosa L.
† G. nivalis L.
G. Bulgarica Vel.
G. Obtusifolia Willd.
† G. verna L. var. alata Griseb.
G. Pyrenaica L.
† G. campestris L.
G. ciliata L.
† Swertia perennis L.
† Thesium Alpinum L.
Cerinthe Alpina Kit.
† Myosotis alpestris Schm.
Veronica bellidioides L.
V. urticaefolia L.
† V. Alpina L.
V. Balcanica Vel.
† Scutelaria orientalis L.
Tozzia Alpina L.

† Bartsia Alpina L.
Euphrasia minima L.
E. montana.
† Pedicularis verticillata L.
† P. comosa L.
P. ornantha Griseb.
P. Orbelica Janka (на Перимъ-планина).
Calamintha Alpina L. 50
† Ajuga pyramidalis L.
Lamium Bythinicum Boiss.
† Pinguicula vulgaris L.
Soldanella montana Willd.
S. pusilla Baumg.
Androsace hedreantha Griseb.
Primula suaveolens Bert.
Pr. minima L.
† Pr. farinosa L. var. denudata Koch.
Primula deorum Vel.
Armeria Rumelica Boiss.
Arm. Majallensis Boiss.
Arm. Alpina W.
Plantago montana L.
P. gentianoides L.
P. saxatilis M. B.
Rumex Alpinus L.
† Oxyria digyna Campedra.
Polygonum Alpinum All.
† P. viviparum L.
† Empetrum nigrum L.
† Salix herbacea L.
† S. Lapponum L.
† S. Arbuscula L.
† Alnus viridis D. C.
Pinus Peuce Griseb.
P. montana Duroi.
† Juniperus Nana L.
Sparganium minimum Fr.
† Gymnadenia albida Richr.
G. Frivadszkyana Hampe.
Nigritella angustifolia Rich.
Crocus vernus Wilf. All.
Cr. Velucheusis Herb.
Lilium Albanicum Griseb.
† Allium victorialis L.
All. melanantherum Panč.
All. Schoenoprassum L.
Veratrum nigrum L.
† V. album L. var. Lobelianum Koch.
† Juncus trifidus L.
† J. filiformis L.
J. Alpinus Vill.
J. squarosus L.
† Luzula spicata D. C.
L. spadicea D. C. (на Витоша)
Scirpus caespitosus L.
† Eriophorum augustifolium L.
E. vaginatum L.
E. latifolium L.
† Carex atrata L.
† C. praecox. Jacq.
† C. canescens L.
† C. leporina L.
Sesleria marginata Griseb. (Sesleria Coerulans Friv).
† Avena versicolor Vill. (Avena Scheuchzeri All).
Koeleria eriostachyia Panč.
Nardus stricta L.
Festuca Alpina Sut.
Festuca varia Haenke. var. vallida Uechtritch.
Festuca spadicea L.
Festuca violacea Hack.
Phleum Alpinum L.
Alopecurus brachystachys M. B.
Agrostis rupestris All.
† Poa Cenisia All.
† Poa Alpina L. var. Orbelica Panč.
Selaginella Helvetica Spring.
S. spinulosa L.
† Allosurus crispus Bernh.
Asplenium Septentrionale Sw.
Lycopodium Selago L.
Botrychium Lunaria Sw.
† Aspidium Lonchytis Sw.
† Polystichum rigidum D. C.

Отъ помѣстенитѣ въ тая статия растения още се види, че Рилската-Планина и Родопитѣ отъ терциерния периодъ насамъ сѫ били въ най-близки отношения съ Алпитѣ и съ тѣхнитѣ второстепенни вериги, а именно Карпатитѣ и Динарскитѣ Алпи, които отиватъ въ посока къмъ центра на Балканския полуостровъ, дѣто се намиратъ казанитѣ наши планини. Отъ Алпитѣ и тѣхнитѣ клонове происходи по́-голѣмата часть отъ нашитѣ, както Алпийски тъй и глациялни растения. При прѣнасянието на тѣзи растения ще да сѫ били работили главно два пѫтя, които и отъ самото географическо положение на Рилската Планина и Родопитѣ ясно се видѭтъ. По единия пѫть сѫ се прѣнесли растения отъ източнитѣ Алпи. Тойзи пѫть минува по Осоговската Планина, планинитѣ, които се протакатъ на юго-западната страна на Сърбия (Копаоникъ, Жельнъ, Столовитѣ-Планини, Голия, Мучанъ, Златиборъ)[1], както и цѣлия лабиринтъ отъ планини на Босна и Херцеговина, които се растилатъ между Сръбскитѣ планини и Динарскитѣ Алпи. По другия въ сѫщото врѣме по́ главния пѫть сѫ се прѣнесли Алпийски и глациялни растения отъ Карпатитѣ. Тойзи пѫть минува по Стара-Планина, Витоша, Ихтиманскитѣ планини, Верила-планина и цѣлия лабиринтъ отъ планини, които свързватъ сѣверо-източна Сърбия съ Витоша. Нъ не ще съмнѣнпе, че прѣнасянието ще е било взаимнообразно. Може би нѣкои отъ видоветѣ, които се спиратъ до Карпатитѣ, да происхождатъ отъ Балканския полуостровъ. Има нѣкои фактове, които говорѭтъ въ полза на това мнѣние. Че наистина, при прѣнасянието сѫ боравили казанитѣ два пѫтя се види отъ самия съставъ на нашата растителность по Рилскана Планина и Родопитѣ. Тъй по тѣхъ срѣщаме цѣлъ редъ отъ видове, които по Карпатитѣ растѫтъ, а на Алпитѣ липсуватъ. Такива растения сѫ: Potentilla Haynaldiana Janka, Silene Lerchenfeldiana Baumg., Senecio Carpathicus Herbich, Senecio Transylvanicus Boiss. Нъ най-вече важи да се укаже на другъ единъ класически примѣръ, а именно за мѣстонахождението по Родопитѣ на миртолистната Алпийска роза (Rhododendron Myrtifolium Schott et Kotschy), което растение до сега се считаше за ендемиченъ видъ на Карпатитѣ и е найсродно съ Rhododendron ferrugineum L., географическата ареа на който видъ на западъ достига Перинеитѣ, а на истокъ се свършватъ съ Карпатитѣ. Сетнѣ, на Рилската-Планина и Родопитѣ се намиратъ такива видове растения, които на Алпитѣ ги има, а по Карпатитѣ липсуватъ. Такива растения сѫ: Sib-

[1]) Спорѣдъ Панчиħа (в. флора кнежевине Србије. 1878. Стр. XXVII и XXVIII) цѣла Сърбия е раздѣлена на три нееднакви партии (части): флора на Шумадия, флора на южнитѣ Карпати и флора на източнитѣ Алпи. Горѣозначенитѣ планини, които се намиратъ на юго-западната граница на Сърбия спадатъ въ флората на източнитѣ Алпи.

baldia procumbens L., Saxifraga exarata Vill., Saxifraga retusa Gouan., Subularia aquatica L. Послѣдньото растение се срѣща и въ Галиция. Очевидно е, че прѣнасянието на казанитѣ растения е станало по различни пѫтища. Друго още едно важно обстоятелство, което говори въ полза на казаното мнѣние е и това, че къмто Родопитѣ, дѣто засѣга пѫтятъ, който иде отъ Карпатитѣ, прѣобладаватъ Карпатскитѣ растения, а къмто Рила прѣобладаватъ чисто Алпийскитѣ растения.

Отъ списъка още се види, че Рилската-Планина и Родопитѣ сѫ биле въ извѣстни отношения и съ други още планински вериги. Тъй напр. Taraxacum Steveni DC., Juniperus foetidissima Willd., Chamaemelum Caucasicum Boiss.[1]) показватъ, че до нашитѣ планини е ставало прѣнасяние отъ Кавказскитѣ и Мало-Азийскитѣ планини. Нъ въ нискитѣ мѣста и планинскитѣ мѣста на цѣлата источна часть на Тракия още повече се срѣщатъ такива видове растения, които показватъ за сродството на нашата растителность съ тая на Кавказъ, Кримъ и Мала-Азия. Такива растения напр. сѫ: Celtis Caucasica Willd., Jurinea staechadifolia M. B., Centaurea Thirkei Sch., Onosma Tauricum Pall., Dianthus campestris M. B., Corydalis tenella Ledeb.,[2]) Gypsophylla glomerata Pall., Linum Tauricum Willd. Сѫщо тъй се види, че нашитѣ планини не сѫ съвсѣмъ лишени и отъ характеристични Сибирски типове, както Engler[3]) указва. Отъ типическитѣ Сибирски видове Dryas, Leontopodium и Silene acaulis и др. можахъ да намѣрѭ Silene acaulis.

Слѣдъ общитѣ бѣлѣжки на тая статия е приложенъ единъ „Списъкъ отъ растенията, които съмъ намѣрилъ по Рилската-Планина и Родопитѣ“. Въ тоя списъкъ сѫ помѣстени и нѣкои растения, които сѫ събирани по други мѣстности на България. Сетнѣ, за нѣкои отъ растенията, които въ списъка се намиратъ, сѫ забѣлѣзани и Българскитѣ названия, които съмъ можалъ да научѫ въ врѣме на моитѣ екскурзии. На тѣзи названия трѣба да се гледа като на въпросъ отъ второстепенна важность въ моята статия. Материялътъ на нашата народна терминология и номенклатура по Ботаниката е така неразработенъ и толкова богатъ, щото туй заслужва самостоятелно разглеждание за да могѫтъ по́-обстоятелственно да се изложѫтъ вситѣ

[1]) Както Taraxacum Steveni DC., тъй и Chamaemelum Caucasicum Boiss. сѫ открити първъ пѫть отъ Панчиħ-а на Рилската-Планина въ 1880 г. (в. I Elementa ad flor. Bulg., p. 45 и II Elementa ad flor. Bulg., p. 27).

[2]) Dr. J. Velenovsky. Neue Beiträge zur Kenntniss der Flora von Ost-Rumelien und Bulgarien. Отпечатъкъ отъ Sitzungsberichte der königl. böhm. Gessellschaft der Wissenschaften.. p. 445, resp. 8.

[3]) Engler l. c. T. I, p. 112 казва: „Die Glacialpflanzen der rumelischen Gebirge sind zum grösseren Theil solche, welche sich während der Glacialperiode von den Alpen aus ausgebreitet haben; viele charakteristische sibirische Typen wie Dryas, Leontopodium, Silene acaulis und andere fehlen“.

негови потънкости. Като казвамъ това, не трѣбва да се разбира, че ботаникътъ, при изучванието на българската растителность е длъженъ да занемари ровението на българскитѣ народни названия на растенията, напротивъ всѫдѣ, кога той има възможность, нека и на тѣхъ да обръща внимание, защото само той е въ състояние вѣрно да ги опрѣдѣли и сравни съ съотвѣтственнитѣ тѣмъ научни латински названия. Думата ми пó-горѣ, кога е тъй, се отнася само върху начина, какъ трѣбва да се изложѫтъ или обнародватъ материялитѣ по народната номенклатура и терминогия.

Трѣбва още да забѣлѣжѫ, че при изучванието материяла на тая статия освѣнъ пособията; които въ нея сѫ цитирани, азъ за нѣкои съмнителни видове правихъ сравнения съ растенията отъ хербариитѣ въ ботаническия кабинетъ при Великата школа въ Бѣлградъ, а тъй сѫщо и съ растенията на една сбирка отъ Мало-Азийски растения въ тукашната държавна гимназия, които сѫ събирани отъ Bornmüller-а. За да бѫдѫ още пó-сигуренъ, че описанитѣ въ моята статия растения сѫ точно опрѣдѣлени, се отнесохъ къмъ г-на Д-ра Е. фонъ Halácsy въ Виена, комуто пращахъ повечето отъ моитѣ растения, като го помолихъ да ги провѣри и сравни съ тия растения, които различни ботаници сѫ събирали по Балканския Полуостровъ. Мень бѣ крайно приятно, че той най-усърдно се отнесе къмъ моята работа, като даже и нѣкои неизучени още мои видове опрѣдѣли и писменно ми съобщи полученитѣ отъ опрѣдѣлянието резултати. За оказаната въ тойзи случай любезность на г-на фонъ Halácsy нека ми бѫде позволено на това мѣсто найискренно да му поблагодаря. Сѫщо така считамъ за свой дългъ да поблагодаря г-ну Ст. Јакшић-у, професоръ по Ботаниката въ Великата школа, и г-ну Живоіну Ј. Јуришић-у, кустосъ при ботаническия кабинетъ на сѫщата школа, които, по край добрия приемъ, ми дадохѫ въ пълно расположение да се ползувамъ съ споменѫтитѣ хербарии въ Бѣлградъ.

II.

СПИСЪКЪ

отъ растенията, които смъ намѣрилъ по Рилската Планина и Родопитѣ.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Atragene Alpina L.[1]) Край пжтеката, която води отъ с. Костенецъ прѣзъ Помочина поляна за Куртово, и въ долината на р. Крайня-Рѣка, подъ чарковетѣ въ Костенецкия Балканъ.

**Pulsatilla vernalis Mill.*[2]) По голитѣ южни склонове на Шишковица (Рилска Планина), близу до върха на височина около 2600 метра.[3]) Отъ събранитѣ екземпляри едни сж прѣцъвтѣли, а други съ плодове, но ясно могжтъ да се отличжтъ отъ другитѣ видове на род. Pulsatilla. Български Pulsatilla pratensis се нарича *съсънь* или *сасанъ* (Софийско), *зуници* (Кратово, Македония), *котки* (Болградъ, Бессарабия), *сънкотки* или *съсънькотки* (Софийско), *мачки* (Дупница), *сънсънкотки* (Свищов. и Старо-Заг.).

Ranunculus Villarsii DC. По полянкитѣ и ливадитѣ измежду клекашитѣ въ горнето течение на р. Оджовица, Помочина-Поляна, Плѣмнята (Чаталъ-Чукуръ) въ Костенецкия клонъ на Родопитѣ.

R. Psilostachys Griseb. По краищата на храсталацитѣ и по скалиститѣ варовити мѣста между с. Бѣльово и Сарамбей. Еднакъвъ съ сръбскитѣ екземпляри. Отъ Ran. Nissanus Petr. се отличава по това, грудеститѣ кореньови части сж съвсѣмъ продълговати, и че влакнеститѣ подземни издатки нѣматъ никакви надебелявания.

R. Serbicus Vis. По сѣнчаститѣ горски крайпоточни мѣста въ долината на р. Ибаръ. Събранитѣ екземпляри сж напълно сходни съ тия, които имамъ отъ долината на р. Лѣпеница (Чепино).[4]) Сичкитѣ наши растения особенно се отличаватъ по листата си. Тѣ сж сичкитѣ сложни, тройни и листенцата имъ иматъ дръжчици. На листата по горнята часть на стъблото дръжчицитѣ иматъ еднаква дължина съ листенцата. Отъ Сръбскитѣ екземпляри, които въ Бѣлградския ботанически институтъ можахъ да сравнж съ нашитѣ, само тия отъ Адлија приличатъ на нашитѣ. Сжщо такива ще сж вѣроятно и тия, които д-ръ

---

[1]) Растенията, които сж нови за флората на Южна-България (Тракия), имената имъ сж напечатани съ курсивъ.

[2]) Растенията, прѣдъ имената на които има бѣлѣгъ *, сж нови за цѣлата Българска флора.

[3]) Шишковица споредъ измѣрванията на Руския генераленъ щабъ има височина 2680 м. (1256 сажени).

[4]) Ср. съ моитѣ: „Материяли по флората на Южна-България (Тракия)“ въ Сборника 1889 г. I кн. I отд. стр. 203.

Иос. Веленовский е събралъ по изворнитѣ мѣста на Араба-Конакъ при Орхание.[1])

R. acris L. По влажнитѣ мочурливи мѣста на р. Ибаръ близо до чарковетѣ.[2])

R. crenatus W. K. По най-високитѣ голи върхове на Костенецкия Балканъ въ Родопитѣ, а именно около снѣжнитѣ соспи (прѣспи) на Котлинитѣ, Сунгурли-Чалъ, Кьоравица (Белмекенъ), Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ). На голата почва, по която туку що се е стопилъ снѣгътъ, съ своитѣ цвѣтове придава особенъ бѣлѣзникъвъ колоритъ.

R. aconitifolius L. По сѣнчаститѣ крайпоточни влажни мѣста въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) при най-горнитѣ чаркове, а тъй сѫщо и въ долината на Крайна-Рѣка.

**R. aquatilis L.* По Рибното и Смръдливото Езеро въ Рилската планина, особенно по първото твърдѣ распространенъ. Отдалечь още се познава. Кога цъвти придава интенсивенъ бѣлъ колоритъ на водната повърхнина отъ Рибното Езеро. Нашето растение по своитѣ бѣлѣзи не отговаря на вариететитѣ, уведени у Boissier-a.[3]) Повече наподобява Batrachium aquatile E. Meyer, който видъ е изобразенъ у Hallier-овата Flora von Deutschland и пр. 11 Bd. p. 103. Fig. 1024, I. Достига височина повече отъ единъ метъръ, расте отвѣсно къмто срѣдата или по дълбокитѣ мѣста на рѣченитѣ езера, които никога не прѣсъхватъ. Потопенитѣ въ водата интернодии иматъ дължина повече отъ 16 см. Дръжкитѣ на листата, които на крайщата имъ се опиратъ, сѫ по́кѫси (до 2 пѫти) отъ дължината на съставената отъ многобройни тънки влакновидни нерви петурка, листата сѫ дълги 7 см. петурката 5, а дръжкитѣ 2—2·5 см. Листата съ влакновиднитѣ нерви, колкото се приближаватъ до водната повърхнина биватъ по́-малки, а именно дръжката достига 1, петурката 2 см. Плаващитѣ листа биватъ съ запазена крѫгла или бѫбрековидна петурка, до полвината врѣзана на три или повече части. Частитѣ сѫ съ по двѣ или три закрѫглени зѫбчета. Дръжкитѣ на плаващитѣ листа сѫ много дълги до 6 см. и се равнѣѭтъ на плодовнитѣ дръжки, а петурката бива до 2 см. Влагалищата на плаващитѣ листа сѫ покрити съ власъ и обхващатъ повече отъ половината стъбло. Приличатъ на тия отъ Batrachium aquatile на E. Meyer-a. Цвѣтоветѣ голѣми до 2 см.

[1]) Сравни съ неговитѣ: Beiträge zur Kenntniss der Bulgarischen Flora. 1886. p. 5.

[2]) За различнитѣ видове на р. Ranunculus на Български езикъ се употрѣбяватъ разни названия. Тъй за Ranunculus Ficaria L. *жълтурче* (на много мѣста въ Софийско). *мазни кокалче* (въ Сливенъ), *разгонъ* (Дупница и Джумая), за Ranunculus reptans и R. acris *скопирниче* (с. Козосмаде, Тракия), *трѣскавиче* (с. Костенецъ и с. Габровецъ, Ихтиманска околия). *кървавиче* (Дупница), *жабунякъ* (на нѣкои мѣста въ Софийско), за Ranunculus Lingua и за други водни видове *жабърнякъ* (с. Подцърненци. Радомирска околия). за Ranunculus aquatilis L. *жабунякъ* (всѫдѣ въ Западна България).

[3]) Flora orientalis T. I. p. 23.

Голенкитѣ (ахении) на плодоветѣ отъ къмъ външнята горня страна иматъ остъръ власъ и зѫбчето е кѫсо, закривено на вѫтрѣ. По вѣнечнитѣ и чашечнитѣ листа, както и по тичинкитѣ прилича на горѣспоменѫтия видъ. — Ние счетохме за нужно да уведемъ диагнозата на нашето растение, защото то напълно не прилича на тия варнетети, които сѫ намъ познати, и защото то е намѣрено въ езера на голѣма височина, а именно до 2000 м. надъ морското равнище.

Anemone narcissiflora L. По пукнѫтинитѣ на сѣвернитѣ скалисти склонове отъ различни върхове на Рилската Планина: Налбантъ-Чалъ, Канарата (Демиръ-Капу), по скалитѣ надъ Рибното Езеро, Шишковица и др. Събранитѣ екземпляри сѫ само съ плодове и за да може пó-точно да се укаже къмъ кой видъ тѣ принадлѣжѫтъ, считамъ за нужно да ги опишѫ. Диагнозата имъ е слѣдната: стъбло едно безлистно, расположено отъ страна на снабденото съ многобройни (8—11) листа многогодишно коренище. То е високо 15—30 см., покрито съ дълги памуковидни, различно заплѣтени бѣлезникави влакна, набраздено съ нѣжни бразди по цѣлата дължина. Завършва се съ единъ, два или нарѣдко съ три цвѣта съ дълги дръжки. На мѣстото, дѣто цвѣтовнитѣ дръжки се опиратъ върху стъблото, има като у Ran. montanus Willd. единъ присѣднѫлъ листенъ (брактея), долнята страна на който обгрѫща цѣлото стъбло, а краищата му сѫ завити и тъй доближени, щото образуватъ единъ видъ хунийка, около основната часть на цвѣтовната дръжка. Листата на коренището иматъ ципести прозрачни влагалища дълги около 4, широки около 1 см., дръжки дълги 11 см. и петурка съ крѫгла или бъбрековидна контура до два и половина пѫти пó-кѫса отъ дръжката. Петурката е сложна, потроена до самата листовна дръжка, нейнитѣ части надоло сѫ клиновидни туку-рѣчи близо до основата 2—3 дѣлни, дѣловетѣ сѫ цѣли или и тѣ сѫ 2—3 дѣлни съ продълговати туку-рѣчи ланцевидни на върха заострени зѫбци. Краището на влагалището близо до върха, дръжката, рѫбоветѣ на отдѣлнитѣ части на петурката, а тъй сѫщо и нихнята долня страна иматъ дълги бѣлѣзникави памуковидни влакна като стъблото. Най-много влакна се намиратъ близо до върха на влагалищата. Коренището е право, отъ долнята страна изгнило, най-долнитѣ корени сѫ тънки, яки и жилчести, горнитѣ, расположени подъ изсъхналитѣ кафенияви жилчести распокѫсани влагалища, сѫ цилиндрически съвсѣмъ слабо надебелени. Плодътъ е кълбестъ, ложата съвсѣмъ кѫса покрита съ власъ. Отдѣлнитѣ голенки (ахении) сѫ плоски яйцевидни 7 мм. дължина, 4 мм. широчина, дебелина едва 1 мм., отъ външня и вѫтрѣшня страна съ широки криловидни рѫбове, които сѫ пó-тѣсни отъ голѣнкитѣ. Клюницата, трижъ пó-кѫса отъ дължи-

ната на голенката, е шиповидна, навѫтрѣ до толкова наведена, щото се опира до горния рѫбъ на голенката.

Височината на мѣстата, до която засѣга описаното растение, е около 2500 метра. На всѫдѣ го намѣрихъ надъ снѣжнитѣ сосни, които до половината на м. Августъ не бѣхѫ още се стопили.

Caltha palustris L. По мочурливитѣ мѣста въ горнето тѣчение на р. р. Ибаръ и Чавча въ Родопитѣ. Това растение както и на Витоша достига у нази по мѣстности съ много голѣма височина. Бълг. всѫдѣ *блатнякъ* или *блатниче*.

Hepatica Triloba Gil. Найдена въ околностьта на гр. Самоковъ отъ ученицитѣ на Евангелическото въ тоя градъ училище. Това растение въ България е събрано само на нѣколко мѣста: между Търново и Стара-Планина отъ Іанка, по южнитѣ склонове на централна Срѣдна-Гора (между Панагюрище и Мечка) отъ г-на Х. Шкорпила, въ Драгоманския проходъ, въ долината на р. Искъръ подъ с. Курилово (Софийско), по варовититѣ мѣста на Парамунската Планина между Брѣзникъ и Трънъ, при старото градище до Пирдопъ отъ мене и при Германския мънастирь (Софийско) отъ ученицитѣ на Софийската гимназия. Бълг. *Гълабови оченца* (с. Заногье, Искрецка околия), *сасанъ*[1]) (с. Локорско, Софийско).

* *Aquilegia aurea Janka.* По скалиститѣ крайрѣчни а тъй сѫщо и сухи мѣста въ долинитѣ на р. р. Чавча (Айранъ-Дере), Ибаръ, М. Марица (Завратчица) по Ченгене-Чалъ въ Родопитѣ и по скалиститѣ мѣста надъ Рибното Езеро въ Рилската Планина. Отъ всичкитѣ мѣста растението намѣрихъ съ цвѣтове и млади плодове. По всичкитѣ си части отговаря на диагнозитѣ, увѣдени у Boissier-a, Supplm. p. 17. Това растение до сега е познато, че се намира само на Перимъ-Планина надъ с. Корница до Неврокопъ, отъ дѣто прьвъ пѫть го е намѣрилъ и описалъ заслуженият за изучванието на Тракийската флора ботаникъ Victor фонъ Janka. — Aquilegia spec., която покойниятъ Д-ръ Иос. Панчичъ[2]) е събиралъ безъ цвѣтове и плодове по Рила край пѫтя между гр. Самоковъ и Рилския Мънастирь, вѣроятно ще да е сѫщиятъ видъ. — Бълг. Aquilegia vulgaris се именува *кандилка* (Болградъ), *кокошки* (на сѫщото мѣсто).

Aconitum Lycoctonum L. По крайрѣчнитѣ сѣнчести мѣста въ долинитѣ на р. р. Оджовица, Крайня-Рѣка, Чавча (Айранъ-Дере), Завратчица (М. Марица) въ Родопитѣ и въ горнето тѣчение на

[1]) За происхождението на название *сасанъ*, което на други мѣста се изговаря и *съсънъ* ми се даде въ с. Локорско слѣдното обяснение. Това растение така се нарича, защото го употрѣбяли за „*санъ*“ (т. е. сънь). А именно събиратъ цвѣтоветѣ и другитѣ части на растението, изсушаватъ ги и ги поставятъ въ люлкитѣ на дѣцата. Отъ това дѣтцата, които страдали отъ безсъние, заспивали.

[2]) B. Nova elementa ad floram Principatus Bulgariae. 1886 p. 14.

Прѣка-Рѣка и Бѣлия Искъръ по Рилската Планина. — Бълг. „*Сама китка*“ (за Aconitum Napellus) въ Сливенъ.

A. Cammarum Jacq. var. macranthum Bchb. Край Сухото-Езеро до Кобилино Бранище на Рилската Планина и въ долинитѣ по горнето тѣчение на всичкитѣ рѣки, които извиратъ отъ Костенецкия Балканъ.

* *Myosurus minimus L.* Около прѣсъхналитѣ локви и блатисти мѣста край пѫтя. който прѣзъ Кури-Баларъ отъ София води за с. Драгалевци до Витоша. Намѣренъ отъ ученицитѣ на Софийската държавна реална и класическа гимназия.

Actaea spicata L. Въ сѣнчеститѣ гористи мѣста на Костенецкия и Радойлския-Балканъ въ Родопитѣ.

Cruciferae Juss.

* *Barbarea arcuata Rchb.* Край потоцитѣ и брѣговетѣ въ горнето тѣчение на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Родопитѣ. Отъ Barbarea vulgaris ясно се отличава по формата на листата и по дѫговидно закривенитѣ си шушулки.

* *Subularia aquatica L.* По дѫното на Канарското (Демиръ-Капийското) Езеро, на Бѣло-Искърското Езеро подъ Шишковица, на Рибното и Смръдливото Езеро въ Рилската Планина.

Въ езерото подъ Шишковица, изъ което извира пó-малкиятъ клонъ на р. Бѣли Искъръ, а тъй сѫщо и въ Канарското наедно съ растението Callitriche hamulata Kütz? се намира въ такова множество, щото придава хубавъ свѣтло зеленъ колоритъ на езернитѣ дѫна. Това ново за цѣлия Балкански Полуостровъ растение[1]) на дълбочина отъ 25 сант. до повече отъ единъ метръ подъ водната повърхнина събирахъ съ цвѣтове и млади плодове. Моитѣ екземпляри напълно не се схождатъ съ описанието и образитѣ у Hallier-овата „Flora von Deutschland“. Bd. XV. Th. II Fig. 1516 p. 217 и у Reichenbach-овитѣ „Icones Florae Germanicae et Helveticae“ Vol. II, Tab. XII Fig. 432, за това ще отбѣлѣжа нихната диагноза. Голѣмината имъ надъ корѣнитѣ не надминува 3 сантим. Срѣщатъ се още пó-дрѣбни екземляри. У вситѣ единъ стъркъ (стъбло) има по двѣ само шушулчици или цвѣта, а стъркове на единъ екземпляръ има единъ или нѣколко. Само нарѣдко срѣщахъ единъ стъркъ да има три шушулчици (у Hallier l. c. p. 217 се спомѣнува: „Ein Schaft hat 3—4 Schötchen und diese sitzen an feinen Stielchen. Die unterste Schote ist am längsten gestielt und ihr Stielchen stehet in der Fruchtreife fast wagerecht ab.“) Дръжкитѣ обикновенно сѫ еднакви или пó-

[1]) Subularia aquatica L. До сега е намирана само въ Британия (Алп. Езера), Исландия, Скандин. П-въ, Германия (най-вече сѣверна рѣдко), Белгия (Campine), Франция (Вогезитѣ рѣдко, Пиринеитѣ рѣдко), Галиция, Россия Южна. Ср. Nyman-овия Conspectus Florae Europaeae p. 58.

дълги отъ шушулчицитѣ, у нѣкои стъркове срѣщаме пó-младиятъ цвѣтъ дори съ 15 мм. дълги дръжчици, които нѣколко пѫти надминуватъ шушулчицитѣ (2 мм.). Листата, които се издигатъ отъ корѣнището достигатъ или дори прѣвишаватъ пó-старата шушулчица.

* *Cardamine amara L. var. β. hirta Koch.* (Hallier l. c. Bd. 14. Th. I p. 152). Край поточнитѣ мѣста въ долината на р. Чавча въ Костенцкия Балканъ и по Рила. Бълг. *„Гóрва“* (Разлошко).

C. acris Griseb. По мочурливитѣ крайпоточни мѣста въ горнето тѣчение на р. Чавча (Айранъ-Дере), а тъй сѫщо и по различни мѣста на Костенцкия и Радоилския Балканъ въ Родопитѣ и по Рилската Планина. Бълг. за Cardamine pratensis се употрѣбява названието *„мокришъ“* (Ст.-Загора).

* *C. resedifolia L.* По скалиститѣ сѣнчести склонове на Сухитѣ Котлини, на Кьоравица (Белмекенъ) надъ голѣмото сѫщеименно езеро и на Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ) до изворитѣ на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенцкия Балканъ и по Налбантъ-Чалъ въ Рилската Планина. Повечето събрани отъ мене екземпляри надъ розетката иматъ по нѣколко листнати стъбла. Листата на стъблата сѫ перести, тия на розетката отчасти сложни или прости съ цѣла петурка. Нашата Родопска форма прилича на описаната и изобразената Cardamine resedifolia L. у Hallier. l. c. Rd. XIV p. p. 135—136 Fig. 1361 A. B. и C. Тая отъ Налбантъ-Чалъ се отличава, че е пó-едра.

C. glauca Spreng. По сухитѣ скалисти върхове на Налбантъ-Чалъ въ Рилската Планина. Споредъ писменно съобщение на г-на Д-ра Е. фонъ Halàcsy.

Alyssum argenteum Witm. По скалиститѣ мѣста надъ Постницата до Рилския-Манастиръ.

* *Alyssum repens Baumg.* По голитѣ сухи южни склонове близо до върха на Шишковица въ Рилската Планина. Бълг. Alyssum incanum въ с. Костенецъ наричатъ *„поималки“*.

* *Hesperis nivea Baumg.* По край планинскитѣ потоци въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) доста распространено растение. Всичкитѣ събрани и видѣни отъ мене екземпляри бѣхѫ съ бѣли или малко нажълтели цвѣтове.

Arabis procurrens W. K. По засѣнченитѣ скалисти склонове на Костенцкия-Балканъ близо надъ Жежката-Вода и по Планинитѣ надъ с. Бѣльово.

* *A. flavescens Griseb.* По пукнатинитѣ на сѣнчеститѣ скалисти склонове на Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ) надъ снѣжнитѣ соспи до изворитѣ на р. Чавча (Айранъ-Дере) и по скалитѣ на Кьоравица (Белмекенъ) надъ сѫщеименното езеро въ Костенцкия Балканъ. Отъ Arabis Alpina L. се отличава по голѣмитѣ си цвѣтове и по много бройнитѣ розетки на корѣни-

щето. Спорѣдъ г-на графа Halácsy нашето растение може да сѐ счита като самостоятеленъ видъ.

Thlaspi Alpinum. По полянкитѣ между скалитѣ на Каменития-Чалъ въ Костенцкия Балканъ.

Dentaria bulbifera L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста на Костенцкия и Радоилския Балканъ.

* *Lunaria rediviva L.* По сѣнчаститѣ гористи крайрѣчни мѣста надъ „Жежката-вода" до с. Костенецъ. До сега за Българската флора е позната само Lunaria biennis Moench., намѣрена въ Тракия отъ Frivaldsky[1]).

Nasturtium Pyrinaicum R. Br. По влажнитѣ ливади на Т.-Пазарджишкото поле.

Освѣнъ типическата форма на Nasturtium Pyrinaicum R. Br. по пукнатинитѣ на скалитѣ надъ Постницата до Рилския-Мънастирь намѣрихъ една особенна форма, която по много свои признаци ясно се отличава. Розетнитѣ мѣста повечето сѫ съ прости, крѫгли, цѣлокрайни и съвсѣмъ малки петурки, найголѣмитѣ около 5 м. м., дръжкитѣ сѫ два пѫти пó-дълги отъ петуркитѣ. Листата на стъблото сѫ перести най-много съ три пари малки листенца, тия послѣднитѣ сѫ у сичкитѣ листа дѫговидно завити доста широки линиевидни, цѣлокрайни или нѣкои иматъ и малки остри зѫбчета. Шушулчицитѣ сѫ яйцевидноланцевидни до два пѫти пó-дълги отъ дръжкитѣ си. Стълбчето, дръжкитѣ и долнята страна отъ петуркитѣ на розетнитѣ листа сѫ покрити съ многобройни бѣлѣзникави остри влакна, вслѣдствие на което рѣченитѣ части сѫ грапави. Горнята и срѣдната часть на стъблото, както и перееститѣ листа сѫ голи или иматъ малко влакна. — Спoредъ г-на фонъ Halácsy тая форма е пакъ отъ Nasturtium Pyrinaicum R. Br., само че е пó-нѣжна отъ типическата форма.

Cistineae DC.

Helianthemum vulgare Gaertn. По трѣвеноститѣ поляни на Плѣмнята (Чаталъ-Чукуръ) въ Костенецкия Балканъ. Листата сѫ голѣми продълговати отъ долнята страна малко-много бѣлѣзники, отъ горѣ ясно зелени съ дълги остри влакна. Чашечнитѣ листа по нервитѣ иматъ дълги влакна. Събранитѣ екземпляри отговарятъ по признацитѣ си на вариетета H. vulgare Gaertn. δ. Graecum Boiss[2]).

Violarieae DC.

Viola biflora L. Твърдѣ распространена въ Родопитѣ и въ Рилската-Планина. Намирахъ ѭ по сѣнчеститѣ крайпоточни мѣста

[1]) Boissier l. c. T. I p. 256.
[2]) Boissier l. c. T. I p. 457.

въ долинитѣ на рр. Чавча (Айранъ-Дере), Оджовица, Крайня-Рѣка, Бѣли-Искъръ, Ибаръ, Марица, Крива-Рѣка (Костенецкия-Балканъ), по сѣнчаститѣ мѣста между скалиститѣ грамудаци около вситѣ посетѣни отъ мене езера по казанитѣ планини.

V. declinata W. K. По трѣвеиститѣ поляни край Крива-Рѣка въ Костенецкия-Балканъ. Едни екземпляри иматъ синьо-виолетни, а повечето чисто жълти цвѣтове.

V. tricolor L. Планинский вариететъ. По трѣвеиститѣ мѣста около клекашитѣ и по торищата на Помочина-Поляна въ Костенецкия-Балканъ. Бълг. „*теменуга*“, „*любика*“, „*любичица*“, „*любимчица*“[1]).

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. По мочурливитѣ и влажнитѣ мѣста въ горнето тѣчение на рѣкитѣ, които истичѫтъ отъ Родопитѣ и Рилската-Планина.

Silenaceae (Bartl.) Lindl.

Heliosperma pudibundum Hoffm. По край брѣговетѣ въ горнето тѣчение на рр. Чавча, Оджовица, Ибаръ, Завратчица и Крайня-Рѣка.

Cucubalus bacciferus L. По край храсталацитѣ и горитѣ въ с. с. Габровецъ и Костенецъ до политѣ на прѣдгорията отъ Родопитѣ.

Silene inflata Sm. Доста распространено растение по високитѣ планински мѣста на Родопитѣ и Рилската-Планина. Въ Костенецкия-Балканъ въ горнето тѣчение на р. Чавча около клекашитѣ, а тъй сѫщо и около нападалитѣ каменни блокове придава на нѣкои мѣста бѣлѣзникавъ колоритъ. Бълг. „*Тоболици*“ (с. Петричь, Софийско).

S. Lerchenfeldiana Baumg. По пукнатинитѣ на сухитѣ изложени на припѣкъ скали на Котлинитѣ, Ченгене-Чалъ въ Костенецкия-Балканъ. Напълно сходна съ тая форма, която съмъ събиралъ по скалитѣ на Витоша, до върха Камени-Дѣлъ.

* *Silene acaulis L.* Растѣние двоедомно, многолѣтно образува цѣли бунове[2]), широки отъ 5—10 и повече с. м., съ цвѣтоносни и стерилни стъбла, които така сѫ доближаватъ едни до други, щото у пестиковитѣ екземпляри е трудно да се отдѣлѭтъ отъ буновеѣ. Отдѣлнитѣ пестикови (плодоносни) стъбла се издигатъ надъ земята до 1.5 с. м., а тичинковитѣ достигатъ до 2 с. м. Листата сѫ еднонервни, линиарно-ремиковидни доста месести,

[1]) Съ сѫщитѣ названия въ Западна България обозначаватъ Viola odorata L.

[2]) Подъ това название и неговия синонимъ „чучка“ въ с. Драгоманъ (Софийско) разбиратъ цѣлото огнище отъ едно растояние. Това название отговаря на: „trs“ (чески ез.). „Rasen“ (нѣмски), „дёрнъ“ (русски), „cespes“ (латински).

напрѣчниятъ имъ разрѣзъ като у бѣлия боръ (Pinus sylvestris), дълги 5 mm., широки 1 mm., къмъ върха слабо заострени, отъ горѣ и доло голи, отъ страни, зачеваеки отъ влагалището до върха имъ, съ бѣлѣзникави, остри тънки бодлици, които и съ просто око могѫтъ да се видѭтъ. Влагалището, въ което сѫ срастнѫли листата, е бѣлѣзникаво, кожясто, дължината му повече отъ два пѫти надминува неговата широчина, то дори достига дължината на листата. Влагалището наедно съ нерва на листа не опадватъ, а се запазватъ по многолѣтнитѣ стъбла. Отдѣлнитѣ стъбла иматъ по единъ само цвѣтъ, на върха на съвсѣмъ кѫса (недостига напълно дължината на цвѣта) дръжка. У пестиковитѣ цвѣтове чашката наедно съ нейнитѣ листца (сепали) е висока до 4.5 m. m., широка 3 m. m., нейнитѣ листца сѫ около 2 m. m., инди едва засѣгатъ до половината чашка, иматъ трижгѫлна форма, на върхътъ сѫ слабо заострени, почти закрѫглени и отъ странитѣ иматъ бѣли прозрачни ципици. Цѣлата чашка е гола, доло зелена, а нагорѣ къмто върха на лисчетата постепенно добива виолетна боя, има 10 ясно видими нерви, отъ които 5-тѣ минуватъ по срѣдата, а другитѣ 5 въ междинитѣ на чашечнитѣ листца. Кутийката е малко пó-дълга (съ 2 m. m.) отъ чашката, тя се растваря на върха до третята си часть съ 5 зѫбчета, а тия остаятъ цѣли или се расцѣпватъ на по двѣ пó-малки зѫбчета. Семената сѫ бѫбрековидни, желтеникави, до единъ милиметъръ дълги, по повърхнината имъ се намиратъ вълновидни бразди, които отиватъ радиално къмто срѣдната часть, кѫдѣто се прикрѣпява фуникулусътъ (дръжчицата на семето). У тичинковитѣ цвѣтове чашката има много пó-интенсивно виолетна боя. Вѣнечнитѣ листа (на изсушенитѣ екземпляри) иматъ сѫщата боя. Тѣ наедно съ некътчетата сѫ близо 2 пѫти пó-дълги отъ чашката. Петурката имъ има обратно сърдцевидна форма на външната страна е малко врѣзана, отъ което се образуватъ на върха ѝ 2 закрѫглени зѫбчета, на вѫтрѣшната страна се свива клиновидно и постепенно прѣминува въ нокъта. На прѣдната третина, кѫдѣто почва да се стѣснява петурката, се намиратъ двѣ малки трижгѫлни на върха слабо заострени ушици (аурикули).

Мѣстонахождението на нашето растение сѫ: голитѣ скалисти сѣверни склонове до върха на Манчу [1]) на Ю. И. отъ Муссалла, на височина около 2150 метра.

Описанитѣ екземпляри по много свои признаци най-вече приличѭтъ на Silene acaulis L., която расте по високитѣ повече

[1]) Растението намѣрихъ наблизо до изградената каменна пирамида (която отъ моитѣ двоица водачи се именуваше „Марката") на върха Манчу, който споредъ измѣрванията на Русския генераленъ щабъ е високъ 1011 сажени, и се намира на границата между три области: Сѣверна-България, Южна-България или Тракия (бивша Източна-Румелия) и Македония.

Алпийски планини отъ Сѣверна-Европа и на югъ достига до Черна-Гора.

Silene macropoda Vel. По пукнатинитѣ на скалитѣ на Соколовецъ въ Костенецкия-Балканъ. Въ съсѣдство съ Dianthus petraeus W. K. и Sempervivum patens Griseb.

S. Sendtneri Boiss. По трѣвениститѣ поляни на Белмекенъ (Кьоравица) въ Костенецкия-Балканъ.

S. Roemeri Friv. По сѫщитѣ мѣста.

Gypsophila muralis L. По сухитѣ сипеи, край пѫтътъ, който води отъ с. Костенецъ за въ долината на Крайня-Рѣка въ Костенецкия-Балканъ.

G. glomerata Pall. По варовититѣ изложени на припѣкъ голи мѣста на малкия Айтоски Балканъ надъ с. Кавакъ Махалеси. Въ съсѣдство съ: Jurinea Stoehadifolia M. B., Lynosyris villosa L. и Jnula Aschersoniana Janka.

Dianthus microlepis Griseb. По високитѣ планини на Родопитѣ и Рилската-Планина.

D. Superbus L. По влажнитѣ и мочурливитѣ мѣста въ долинитѣ на рр. Чавча, Оджовица, Крайня-Рѣка, Ибаръ, Голѣма-Марица и др. въ Родопитѣ.

D. petraeus W. K. По пукнатинитѣ на скалитѣ на Соколовецъ въ Костенецкия Балканъ, край пѫтя, който води отъ с. Костенецъ за чарковетѣ въ долината на р. Чавча.

* *D. cruentus Griseb.* По трѣвениститѣ мѣста на Каменитния-Чалъ, Кьоравица (Белмекенъ) въ Родопитѣ и по Канарата (Демиръ-Капия) въ Рилската-Планина. — Бълг. *„Дивъ карамфилъ“* (с. с. Костенецъ, Баня, Ихтим. околия и въ Разложко)[1]).

Viscaria vulgaris Rochl. По влажнитѣ трѣвенисти склонове Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ) въ Костенецкия-Балканъ Бълг. *„Прѝленъ“* (с. Суходолъ, Софийско), защото стъблото му е лѣпливо.

Lychnis Coronaria Lam. По храсталацитѣ по политѣ на Родопитѣ въ с. с. Габровецъ, Костенецъ и Радоилъ. Въ първитѣ двѣ села това растение се именува *„Кървавиче“*.

Alsinaceae (Bartl).

Cerastium tomentosum L. var. Moesiacum Friv. По сухитѣ покрити съ трѣва склонове на Родопитѣ въ горнето тѣчение на р. Ибаръ, надъ чарковетѣ.

C. trigynum Vill. По мочурливитѣ мѣста и край потоцитѣ близо до самитѣ снѣжни сосии на Белмекенъ (Кьоравица), Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ), Сунгурли-Чалъ, Завратчица въ Родопитѣ, по Налбантъ-Чалъ, Юручкия-Чалъ и други още

[1]) Съ сѫщото название у насъ обозначаватъ всичкитѣ туку рѣчи диви видове отъ род. Dianthus.

чалове (върхове) въ Рилската Планина доста распространено растение.

C. Alpinum L. По голитѣ сухи най-високи паши и каменисти мѣста на Кьоравица (Белмекенъ), Племнята (Чаталъ-Чукуръ), Каменития-Чалъ, Котлинитѣ, Сунгурли-Чалъ, Завратчица, Ченгене-Чалъ, Муссалла въ Родопитѣ, по Налбантъ-Чалъ, Маринковица, Шишковица и други върхове на Рила. На всждѣ събирахъ тая форма, на която долнитѣ листа сж покрити съ бѣла плъсть, особенно на прѣдната имъ страна.

Stellaria nemorum L. Въ сѣнчаститѣ гористи крайрѣчни мѣста на р. Чавча (Айранъ-Дере) надъ Чарковетѣ.

Moehringia trinervia Clairv. По сѣнчаститѣ гористи мѣста на Костенецкия Балканъ. Бълг. Stellaria media се нарича *Цревца* (Дупница, Костенецъ, Ихтим. околия).

M. pendula W. K. По покрититѣ съ трѣва скалисти сѣнчасти мѣста до Еленинъ-Върхъ, край който минува пжтьтъ отъ с. Костенецъ за въ долината на Крайня-Рѣка, по Соколовецъ въ Костенецкия-Балканъ. Сжщото растение съмъ намиралъ и по върха Голѣма Сютькя въ Чепинскитѣ Родопи.

Arenaria rotundifolia M. B. По голата почва около снѣжнитѣ соспи на сжщитѣ мѣста, кждѣто расте и Cerastium trigynum Vill. Събранитѣ отъ мене растения отговарятъ на диагнозитѣ увѣдени у Boissier l. c. T. I p. 700 и у Ledebour: „Flora Rossica" T. I pp. 369—370. Клончетата сж съ малко цвѣтове 1—3. Отъ Arenaria biflora L., която у Hallier-овата „Flora von Deutschland" Bd. XII p. p. 286—287 е описана и нарисувана, се отличава по листата, които никога не биватъ заострени и петурката имъ се стѣснява въ доста дълга дръжка. У Aren. biflora L. „Die Blätter sind 2—4 Mm. lang, haben aber *sehr häufig vorn ein kleines Spitzchen* und ihr Stiel *ist oft so kurz, dass sie wirklich als sitzend betrachtet werden können"*, а семената сж грапави отъ многобройнитѣ брадавички. (Въ текста на Hallier-а за повърхнината на семената нищо не се споменува, а на образа 1204 тѣ сж нарисувани гладки). Моитѣ растения наподобяватъ Grisebach-овата Arenaria biflora (ср. Spicilegium Florae Rumelicae et Bythinicae T. I p. 203).

Alsirne Gerardi Wahlbg. Пó-голитѣ сухи скалисти върхове на Завратчица въ Радоилския Балканъ, на Муссалла и на Шишковица въ Рилската-Планина.

A. recurva Wablbg. Пó-голитѣ сухи скалисти склонове на Муссалла отъ южната страна надъ прѣслабътъ (сѣдлото) между нея и Марицинитѣ Чалове и по планинитѣ, които се намиратъ отъ дѣсния брѣгъ на р. Чавча.

A. Saxifraga Boiss. По пукнатинитѣ на скалитѣ до храма на Св. Лука до Рилския Манастирь. Тоя видъ до сега бѣше познатъ само отъ двѣ мѣстонахождения, а именно отъ Стара-Пла-

нина до Карлово (намѣренъ отъ Frivaldsky) и отъ планината Тмоло въ Лидия (Boiss. l. c. T. I p. 673).

Lineae DC.

Linum Tauricum Willd. По високитѣ пастбища на Помочина-Поляна и на Крива-Рѣка въ Костенецкия Балканъ. Събиранитѣ по тѣзи планински мѣста екземпляри се отличаватъ отъ тия на Linum flavum L. изъ по́-низскитѣ мѣста на Тракия (Калоферъ, Бѣлѣво) и на Сѣверна България (с. Княжево до София и Дупница). Първитѣ образуватъ цѣли бунове съ цвѣтоносни, високи (до 35 см.) изправени стълба, долнята многогодишна часть на които е твърда дървениста, полѣгата и безлистна. До основата на цвѣтоностнитѣ стъбла се намиратъ върху многогодишното стъбло стерилни стъбленца на горната страна съ многобройни розетни до 5 см. дълги листа, петуркитѣ на които сѫ ланцевидно яйцевидни троенервни, на върха незаострени и на доло постепенно се свиватъ клиновидно въ дръжка, която достига дължината на петурката. Листата на цвѣтоностнитѣ стъбла сѫ дълги до 4 см., широки до 8 мм., линейно-ланцевидни, едно или на долната часть троенервни, на върхътъ заострени. Цвѣтоветѣ многобройни расположени въ метлици. Г-нъ фонъ Halácsy счита събранитѣ отъ мене екземпляри по Костенецкия Балканъ за Linum Tauricum Willd.

Malvaceae Br.

Althaea officinalis L. По ливадитѣ въ с. с. Костенецъ и Радоилъ. Бълг. *Бѣла ружа* (Костенецъ, Болградъ).

Malva sylvestris L. По сѫщитѣ мѣста на Български различнитѣ видове отъ род. Malva иматъ слѣднитѣ названия: *„Камбулешъ“* и *„Камбулешникъ“* въ разни мѣста на Тракия, *„Слѣзъ“* (Софийско, Кюстендилско, Македония), *„Слѣзенка“* (с. Костенецъ, Ихтиманска околия), *„Камилка“* и *„Слѣзень“* (с. Радоилъ, Ихтиманска околия), *„Камилякъ“* (Трѣвна, Разградъ и други мѣста въ Сѣверна България).

Abutilon Avicennae Gaertn. По лозята въ Т.-Пазарджишко. Бълг. *„Божа рѫчица“* (с. Мансарлий, Ямболско), *„Просфурникъ“* (Болградъ, Бессарабия).

Hypericineae DC.

Hypericum quadrangulum L. По трѣвениститѣ мѣста около Голѣмото Бѣлмекенско Езеро.

Hyp. Balcanicum Velen. По трѣвениститѣ склонове, а тъй сѫщо между клекашитѣ надъ снѣжнитѣ соспи по Котлинитѣ въ Костенецкия Балканъ. — Това ново Българско растение слѣдъ мене е намирано и отъ Th. Pichler въ 1890 год.

Hyp. hirsutum L. По сѣнчаститѣ мѣста край пѫтя, който води отъ с. Костенецъ за Помочина-Поляна.

Hyp. perforatum L. По краищата на храсталацитѣ и горитѣ до с. Костенецъ. Бълг. *„Звоника“* (Калоферъ), *„Калѫчово“* (Болградъ, Бессарабия), нѣкѫдѣ неправилно *„Жълтъ Кантарионъ“*, *„Пѣлешчици“* (с. Костенецъ, Ихтиманска околия).

Acerineae DC.

Acer Pseudo-Platanus L. По гориститѣ мѣста на Костенецкия Балканъ и Рилската-Планина. Бълг. *„Яворъ“* (Всѫдѣ). Нѣкѫдѣ неправилно *„Шестилъ“*.

A. Heldreichii Orph. Въ лѣсоветѣ надъ Рилския Мънастирь наблизо до мѣстностьта, нарѣчена Яфора (прѣиначено название отъ Яворъ, Явора). Събранитѣ отъ мене екземпляри почти напълно отговарятъ на диагнозата за Acer Heldreichii Orph. (ср. Boissier l. c. T. I p. 949), нъ понеже не можахъ да ги сравня съ самитѣ растения, събирани въ Гърция (на Парнассъ), бѣхъ въ недоумѣние за точностьта на опрѣдѣлението. Спорѣдъ г-на фонъ Halácsy моитѣ екземпляри принадлѣжѫтъ къмъ Acer Heldreichii Orph., който видъ до сега е познатъ освѣнъ въ Гърция още въ Сърбия, Херцеговина и Черна-Гора.

A. Tataricum L. По край листнатитѣ лѣсове на Костенецкия Балканъ. Бълг. *„Мекишь“* (Софийско), *„кленъ“* (Софийско), *„жещелъ“* (въ Чепинско), *„жешля“* (Кюстендилско).

Geraniaceae DC.

Geranium macrorhizon L. По по́-нискитѣ планински мѣстности на цѣлитѣ Родопи и Рилската Планина. Всѫдѣ това облибено отъ Българина растение, както въ България, тъй и въ Македония се именува *„Здравецъ“*.

G. sylvaticum L. По край клекашитѣ въ долината на р. Оджовица въ Костенецкия Балканъ. Бълг. *„Дивъ Здравецъ“*.

G. palustre L. По край влажнитѣ блатливи брѣгове на Гол. Бѣлмекенско-Езеро и на р. Оджовица, която отъ сѫщото езеро извира.

G. phaeum L. По влажнитѣ крайпоточни мѣста въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенецкия Балканъ. Бълг. *„Дивъ Здравецъ“* (Всѫдѣ).

Balsamineae A. Rich.

Jmpatiens noli tangere L. По влажнитѣ и крайпоточни мѣста надъ с. Костенецъ, Ихтим. околия. Бълг. *„Слабонога“* (Въ сѫщото село).

Rutaceae Juss.

Dictamnus albus L. (D. Fraxinella Pers.). По покрититѣ съ храсталаци сѣверни склонове на ридоветѣ между с. Текира и Т.-Пазарджикъ, а именно по тъй нарѣч. Еленинъ-Върхъ, и по варовицитѣ между Гинци и Бучино (Софийско). Бълг. *„Росянъ“* (въ Айтоско, Ямболско, Сливненско и Т.-Пазарджишко. Вѣроятно и другадѣ ще да се употрѣбѭ за сѫщото растение това познато у насъ въ говора и пѣснитѣ название).

Rhamneae Br.

Rhamnus Frangula L. Твърдѣ распространено растение край пѫтя между с. с. Баня (Костенска) и Радоилъ. Бълг. *„Зърнастецъ“* (с. Текира, Т.-Пазарджишко). *„дива боя“* (Сливенъ).

Отъ него различаватъ Rhamnus tinctoria или тъй нарѣч. *„боя“ („ашлама боя“)*, която въ Сливенъ садѭтъ и употрѣбѭтъ за боядисвание.

Oxalideae DC.

Oxalis Acetosella L. По сѣнчеститѣ листнати и иглолистни лѣсове въ Родопитѣ и Рилската Планина. Бълг. *„щавилъ“, „щафилъ“, „щавель“ „щавунякъ“* (Македония).

Papilionaceae L.

Cytisus Spec. По голитѣ склонове на Родопитѣ (Мечий Валокъ, Помочина Поляна, Соколовецъ, долината на р. Чавча, на р. Ибаръ, р. Марица) и на Рилската Планина (долината на Крива Рѣка, на Бѣлия Искъръ, Прѣка Рѣка, Лѣвия Искъръ и др.). Бълг. *„За́новецъ“*[1] (Разлошко, Македония), *„Вуча жи́ла“* (с. Мала Църква, Самоковско), *Гергьовденче* (Дупница), *Зановитъ* (Разлошко Македония).

Genista elatior Koch. По гориститѣ мѣстности, които се намиратъ на пѫтя между Арамлийския-Камакъ и с. Костенецъ въ долината на р. Рибница.

G. sagitalis L. По сухитѣ мѣста между клекашитѣ на Помочина Поляна въ Костенцкия Балканъ. *„Прѣщипъ“* (с. Суходолъ, Софийско).

G. depressa M. B. Въ долината на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ не далечь отъ най горнитѣ чаркове.

Ononis procurrens Wallr. По сухитѣ мѣста край пѫтя между с. с. Костенецъ и Габровецъ. Бълг. *„Милободъ“*[2] (с. Опицвѣтъ, Софийско) и *„коловозъ“* (с. Кремиковци, Софийско).

---

[1]) Подъ това название въ с. Бездънъ (Софийско) разбиратъ видове отъ Medicago, Lotus и Tetragonolobus.

[2]) Най-напрѣдъ това название се изговори *„милобъдъ“* или *„милобадъ“* а при повтарянието *„милободъ“*. Въ с. Бездънъ или още Безденъ нѣкои, види се погрѣшно, наричатъ *„милободъ“* Centaurea montana. Послѣдното растение трѣбва да носи название *„Метлика планинска“*.

Coronilla varia L. По скалиститѣ сухи мѣста въ долината на р. Ибаръ подъ Чарковетѣ.

Melilotus officinalis Desr. По синоритѣ на нивитѣ въ с. Костенецъ. Българ. *„Куманига“* или *„Куманига желта“* (всѫдѣ въ България).

M. alba Desr. По сѫщитѣ мѣста. Бъл. *„Куманига бѣла“* (Всѫдѣ).

Arthrolobium scorpioides DC. По край храсталацитѣ до Бѣльовската станция. До сега това растение е намирано въ Южна България само отъ Гризебаха.

Trifolium Badium Sehreb. По трѣвениститѣ влажни поляни до Гол. Бѣлмекенско-езеро. Бълг. за различни обикновенни видове *„Детелина“* (с. Костенецъ), *„Трифилъ“* (на много мѣста въ Южна България напр. с. Шипка, Айтосъ и пр. сѫщо за обикновеннитѣ видове отъ Trifolium). За този както и за други нѣкои жълтоцвѣтни видове отъ Trifolium се употрѣбява неправилно и названието *„звѣздель“* и *„звѣздань“*, но отъ сравненията, които направихъ, излиза, че послѣдното название е за Lotus corniculatus.

Съ названието *„звѣздань“* въ ботаниката на г-на М. Георгиевъ (стр. 170) е обозначено растение Nymphaea lotus L. (Види се тука има печатарска грѣшка). За сѫщото растение освѣнъ *„деветабанъ“* (с. Текира) научихъ и друго название *„шапливецъ“* (с. Драгоманъ). Послѣдното название трѣба да се употрѣби въ учебницитѣ за род. Nymphaea или пъкъ за род. Nuphar, а *„звѣздель“* и *„звѣздань“* да останатъ за Lotus corniculatus.

Tr. fragiferum L. По влажнитѣ поляни въ пó-нискитѣ мѣста на Костенецкия Балканъ.

Tr. montanum L. По сухитѣ покрити съ храсталаци склонове на ридоветѣ при Бѣльово, Костенецъ, Радоилъ, Габровецъ, Гуцалъ (до Самоковъ) и другадѣ.

Tr. alpestre L. По сѫщитѣ мѣста.

Medicago lupulina L. Въ околностьта на с. Костенецъ и другадѣ. Бълг. *„Звѣздель“*[1]).

Colutea arborescens L. По край ридоветѣ до с. Текира (при Т.-Пазарджикъ). Въ источната часть на Южна България това растение е твърдѣ распространено. Бълг. *„Плюскавиче“* (Дупница), *„Трошки-Ралица“* (с. Текира), *„Плюкавиче“* (с. Габровецъ, до Бѣльово[2]).

Astragallus glyciphyllus L. Въ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста по ридоветѣ до с. Костенецъ. Бълг. *„Сграбиче“* и *„Кли-*

---

[1]) Съ сѫщото название наричатъ и другитѣ видове отъ сѫщий родъ, а тъй сѫщо отъ родоветѣ Lotus, Tetragonolobus, Trifolium (жълтоцвѣтнитѣ видове) неправилно дори и за Melilotus officinalis.

[2]) *„Плюкавиче“* употрѣбятъ още за различни видове растения, на които плодоветѣ биватъ съ мѣхурѣсти покривки напр. Cucubalus bacciferus, Rhinanthus и пр.

навиче" или ,,*клинáвъ буренъ*" (с. с. Габровецъ и Костенецъ, Ихтиманска околия).

Senticosae L.

Spiraea ulmaria L. var. denudata Koch. По влажнитѣ крайпоточни мѣста въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенецкия Балканъ и край „Сухото-Езеро" на „Кобилино-Бранище" въ Рилската-Планина.

Sp. Filipendula L. По ливадитѣ около Бѣльово и Костенецъ. Бълг. ,,*Срамниче*" (с. с. Костенецъ и Габровецъ), ,,*Моминска-Китка*" (Дупница), ,,*Орешецъ*"[1]) (Тракия).

Rubus glandulosus Bell. По гориститѣ мѣста въ долината на Крайня-Рѣка въ Костенецкия Балканъ. Бълг. ,,*капини*" (Всѫдѣ).

R. idaeus L. Обикновенно растение всѫдѣ въ пó-низскитѣ планински мѣстности на Родопитѣ и Рилската-Планина. Бълг. ,,*малини*" (Всѫдѣ).

Potentilla rupestris L. По скалиститѣ склонове на Рилската Планина, край Лѣвия Искъръ, на близо до с. Мала-Църква (Србско-Село) край пѫтятъ, който води отъ гр. Самоковъ за Рилския-Мънастирь.

P. Tormentilla Scp. По влажнитѣ планински ливади на Рила и Родопитѣ.

P. Haynaldiana Jka. По пукнатинитѣ на скалитѣ, а тъй сѫщо и по трѣвениститѣ склонове на Сунгурли-Чалъ, Котлинитѣ, Кьоравица (Белмекенъ), Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ), Ченгене-Чалъ, Завратчица, Муссалла, Манчу въ Родопитѣ, по Шишковица, Налбантъ-Чалъ, Граничаръ-Чалъ, Канарата, планинскитѣ върхове около Рибното и Смрѫдливото-Езеро въ Рилската-Планина. Това хубаво растение отъ далечь се забѣлѣзва по скалитѣ по хубавитѣ си като сребро бѣли листа и стъбла.

P. alba L. Въ храсталацитѣ и по сухитѣ пастбища на рида до гр. Самоковъ, а тъй сѫщо и по склоноветѣ на Витоша на близо до с. Княжево до София.

P. chrysocraspeda Lehm. По трѣвениститѣ поляни надъ изворитѣ на р. Ибаръ въ Радоилския-Балканъ и на разни мѣстности отъ Костенецкия Балканъ.

P. reptans L. По влажнитѣ ливади въ околностьта на село Костенецъ.

[1]) Съ названията „*Орешецъ*" (Тракия), „*Орѣшковни*" (с. Петричь, Софийско) „*Орѣшковиня*" (с. Драгоманъ, Софийско) и на повечето мѣста именуватъ Lathyrus tuberosus и за него тѣ трѣбва да се употрѣбѭтъ въ книжовния ни языкъ. Причината за дѣто населението дава и на двѣтѣ растения едно и сѫщо название е тая, че и двѣтѣ иматъ по коренитѣ си надебелени грудести части, които дѣцата, при оранието на нивитѣ, събиратъ за ядение. Надебеленитѣ части наричатъ „*орѣхчета*" или „*орѣшковни*". Въ с. Суходолъ (Софийско) за единъ другъ видъ растение Lathyrus sylvestris употрѣбѭтъ название „*Костиломъ*".

P. supina L. По влажнитѣ ливади около Драгоманското Блато. Това растение е ново и рѣдко растение за Българската флора. Бълг. *„Усо́йна тра̀ва“* (с. Драгоманъ)[1]).

* *Sibbaldia procumbens L.* По голитѣ южни склоно́ве на Муссалла, най-висо́кий планински върхъ на България, около четвъртъ часъ надъ прѣслабътъ (сѣдлото), който се намира между „Чаловетѣ на Марица“ (нарѣчени още Демиръ-Капийски Чалове) и южнитѣ склонове на Муссалла. Височина около 2800 метра. По хабитуса си много наподобява нѣкоя Potentilla, за каквато и азъ при събиранието го мисляхъ, но по устройство на цвѣтоветѣ, листата и плодоветѣ ясно се отличава.

Моитѣ екземпляри напълно се схождатъ съ тия, които G. Treffer е събиралъ въ Тиролскитѣ Алпи. Мѣстонахождението на Sibbaldia procumbens L. е отъ важность за Географията на растенията. Това растение е ново за Балканския Полуостровъ. До сега е познато само на слѣднитѣ мѣста въ Европа[2]): Алпитѣ, Пиринеитѣ, Вогескитѣ-Планини, Сиера-Невада въ Испания, Monte Majella въ Южна Италия, Сѣверна Англия, Шотландия, Исландия, Норвегия, Сѣв. Швеция, Лапландия и Сѣв. Финландия. Въ Азия е намирано по Кавказкитѣ алпийски мѣста, то засѣга и до най-источнитѣ нейни прѣдѣли[3]).

Geum coccineum S. S. По мочурливитѣ ливади до Голѣмото Белмекенско Езеро доста распространено. Съ ярко огнено-червенитѣ си цвѣтове имъ придава най-хубавъ колоритъ.

Това гиздаво планинско растение, което кити повечето отъ нашитѣ планини (Карлъка при Батакъ, Витоша, Рила, Перимъ-Планина, Стара-Планина и други) момитѣ по Балканскитѣ мѣста ходятъ да го беръжтъ за китки. Наричатъ го *„Калешъ“* (въ Самоковско и Разложско), *„Подщрѣкъ“* (въ с. Костенецъ, Ихтиманска околия). Не ще съмнѣние, че това ще да е растението *„Хубавий Кальо“* въспѣвано въ Българскитѣ пѣсни.

Geum montanum L. Доста распространено растение по Рила и Родопитѣ. Всѫдѣ може да се найде съ цвѣтове близо до снѣжнитѣ сосии, които още не сѫ се растопили. Бълг. *„Жълтъ-*

[1]) Това растение получило такова название, защото съ него лѣкуватъ за ухапано отъ отровна змия, а именно отъ *„усойница“* (Pelias Berus L.), която другадѣ се нарича още *„Пепелянка“* или *„Пепелява усойница“*) твърдѣ распространена въ България по голитѣ каменисти мѣстности. Отъ „пепелянката“ отличаватъ друга една усойница нарѣчена *„Качулата усойница“* или само *„Усойница“* (Vipera Ammodytes L.), която по́-нарѣдко съмъ виждалъ въ България (Чепинско, Ямболско, Сливненско). Съ названието *„усойна трава“* (въ с. Драгоманъ, Софийско) именуватъ още и Erodium Cicutarium, защото неговитѣ листа горѣ-долу наподобяватъ тия на Potentilla supina, и го употрѣбятъ за сѫщата цѣль. За различни пролѣтни жълтоцвѣтни видове отъ Potentilla съмъ слушалъ и други названия, а именно: *„Прозорче“* (с. Костенецъ, Ихтиманска околия), *„Прозурче“* (Болградъ, Бессарабия), *„Дива-ягода“* (с. Цървеняно, Кюстендилско), *„твардецъ“* (с. Желюша, до Царибродъ).

[2]) *Nyman*, „Conspectus Florae Europaeae“ p. 229.

[3]) *Ledebour*, Flora Rossica T. II p. 32.

Калеш" (Самоковско и Разложко) и „*жълтъ-подщрѣкъ*" (въ с. Костенецъ, Ихтиманска околия[1]).

G. reptans L. По сѣвернитѣ склонове на върха Манчу близо до „Марката", въ Рила, по Муссалла и по върховетѣ надъ Смрѫдливото Езеро.

G. rivale L. По влажнитѣ мѣста въ долината на р. Чавча и Крайня-Рѣка.

G. urbanum L. По влажнитѣ мѣста около храсталацитѣ до с. Костенецъ (Ихтим. околия).

G. Bulgaricum Panč. Доста распространено растение по сѣнчаститѣ стръмни скалисти склонове на най-високитѣ върхове отъ Родопитѣ, начевайки отъ Костенецкия Балканъ до долината на Бѣлия-Искъръ. Въ Рилската Планина се срѣща по́-нарѣдко. Намиралъ съмъ го на слѣднитѣ мѣста: Котлинитѣ, Сунгурли-Чалъ, Каменития-Чалъ (Ташли-Чалъ), Кьоравица (Белмекенъ), Мусли-Чалъ, „Ушитѣ" до Каменития-Чалъ, Ченгене-Чалъ, Сврикая, Червени-Брѣгъ, Завратчица, Муссалла, Юручки-Чалъ, Манчу, Марицинитѣ Чалове въ Родопитѣ, по Шишковица, Кобилино-Бранище до Сухото Езеро, Сухия-Чалъ, Маринковица, Налбантъ-Чалъ, Граничаръ-Чалъ, Канарата (Демиръ-Капия). Иосуланския-Чалъ (близо до Шишковица) въ Рилската-Планина. Това растение пръвъ пѫть е намѣрено отъ покойния Панчиħ-а въ една скалиста долина на р. Рила, край пѫтя, който води отъ Рилския-Мънастирь за гр. Самоковъ. Той го е описалъ и поименувалъ въ своитѣ Elementa ad Floram Principatus Bulgariae стр. 26—27. Отъ него на второ мѣсто още е намѣрено подъ Чадъра, близо до езерата, изъ които извира р. Бистрица. За новото мѣстонахождение срѣщаме допълнителни свѣдѣния въ неговитѣ „Nova Elementa . . ." стр. 7 и 21.

Новиятъ видъ на Панчиħ-а е твърдѣ характеристиченъ и той има свои ограничени райони. Между него и различнитѣ други видове, които въ сѫсѣдство съ него растѫтъ, нѣма никакви прѣходни форми.

* *G. molle Vis et Panč.* По гориститѣ мѣста въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенецкия Балканъ.

Rosa Alpina L. По гориститѣ склонове на Шишковица и на Кобилино-Бранище край пѫтя, който води отъ Самоковъ за Рилския Мънастирь.

R. mollissima Wild. По гориститѣ мѣста подъ „Сухото-Езеро" край пѫтя отъ Самоковъ за Рилския Мънастирь.

R. dumetorum Thuill. По сѫщитѣ мѣста. Бълг. „*Шипка*", „*Шипокъ*", „*Дивъ трандафилъ*". (Въ различни мѣста).

---

[1]) Послѣднитѣ двѣ названия се употрѣбятъ за всичкитѣ слѣдующи жълтоцвѣтни видове отъ род. Geum.

Aremonia agrimonioides DC. По храсталацитѣ и гориститѣ мѣста въ околностьта на с. Костенецъ.

Alchemilla vulgaris L. Var. γ. subsericea Gr. et Godr. По най високитѣ планински пасбища на Кьоравица (Белмекенъ) и Сунгурли-Чалъ въ Костенцкия-Балканъ.

Pomaceae L.

Sorbus aucuparia L. Въ гориститѣ планински мѣста на Костенецкия-Балканъ. Бълг. *„Скоруша“* (с. Костенецъ, Ихтиманска Околия, Кюстендилско, Трънско, Софийско, Дупничко и Чепинско), *„Въскруша“* и *„оскруша“*[1]) (съмъ слушалъ само отъ учители изъ Сѣверна и Южна България), *„Меко-дърво“* (с. Цървеняно, Кюстендилско) *„смърдлика“* (с. Бояна Софийско).

S. torminalis Crantz. По гориститѣ мѣста въ с. Габровецъ, Ихтиманска Околия. Бълг. *„Брѣкиня“*[2]) (с. Габровецъ, Трънско, Софийско, Градецъ до Котелъ, Кратово въ Македония).

S. Aria Crantz var. β. Graeca Boiss. Въ долината на р. Бистрица (Дупнишка) въ Рила, на р. Рибница въ Костенцкия Балканъ и надъ с. Габровецъ, Ихтим. Околия. Бълг. *„скоруша“* (с. Габровецъ).

Onagrarieae Juss.

Chamenerium angustifolium Scp. Въ долината на р.р. Ибаръ и Марица въ Радоилския-Балканъ.

* *Epilobium Dodonaei Vill.* По сипкавитѣ склонове на ридоветѣ отъ дѣсния брѣгъ на рѣката Чавча надъ с. Костенецъ.

Ep. alsinefolium Vill. По поточнитѣ и мочурливитѣ мѣста край Бѣлия-Искъръ близо до изворитѣ му отъ Канарското-Езеро и отъ Езерото при Шишковица.

Ep. Alpinum L. По мочурливитѣ мѣста и по брѣговетѣ на рѣката при Племнята (Чаталъ-Чикуръ) въ Костенецкия-Балканъ.

Circaea Lutetiaua L. Въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенцкия Балканъ.

Callitrichineae Link.

Callitriche verna Kütz. По блатищата около Смърдливото-Езеро въ Рилската-Планина.

* *Callitriche hamulata Kütz.?* По джното на много отъ Рилскитѣ Езера, а именно: Бѣло-Искърскитѣ Езера при Канарата (Демиръ-Капу) и Шишковица, Рибното и Смръдливото Езеро. Събирахъ го съ цвѣтове и плодове подъ водата по езернитѣ джна на дълбочина отъ 25 см. до по-вече отъ единъ метръ.

---

[1]) Съ сжщото название се именува и Sorbus domestica L., която у нашенско се сади за нейнитѣ плодове. Намира се и въ диво състояние.

[2]) Въ Трънско нѣкои я наричатъ и *„скоруша“*, нъ *“брѣкиня“* е по-распространено.

Cucurbitaceae Juss.

Bryonia alba L. Край плѣтищата на дворовета и градинитѣ въ с. с. Костенецъ и Габровецъ (Ихтим. околия). Бъл. *„Дива Тиква“* (въ сѫщитѣ села), *„Тлъста Тиква“* (с. Тикира, Т.-Пазарджишко).

Lythrarieae Juss.

Lythrum Hyssopifolia L. На пѫтя между с. Костенецъ и мѣстностьта „Жежката-Вода“ върху такива мѣста, които сѫ били по́-прѣди заплавени и покрити съ утайка (сель) отъ планински порои.

L. Salicaria L. По край потоцитѣ и залѣнитѣ отъ тѣхъ мѣста въ с. Костенецъ.

Portulacaceae (DC).

Portulaca oleracea L. По градинитѣ и посѣвитѣ на с. Баня (Костенецка). Бълг. *„Тлъстига“* (Софийско) *„Тучница“* (с. Габровецъ, Ихтим. околия). Сѫщото название съмъ слушалъ отъ българи изъ Македония. Въ с. Габровецъ сѣятъ въ градинитѣ една порода Portulaca sativa Haw, която наричатъ *„Питомна тучница“*.

Paronychieae St. Hil.

Herniaria hirsuta L. По нивитѣ до с. Костенецъ. Бълг. *„Усипливче“* и *„Изсипливче“* (въ сѫщото село).

H. incana Lam. По варовититѣ мѣстности до с. Габровецъ, Ихтим. околия.

Paronichia imbricata Rchb. По голитѣ варовити каменисти върхове на Синитѣ Камани при гр. Сливенъ.

Crassulaceae DC.

Sedum maximum Sutt. По скалиститѣ мѣстности надъ Постницата до Рилския-Мьнастиръ.

S. caepea L. По сѣнчаститѣ мѣста край пѫтя, който води отъ с. Костенецъ за Помочина-Поляна. Срѣща се и другадѣ доста на често.

S. annuum L. По най-високитѣ върхове на Юручкия-Чалъ, Манчу, Шишковица, Муссалла, Каменития-Чалъ и Кьоравипа (Белмекенъ).

S. album L. По скалиститѣ мѣстности надъ с. Габровецъ и Бѣльово въ Южна България.

Rhodiola rosea L. По изложенитѣ на сѣверъ (или на сѣнка) стръмни скалисти склонове на Котлинитѣ и на Каменития-Чалъ въ Костенецкия Балканъ, по Шишковица, Джанка и Чаловетѣ

около Смръдливото Езеро въ Рилската планината. Бълг. *„Златовърхъ“*[1]) (Разложско).

* *Sempervivum assimile Sch?* По скалиститѣ мѣстности въ долината на Бѣлия-Искъръ между селото съ сѫщото име и Кулата при Демиръ-Капия.

S leucanthum Panč. По скалиститѣ мѣстности въ долина на р. Марица край пѫтя, който води отъ чарковетѣ на тая рѣка за въ с. Радоилъ. Тойзи новъ видъ на Панчиќ-а твърдѣ много наподобява Sempervum Wulfenii Hoppe[2]).

S. patens Griseb. Твърдѣ распространено растение по голитѣ стръмни скалисти склонове на Родопитѣ и Рила. Намирахъ го по Котлинитѣ, Еленинъ-Върхъ, Соколовецъ, Кьоравица (Белмекенъ) до Голѣмото Белмекенско-Езеро, Даутица, Ченгене-Чалъ, скалиститѣ мѣста въ долината на р. Чавча, Ибаръ и Марица, Муссалла въ Родопитѣ, Шишковица, Прѣка-Рѣка, Джанка, Демиръ-Капия, Граничаръ-Чалъ, скалитѣ около Рибното и Смръдливото Езеро и въ долината на р. Бистрица (Дупнишка) въ Рилската-Планина.

S. tectorum L. По скалиститѣ голи стръмни склонове въ долината на р. Марица между чарковетѣ на тая рѣка и с. Радоилъ. Бълг.[3]) *„Кашличавче“* (с. Цървеняно, Кюстендилско), *„нежитъ“* или *„нежито“* (с. Чанче, Айтоско и Калоферъ), *„Дебелецъ“* (Калоферъ), *„Бабинъ-Квасъ“* (Ахѫ-Челебийско), *„Тлъстига“* (Трѣвна), *„Тучница“* (Прилѣпъ, Охридъ въ Македония).

Grossularieae CD.

* *Ribes grossularia L. var. α. glanduloso-setosum Koch.* Твърдѣ распространено въ долината на Крива-Рѣка, Тиха-Рила и Манастирската-Рѣка. Бълг. *„Отчёво грозде“* (Рилский-Мънастиръ). *„Нѣмско-грозде“* и *„Цариградско-грозде“* (въ разни мѣстности на България[4]).

R. Alpinum L. По сѫщитѣ мѣста.

R. rubrum L. Въ долината на р. Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенецкия Балканъ.

Saxifragaceae CD.

Saxifraga Aizoon L. По голитѣ скалисти мѣстности на Котлинитѣ, Каменития-Чалъ, Мусли-Чалъ, Соколовецъ и Еленинъ

[1]) Отъ моя водачъ по Рилската Планина Разложчанинъ Тодоръ Павловъ, който много добрѣ познава повечето отъ нашитѣ планини, се научихъ, че той за лѣкъ е събиралъ *„златовърха“* на нѣкои мѣста, кѫдѣто азъ не сѫмъ ходилъ, а именно надъ „каринтѣ“ (скалитѣ) по Германица (на русската карта Лопушница) и по Перинъ-Планина.

[2]) Сравни: Hallier l. c. Bd. 26 p. p. 60—61. Fig. 2654.

[3]) Насѣлението не отличава едни отъ други разнитѣ видове отъ Sempervivum и затова казанитѣ названия употрѣбѭ безразлично за който и да е видъ. То дори ги смѣсва съ Portulaca и Saxifraga Aizoon. Сѫщо тъй може да се обясни защо за Portulaca и Sempervivum се употрѣбѭтъ едни и сѫщи имена.

[4]) Двѣтѣ послѣдни названия въ разни мѣстности на България сѫ за обикновенния видъ Ribes Grossularia L., който се сади по градинитѣ.

Върхъ въ Костенецкия Балканъ, и на Налбантъ-Чалъ въ Рилската-Планина. Между събранитѣ екземпляри се различаватъ двѣ форми: у едната, събирана по Соколовецъ, листата сѫ на върха много заострени, стъблата високи и по-вече развѣтвени; у другата листата сѫ тѫпи много кѫси, стъблата сѫщо кѫси, клончетата съ цвѣтоветѣ тъй сбрани, щото иматъ почти сѣнникоцвѣтно расположение. Втората форма отговарѭ по признацитѣ си на Saxifraga Aizoon Jacq. (Сравни Boissier l. c. T. II p. 800 и Hallier l. c. Bd 26 p. 89. Fig. 2663).

S. crustata Vest. По голитѣ варовити склонове на Троянския-Балканъ. Срѣща се по̀-нарѣдко отъ S. Aizoon Jacq. (ср. моитѣ „Материяли по флората на Южна-България“ въ Сборника 1889 г. кн. I стр. 214).

S. pseudosancta Janka. Доста распространена по голитѣ скалисти склонове на Каменития-Чалъ, Мусли-Чалъ, Котлинитѣ (Сухитѣ), Кьоравица (Белмекенъ), „Ушитѣ“ до изворитѣ на Чавча въ Костенецкия-Балканъ, по Муссала (отъ сѣверната страна до самия върхъ, кѫдѣто има натрупани и исправени като зидъ камани), по Манчу, Юручкия-Чалъ, Налбантъ-Чалъ Завратчица, Граничаръ-Чалъ, Канарата (Демиръ-Капу у Erwin Rockstroh). Най-распространено е по сухитѣ Котлини въ Костенецкия-Балканъ. Това забѣлѣжително за Българскитѣ земи растение е пръвъ пѫть открито отъ Janka въ Алпийския районъ на Стара-Планина при Калоферъ. (Ср. Boissier l. c. T. II p. 804). Въ 1883 г. е намѣрено и отъ Професора Жујовић-а, другаръ на Панчић-а при пѫтуването му въ Родопитѣ, на върха на „Чадърътъ“ въ Радоилския Балканъ и отъ него има запазенъ единъ стериленъ екземпляръ. Събранитѣ отъ мене екземпляри сѫ всичкитѣ съ цвѣтове или съ плодове. Тѣ сѫ напълно идентични по всичкитѣ си признаци съ екземпляритѣ на Janka отъ Калоферския-Балканъ, и съ тия на Панчић-а отъ Чадърътъ, съ които азъ имахъ възможность въ Бѣлградския ботанически кабинетъ да ги сравнявамъ.

* *S. retusa Gouan.* По голитѣ покрити съ черноземъ сѣверни склонове на Манчу, недалечь отъ „Марката“, и на Муссалла въ съсѣдство съ Saxifraga pseudosancta Janka. Добрѣ запазени огнища отъ това растение сѫ разсадени въ тукашната гимназиялна градина. То е ново не само за флората за България, но и за цѣлия Балкански Полуостровъ. До сега е намирано само въ Швейцария, Австрия и Италия. Моитѣ екземпляри сѫ идентични съ тия, които Dr. E. Rostan е събиралъ по Валденскитѣ Алпи, и напълно отговарятъ на описанието и образитѣ у Hallier-а (l. c. T. 26 p. 109. Fig. 2671).

Понеже ние имаме работа съ толкова рѣдко растение, то азъ тукъ прилагамъ неговата диагноза, която имахъ случай

да опиша върху живи екземпляри както на мѣстонахождението, тъй и отъ пó-послѣ. Прѣзъ врѣме на моята екскурзия (8-ий Августъ 1889 г.) растението бѣше не само отдавна прѣцъвтяло, но и плодоветѣ му вече бѣхѫ узрѣли и распукнати. За устройството на цвѣтоветѣ ми послужихѫ живи растения, които благодарение на моя водачь успѣхъ да зема съ себе и да ги разсадя въ София.

Растението е многогодишно и образува гѫсти туку рѣчи крѫгли огнища (бунове, чучки), диаметра на които достига до 10 см. Въ сѣко огнище има многобройни стъбла, които сѫ на гѫсто едни до други расположени и така прилѣгнѫли върху земята, щото трудно могѫтъ отъ неѭ да се отдѣлятъ безъ да се раскѫсатъ. Стъблата отъ земята на горѣ не се издигатъ повече отъ 1 см. Листата сѫ тъмнозелени съвсѣмъ на гѫсто едни до други положени, така че се едни други закриватъ. Тѣ по своята форма и по малкитѣ си точковидни вдълбнатинки напълно се схождатъ съ листата на екземпляритѣ, събирани по Алпитѣ, тъй щото тѣхното описание изоставямъ. Тѣ образуватъ около стъблото почти четире реда. Цвѣтоветѣ сѫ крайни, т. е. расположени на върховетѣ на стъблата повечето по два или три на едно мѣсто, нарѣдко стъблата се завършватъ съ по единъ цвѣтъ. Сѣки единъ цвѣтъ е присѣднѫлъ (безъ дръжчица) въ пазвицата на два продълговати линиевидни листена (брактеи). Листенитѣ на върха сѫ закрѫглени и тѫпи, отъ страни снабдени съ многобройни рѣсни, които се простиратъ отъ основата на листена дори до самия имъ върхъ, отъ външната страна листенитѣ сѫ тукъ тамѣ начервенели и по срѣдата съ ясно видимъ испъкналъ рѫбъ, отъ вѫтрѣшната resp. горнята страна тѣ сѫ жлебовити и близо до върха тѣ иматъ по една малка точковидна вдълбнатинка; широчина иматъ до 1 мм., дължина до 3·5 мм. Листенитѣ засѣгатъ туку рѣчи до половината дължина на чашечнитѣ зѫбчета (листца). Чашката на цвѣтоветѣ е цѣпната до 2 м.м. (малко повече отъ половината) на 5 яйцевидни зѫбчета, които иматъ широчина 1·25 м.м. Зѫбчетата отъ вънъ сѫ малко начервенели, отъ вѫтрѣшна страна малко жлебовити и на върха иматъ по една малка точковидна вдълбнатинка, на върха тѣ сѫ тѫпи закрѫглени, отъ странитѣ голи (лиси) или съ съвсѣмъ малко рѣсници. Отъ междинитѣ на чашечнитѣ зѫбчета надоло къмъ сѣдалището (ложата) на цвѣта се спуща по една тънка линиевидна браздица, която съ просто око може да се види. Зѫбчетата достигатъ до расширочената часть на петалитѣ (вѣнечнитѣ листа). Петалитѣ цѣли сѫ червено-пембеяни, тѣ сѫ 4·5 м.м., а именно 2 и нѣщо повече пѫти пó-дълги отъ чашечнитѣ листа. Тѣ сѫ съставени отъ единъ влакновиденъ некътъ и отъ една сърдце-

видно-копиевидна петурчица, която изеднжжъ, а не постепенно, се свива въ некътя и има дължина до 3 м.м., широчина до 2 м.м. Петурчицата отъ основата нагорѣ постепенно се стѣснява и къмъ върха е заострена. Кога растението цъвти, петалитѣ стоятъ хоризонтално или съвсѣмъ наклонени, а сепакитѣ (чашечнитѣ листа) сж исправени или съвсѣмъ малко навънъ издадени. Некътътъ на петалитѣ е прикрѣпенъ извжтрѣ въ чашката срѣщу междинитѣ на зжбчетата. Тичинкитѣ сж прикрѣпени на сжщата височина както и петалитѣ. Тѣ сж исправени, високи до 5 м.м. и стърчатъ навънъ отъ цвѣта. Филаментитѣ сж влакновидни пембеяни, а антеритѣ алени и се распукватъ отъ странитѣ. Конективътъ на антеритѣ отъ вънъ се види, той достига туку рѣчи до върха на прашниковитѣ торбици. Прашеца има сжщия цвѣтъ като антеритѣ. Близалцата (рогчетата) на пестика сж отдѣлени до самата основа и се доближаватъ подъ съвсѣмъ остъръ жгжлъ. Върхчетата на близалцата сж извити навънъ. Близалцата сж пембеяни. Около основата на пестиковитѣ близалца (рогчета) се намира единъ тъмночервеникавъ железистъ дискъ, който е на сжщата височина съ междинитѣ на чашечнитѣ листа. Растворени и расцъвнали цвѣтоветѣ иматъ въ диаметръ около 10 м.м. Разсаденото въ София растение прѣзъ пролѣтьта отъ 1890 г. почна да цъвти въ началото на м. Мартъ и прѣцъвтѣ до кждѣ половината на сжщия мѣсецъ. — Отъ г-на Д-ра Е. фонъ Halácsy, комуто бѣхъ пратилъ само екземпляри съ плодове, писменно ми се съобщи, че моето растение принадлежи къмъ опрѣдѣления отъ мене видъ и при това най-вече се схожда съ формата Saxifraga Wulfeniana Schott.

* *S. androsacea L.* По голитѣ покрити съ черноземъ сѣверни склонове на Налбантъ-Чалъ на близо до Канарата (Демиръ-Капия). Моитѣ екземпляри приличатъ само на тия, които отъ I. Woynar сж събирани по Алпитѣ. Отъ екземпляритѣ изъ разни други мѣстности се отличаватъ по туй, че сж пó-дрѣбни и иматъ повечето едноцвѣтни стъркове надъ розетнитѣ листа.

S. bryoides L. По голитѣ скалисти склонове на Котлинитѣ, Сунгурли-Чалъ, Кьоравица, Каменития-Чалъ въ Костенецкия Балканъ, Завратчица въ Радоилския Балканъ, Юручкия-Чалъ, Манчу, Муссалла и повечето отъ Рилскитѣ върхове, по които съмъ ходилъ.

S. tridactylites L. По скалиститѣ мѣста въ околностьта на Бѣловската станция.

S. stellaris L. По поточнитѣ планински мѣста въ цѣлия Костенецки и Радоилски Балканъ, сжщо и по Рилската-планина.

S. exarata Will. По скалиститѣ голи върхове на Манчу, по прѣслаба (сѣдлото) между Юручкия-Чалъ и Манчу, по Марициниттѣ чалове и по Муссалла.

S. cymosa W. K. По пукнатинитѣ и влажнитѣ мѣста на скалитѣ по най-високитѣ планински върхове: Сунгурли-Чалъ, Котлинитѣ, Кьоравица въ Костенецкия Балканъ, Завратчица въ Радоилския Балканъ, Муссалла, Манчу, Юручкия-Чалъ и разни други още върхове по Рилската-Планина. Сѫщиятъ видъ съмъ намиралъ и по Каменния-Дѣлъ на Витоша.

S. rotundifolia L. По влажнитѣ и поточни алпийски и подалпийски мѣста на Родопитѣ и Рилската-планина твърдѣ распространена.

S. Olympica Boiss. По сѫщитѣ мѣста много по́-обикновенна. По много признаци моитѣ растения се схождатъ съ S. Olympica Boiss., а именно: тѣ сѫ по́-дрѣбни отъ колкото S. rotundifolia L., листата сѫ по́-гѫсто назѫбени и зѫбчетата сѫ по́-заострѣни, горнята часть на стъблото наедно съ цвѣтовнитѣ дръжчици има многобройни жлезисти червени влакна, петалитѣ (вѣнечнитѣ листа) иматъ толкова многобройни чървени точковидни пятна, щото изглеждатъ почти червеникави. Листата сѫ много тънки и по краищата си нѣматъ никакви кожести рѫбове. Стъблата сѫ безлистни или съ по двѣ малки листчета. Плодоветѣ и семената не сѫ напълно развити. Инакъ растенията много приличатъ на S. rotundifolia L.

Chrysosplenium alternifolium L. По влажнитѣ мѣста въ долината на Крайня-Рѣка, Чавча (Айранъ-Дере) въ Костенецкия Балканъ и въ долината на р. Марица въ Радоилския Балканъ.

Umbellatae L.

Bupleurum Orbelicum Vel. По склоноветѣ на планинитѣ надъ чарковетѣ на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ.

B. Gerardii Jacq. По сухитѣ голи склонове на ридоветѣ при с. Текира (Т.-Пазарджикъ).

Chaerophyllum hirsutum L. По сѣнчаститѣ брѣгове на рѣка Чавча въ Костенецкия Балканъ надъ най-горнитѣ чаркове.

Aegopodium Podagraria L. По сѫщитѣ мѣста. Бълг. „*Благъ-базъ*“ въ селата Костенецъ и Радоилъ (Ихтиманска околия).

Libanotis montana All. По скалиститѣ голи склонове въ долината на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ, надъ с. Костенецъ въ Костенецкия Балканъ, по скалиститѣ склонове на Шипченския Балканъ близо до Бузлуджа и по Рилската Планина надъ Сухото-Езеро и Постницата на Рилския мънастирь.

Seseli purpurascens Janka. По стрьмнитѣ голи скалисти склонове на Троянския Балканъ надъ с. Кърнаре, на Рилската Планина надъ с. Бистрица (Дупнишка), надъ Сухото-Езеро и надъ

Постницата, по стръмнинитѣ на водопада до Карлово. Моитѣ екземпляри сж напълно сходни съ тия, които Іанка е събиралъ при Калоферъ.

Bifora radians M. B. По нивитѣ въ с. Костенецъ. Българ. *„колѐндра“* (с. Суходолъ, Софийско, и въ Кюстендилско), *„колéндрю“* (Горня-Орѣховица).

Physospermum aquilegifolium All. По гориститѣ мѣста въ Костенецкия Балканъ край пжтя, който води отъ с. Костенецъ въ долината на р. Чавча.

Berula angustifolia Koch. Край Сралдженското Блато между Сейменъ и Карнабатъ наблизо до с. Аладаглий.

Sium lancifolium M. B. По сжщото (Страдженското) блато. Това растение се отличава отъ Sium latifolium L. по сложнитѣ си листа, чийто листчета сж съвсѣмъ продълговати, ланцевидни и правилни.

Meum Mutelina Gaertn. По влажнитѣ и мочурливи мѣста на Племнята, Сунгурли-Чалъ, Кьоравица, долинитѣ на р. р. Ибаръ, Чавча, Завратчица, Марица въ Родопитѣ, по Налбантъ-Чалъ, Граничаръ-Чалъ и други още мѣста по Рилската Планина доста распространено растение.

Pastinaca hirsuta Panč. По крайщата на лѣсоветѣ наблизо до с. Костенецъ край пжтя, който води отъ това село за въ долината на р. Чавча.

Trinia vulgaris D. C. По високитѣ планински паши на Шипченския Балканъ наблизо до Бузлуджа.

Heracleum verticilatum Panč. По сѣнчеститѣ брѣгове въ долината на р. Чавча надъ Чарковетѣ и Помочина-Поляна въ Костенецкия Балканъ, долината на р. Ибъръ въ Радоилския Балканъ.

H. Ternatum Vel. По скалиститѣ грамади край лѣсоветѣ въ долината на р. Ибъръ въ Радоилския Балканъ доста распространено растение. Отъ всичкитѣ други видове на род. Heracleum нашиятъ видъ рѣзко се отличава по листата, които всичкитѣ биватъ потроени (съставени отъ по три части). Пълната негова диагноза е описана отъ г-на Д-ра Иос. Веленовский,[1]) който най-напрѣдъ бѣше го помѣстилъ въ своята брошура[2]) като Heracleum Sibiricum L. Но съ послѣдното растение никакъ не се схожда по формата и частитѣ на листата, за което азъ можѣхъ да се убѣдя отъ сравнението, което въ Бѣлградъ можахъ да направя на моитѣ екземпляри съ тия отъ Heracleum Sibiricum L., събирани отъ различни мѣстности. Бълг. различнитѣ видове отъ Heracleum се именуватъ *„девисилъ“* (с. Мансарлий Ямболско, с. Кремиковци, Софийско и Кюстендилско), а особенъ

[1]) Dr. Ios. Velenovsky. Plantae nova bulgaricae. P. II. 1890 p. 46.
[2]) Jdem. Beiträge zur Kenntniss der Bulgar'schen Flora. 1886 p. 17.

единъ видъ гжби, които растжтъ до корена на тѣзи растения въ с. Мансарлий наричатъ „*девисилки*".

Sanicula europaca L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста на Костенецкия Балканъ.

Araliaceæ Juss.

Hedera Helix L. По сѣнчаститѣ мѣста на Рила и Родопитѣ въ по́-ниските пояси. Бълг. „*Бръшлянъ*" (на по́-вечето мѣста въ България), „*брешнелъ*" (Сливенско).

Caprifoliaceæ Rich.

Sambucus Ebulus L. По синоритѣ на нивитѣ и полето въ с. с. Костенецъ, Бѣльово, Сарамбей. Бълг. „*Абу́дъ*" (с. Бездънъ, Софийско), „*Абъдъ*" (с. Опицвѣтъ Софийско), „*Бжзье*" (на повечето мѣста въ България), „*Свирчокъ*", „*Свирчовина*" (Орхание).

S. racemosa L. Въ долината на Крайня-Рѣка въ Костенецкия Балканъ твърдѣ распространено растение. Съ своитѣ ясно аленочервени плодни гроздове придава извънредно хубавъ колоритъ на рѣчената долина. Срѣща се нъ по́-нарѣдко още и въ долинитѣ на другитѣ рѣки въ Костенецкия и Радоилския Балканъ.

S. nigra L. Въ долината на р. Чавча въ Костенецкия Балканъ наблизо до Чарковетѣ. Бълг. „*Бжзъ*" (с. Бездънь Софийско), „*Бъзелъ*" (Кратово, Македония), „*Бжзакъ*" и „*Бжзунякъ*" (Болградъ, Бессарабия).

Lonicera Xylosteum L. Въ долината на р. Ибаръ недалечь отъ с. Радоилъ твърдѣ распространено растение. Става много високо, а именно повече отъ единъ човѣшки ръсть. Бълг. „*Бивушка*" (въ с. Шипка, Южна-България).

L. nigra L. По сѣнчаститѣ гористи мѣста на Рила и Родопитѣ.

L. coerulea L. Въ горнёто тѣчение на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ измежду клекашитѣ край брѣговетѣ на казаната рѣка.

Vibirnum Opulus L. Въ долинитѣ на рѣкитѣ отъ Костенецкия и Радоилския Балканъ. Бълг. „*Калина*", „*Картопъ*", „*Снѣжна китка*" (Дупница).

V. Lantana L. Въ храсталацитѣ при с. с. Габровецъ, Костенецъ, Баня, Радоилъ и другадѣ доста распространено растение. Бълг. „*Тутунига*" (с. Бояна, Софийско), „*Калина*" (на повечето мѣста въ Българиия).

Rubiaceæ Juss.

Galium umbellatum Vel. По сухитѣ мѣста на Налбантъ-Чалъ въ Рилската-Планина.

G. verum L. Край храсталацитѣ въ Костенецкия Балканъ на по́-ниските мѣста. Бълг. „*Е́нювче*" (Болградъ, Бессарабия),

„Еньовиче“ (с. Костенецъ, Ихтим. Околия), *„Енювчецъ“* и *„Еньова-трѣва“* (разни мѣста на България).

G. Mollugo L. Въ долината на р. Ибаръ въ Радоилския Балканъ.

G. Aparine L. Въ пó-нискитѣ сѣнчасти гористи мѣста и въ храсталацитѣ на Рила и Родопитѣ. Бълг. *„Лѣпка“* (Болградъ, Бессарабия, сѫщо и другадѣ въ България). Въ с. Драгоманъ дрѣбни видове отъ Galium, отъ Sherardia и отъ Asperula наричатъ *„торица“*.

G. vernum Scp. По сѣнчаститѣ мѣста въ долината на Крайня-Рѣка въ Костенецкия Балканъ.

Dipsaceæ DC.

Scabiosa Ucrainica L. По голѣмитѣ сухи видове надъ с. Костенецъ.

Sc. Columbaria L. По високитѣ планински поляни на Шипченския Балканъ между върха Св. Никола и Спасителния Домъ, въ долината на Крива-Рѣка наблизо до Сунгурли-Чалъ, и между клекацитѣ въ горнёто течение на р. Чавча на Костенецкия Балканъ. По всичкитѣ мѣста се срѣща сѫщата планинска форма като на Копаоникъ въ Сърбия.

Sc. pratensis Moench. По пукнатинитѣ на скалитѣ по Шипченския Балканъ, недалечь отъ мѣстностьта Бузлуджа. Събранитѣ екземпляри сѫ безъ плодове, нъ по цвѣтоветѣ, листата и други бѣлѣзи идентични съ тая форма, която е събирана въ Франция.

Scabiosa sp. По голитѣ сухи ридове надъ с. Костенецъ и по скалитѣ до Еленинъ-Върхъ край пѫтя между с. Костенецъ и долината на Крайня-Рѣка.

Knautia Macedonica Griseb. По крайщата на лѣсоветѣ до Рилския Мънастирь. Между събранитѣ екземпляри се различаватъ двѣ форми. На едната листата сѫ цѣли, на другата пересто насѣчени.

Kn. sylvastica L. По сѫщитѣ мѣста въ съсѣдство съ Knautia Macedonica.

Kn. longifolia W. K. По крайщата на лѣсоветѣ въ долината на Крива-Рѣка край пѫтя, който отъ Рилския-Мънастирь прѣзъ Планината Маринковица води за кулата при Демиръ-Капия.

Kn. magnifica Boiss. et Orph. По крайщата на лѣсоветѣ въ долината на р. Чавча (горнёто тѣчение), Мѣчия-Валокъ (Меча-Долина), р. Ибаръ и р. Завратчица (Малка-Марица) въ Родопитѣ доста распространено растение. Съ своитѣ голѣми и хубави синкаво-червени цвѣтове придава много хубавъ колоритъ на цѣли пояси край лѣсоветѣ и отъ далечь лѣсно може да се забѣлѣжи. Това растение на гледъ много прилича на Knautia longi-

folia W. K., нъ ясно отъ него може да се распознае по слѣдництѣ признаци, които Boissier (l. c. T. 3. p. 120) увѣжда: Долната часть на стъблото е гола и нѣма влакна, листенитѣ на главицитѣ сѫ широки ланцевидни и съ дължината си не надминуватъ цвѣтоветѣ, осилитѣ на чашката сѫ само дважь по́-дълги отъ плода. То може да се распознае още и по листата на стъблото, които сѫ много по́-широки и кѫси въ сравнѣние съ тия на Kn. longifolia W. K. На нѣкои екземпляри още се забѣлѣзва, че горнитѣ листа не биватъ цѣлокрайни а назѫбени дори перестонасѣчени, що у Kn. longifolia не се срѣща. Този видъ првъ пѫть е откритъ въ Македония отъ Грьцкия ботаникъ Орфанидисъ. Тамо се срѣща нарѣдко. Сетнѣ е намѣренъ отъ Панчиѣ-а въ Сьрбия и на Стрешеръ-Власина, особенна форма съ жълтеникави цвѣтове, която отъ него е поименувана Kn. magnifica var. flavescens[1]).

Succisa praetensis Moench. По планинскитѣ ливади въ долината на Крайня-Рѣка. Напълно сходна съ тия екземпляри, които съмъ събиралъ въ Чепино и по Витоша.

Dipsacus pilosus L. Край единъ потокъ до с. Радоилъ, Ихтим. Околия. Напълно сходенъ съ сѫщия видъ, който съмъ събиралъ по Шипченския Балканъ, близо до Спасителния Домъ.

D. sylvestris L. По ливадитѣ между с. с. Баня, Костенецъ и Радоилъ. Бълг. *„Лугачка“* (с. Бездънь, Софийско и на по́-вечето мѣста въ България), *„Бишки“* (с. Габровецъ, Ихтим. Околия).

Cephalaria Graeca R. S. По краищата на лѣсоветѣ на Алабакъ край пѫтя, който води отъ с. Бѣльово за въ Чепино, и въ долината на р. Лѣпеница надъ Чарковетѣ въ Чепино.

(Слѣдва).

---

[1]) Pančić. Elementa ad Floram Principatus Bulgariae p. 37.